

TEL. 1075

The Conjeeveram Oriental Literary Institution.
NYAYARATHNAVALI - 1.
SAVYABHICHARA SAMANYANIRUKTHI.
BY
MAHAMAHOPADHYAYA
GADADHARA BHATTACHARYA.

WITH
MANI AND DIDHITHI.
OF
Gangesopadhyaya AND Raghunatha Siromani.

EDITED BY
P. B. ANANTHACHARIAR, PANDIT.

Printed at the
SRI SUDARSANA PRESS.
CONJEEVERAM.

న్యాయరత్నావళి - ౧.

సవ్యభిచార సామన్య నిరుక్తిః.

మహా మహోపాధ్యాయ శ్రీ గదాధరభట్టాచారి విరచితా,
మణిదీధితిభ్యాం సహ

శ్రీకాంచీ, ప్రతివాదిభయంకరం అసంతాపార్యేణ పరిశోధితా
శ్రీకాంచీ శ్రీసుదర్శన ముద్రాక్షరశాలాయాం
అముద్ర్యతే.

(Copy Right Registered.)

1900.

Price 12 Annas.

ఇదానీ మేతన్మూల్యం - ౦-౧౨-౦.

ఇహఖలు శ్రీగదాధర భట్టాచార్య ప్రణీతానుమానదీధితి వ్యాఖ్యానై సవ్యభిచారాది బాధాంత గింభస్య కుత్రాప్యేతావ త్పర్యంతము ముద్రితత్వాత్తైషా మత్యావశ్యకతామాకలయ్య 'న్యాయరత్నావళి' నామక సజ్జికాయాపేణ తస్తుదగ్ధిణ మారబ్ధం । తత్రాస్మిన్ పరీథమ ఖండ సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిరముద్ర్యత । ద్వితీయేసాధారణా సాధారణానుపసంహతి విరూధ ద్వింథా ముద్రితా భవిష్యన్తి । సచ ఖండ ఇదానీ మారబ్ధముదగ్ధిణ స్త్వరయైవ పూర్ణాభవిష్యతి । తమ త్తరఖండేషు సత్ప్రతిపత్తు బాధాది గింభా ముద్రితా భవిష్యంతి ।

ఏవమేవచ సవ్యభిచార సత్ప్రతిపత్నాది గింభానాం క్రిడప్రత్యాన్యన్యేచాత్యావశ్యకా న్యాయశాస్త్ర గింభాస్సంముద్రణీయూ ఇత్యస్తి మహాత్యాశా ।

న్యాయరత్నావళి చేయం

ప్ర. అనంతాచార్యత్

శ్రీసుదేశన ముద్రాక్షరశాలాధ్యక్షాత్

కాంచీపుర్యాం లభ్యా

Conjeeveram.

సూచనం.

౨౧- పుట ౧౮ - పక్ష

'గుణకర్మాస్యత్వ సామానాధికరణ్య రూపంహి తద్వైశిష్ట్యం, వై శిష్ట్యంపహి క్వచిదుపలక్షణతయా హేతుతావచ్ఛేదకం క్వచిద్విశేషణతయా' ఇతి పఠనీయం ।

౨౫ - పుట 'ఇదంసవిషయకం' ఇత్యారభ్య 'తాదృశసంశయా హేతుత్వాత్' ఇత్యంతం నిష్కాసనీయం ఇతి.

శ్రీః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

తత్సచ్చిన్తామణా సవ్యభిచారసామాన్యనిరుక్తిః।

సవ్యభిచారోపి తివిధః । సాధారణా సాధారణా నుపసంహరి

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

దీధితౌసవ్యభిచార సామాన్యనిరుక్తిః.

యద్యపి లక్షణతః సామాన్య మప్రతీతవతో విశేషజ్ఞానాను
దయా త్సామాన్య లక్షణానంతరమేవ విశేష విభాగో యుక్తః ।
తథాపి సవ్యభిచారపదస్య సాధారణమాత్రే ప్రసిద్ధతయా తన్మా

గదాధరీయే సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిః.

సవ్యభిచారలక్షణ మనుక్త్వా మూలకృత స్తద్విభజన మాప్నోతి
(యద్యపీతి) లక్షణతః- లక్షణ వాక్యతః । సామాన్యం- సాధారణా సాధా
రణా నుపసంహరిత్రితయ సాధారణ ధర్మం । అప్రతీతవతః, అంతేవాసిన
ఇతిశేషః । విశేషజ్ఞా సానుదయాత్ - అవాంతర ధర్మప్రకారక జ్ఞానే
చోత్పత్త్య సంభవాత్, సామాన్య జ్ఞానస్య విశేష జ్ఞానాయాం స్వతం
త్రేణ, ఇష్టసాధనతా జ్ఞానధర్మితా వచ్చేదక జ్ఞాన సంపాదకతయావా
హేతుత్వాదిభావః । సామాన్య లక్షణానంతరం- సవ్యభిచార సామాన్య
లక్షణానంతరం । విభాగః - సవ్యభిచార విభాగః, సవ్యభిచారత్వావాంతర
ధర్మం పురస్కారేణ ధర్మిప్రతిపాదనమితి యావత్ । నాయం గ్రంథో
విభాగపరః, అపితుఅసాధారణా నుపసంహరిణారలక్ష్యతా భ్రమనిబంధన
వక్ష్యమాణ సామాన్య లక్షణాతివ్యాప్తి భ్రమ నిరాకరణాయ త్రయా
ణాం లక్ష్యతా ప్రదర్శనపరఇతి సమాధత్తై (తథాపీతి) సాధారణ
మాత్రే ప్రసిద్ధతయా - భూరిప్రయోగవిషయ సాధారణ మాత్రకతయా

[మ] భేదాత్ । తత్ర సవ్యభిచారః సాధ్య తదభావః పరిసంజక ఇతి నతితయ సాధారణం లక్షణం ।

[దీ] తస్య లక్ష్యభావం భుక్తమానై రంతేవాసిభిరసాధారణాది సాధారణస్య లక్షణస్యాతివ్యాప్తిః, తద్వ్యావృత్తస్యైవ సాధుతా పృథియేత, అతస్తద్వారణాయ లక్ష్యైస్తరమపి దశయతి (సవ్యభిచార ఇతి)

కశ్చిత్తు సామాన్య జ్ఞానాధీనో విభాగో నల్లక్షణః పృథ్యయ మపేక్షతే, అతః పృథమం విభాగ కరణేషి నదోష ఇత్యాహ ।
పరిసక్తిరనుమితీరా పత్తివా ;

[గ] తన్మత్రాస్య-సాధారణమాత్రస్య అతివ్యాప్తిః, ప్రతీయేతేతి సంబధ్యతే । తద్వ్యావృత్తస్య - అసాధారణాది వ్యావృత్తస్య । సాధుతా - నిదోషతా. (లక్ష్యంతరమితి) తథాచ “సవ్యభిచార” ఇతి మూలస్య వక్ష్యమాణ సవ్యభిచార సామాన్యలక్షణ లక్ష్యైత్యర్థః । ఏతద్గ్రంథస్య విభాగ పరత్వ ముపపాదయతో మతమాహ (కశ్చిదితి) సామాన్య జ్ఞానాధీన సామాన్యజ్ఞాన సామాన్యాధీనః । లక్షణ ప్రత్యయం - లక్షణ వాక్యాధీన సామాన్య జ్ఞానమాత్రం । అత్రచ విభాగోపయుక్త సామాన్య జ్ఞాన స్యాసాయంతరతోఽభ్యుపగమే పశ్చాదపి సామాన్యలక్షణాభిధానమనన్యతం, అనాకాంక్షితత్వాదిత్య స్వరససూచనాయ కశ్చిదిత్యుక్తం.

అథవా సామాన్య జ్ఞానాధీనః - త్రితయ సాధారణ కించిద్ధర్మావచ్ఛిన్న జ్ఞానాధీనః । లక్షణ ప్రత్యయం - సవ్యభిచార పదార్థతావచ్ఛేదక వక్ష్యమాణ లక్షణజ్ఞానం. అపేక్షతే. (అత ఇతి) తాదృశ లక్షణాజ్ఞానేషి సవ్యభిచార పదార్థత్వరూప సామాన్య జ్ఞానస్య శిష్యాణాం స్వత ఏవ సంభవేన విశేషజ్ఞానా సంభవాదితి భావః । అత్రచ సవ్యభిచార పదార్థత్వేన త్రయాణాం జ్ఞానేషి ప్రథమం సవ్యభిచారపదార్థపవ కీదృశ ఇత్యేవజ్ఞానోదేతి, నతు సవ్యభిచారపదార్థాకతీతి, అతః ప్రథమం విభాగోఽనుచితఇత్య స్వరస బీజం । ప్రసంజక పదస్య అనుమాపకా పాదకయో రెకతరమాత్ర పరత్వేఽసాధకత్వాదిత్యాది దోషద్వయా సంగతే స్తత్సంగమనాయ ప్రసక్తిపదార్థం వితర్కయతి (పరిసక్తిరితి) ప్రపూ

[మ] ఏకస్యభయం పౌత్యసాధకత్వా దనాపాదకత్వాచ్చ । నాప్యభయం పక్ష వృత్తిత్వం, ఉభయ వ్యావృత్తత్వంవా తత్త్వం । అననుగమాత్ ।

[దీ] తమపథానమ వ్యాపకం, అతివ్యాపకంచ తథావిధ వ్యాప్తిభి మేణ సద్ధేతౌ, ఆతస్తద్వోగ్యతా వాచ్యా । సాచ తాదృశ వ్యాప్త్యాదిరూపా । నచ విరుద్ధోభయ వ్యాప్యత్వ మేకస్య సంభవ తీత్యాహ (ఏకస్యేతి)

[గ] ర్వక పంజభాత్వర్థత్యర్థః । తత్కీటి వ్యాప్యస్యాపి వ్యాప్తిభిమేణ తద్విరుద్ధకోఽ రాపాదకత్వ మనుమాపకత్వంచ సంభవతీతి “ ఏకస్యభయం ప్రత్యసాధకత్వాత్ ” ఇత్యాది దోషాసంగతిరిత్యత ఆశయం పూరయతి (తమపథానమితి) ప్రసక్తుప్రధానకత్వ మిత్యర్థః. (అవ్యాపక మితి) యేన హేతునాకదాచిదపి సాధ్యస్య తదభావస్యవా అనుమితిరా పత్తిర్వానజనితా ప్రత్యేకమపి తదసంగ్రహక మిత్యర్థః. (తథావిధేతి) సాధ్యాభావనిరూపితేత్యర్థః । తద్వోగ్యతా- ప్రసక్తియోగ్యతా వాచ్యా- ప్రసంజకపదేన వివక్షణీయా । తద్వోగ్యతాయా స్తత్సర్వరూప యోగ్య జ్ఞానవిషయతా రూపత్వే వ్యాప్తిభిమ విషయతా మాదాయ పునరుక్త దోష ప్రసంగ ఇత్యతో యోగ్యతాం వ్యాచక్ష్యే (సాచేతి) తత్కీటి ప్రసక్తియోగ్యతాచే త్యర్థః. వ్యాప్త్యాదిరూపా - తత్కీటి నిరూపిత వ్యాప్త్యాదిరూపా.

“సాధ్యసందేహే” త్యాదియథాశ్రుత మూలగ్రంథాత్పక్షధర్మతా జ్ఞానస్య సాధ్యసందేహ జనకత్వం కోటిద్వయోషస్థితి జనకత్వంచ లభ్యతే తత్రచ నిత్యత్వాది సాధ్యకజ్ఞానాది హేతో వక్ష్యమాణాతివ్యాప్తి ర్వా రయితు మశక్త్యైవ, నిత్యత్వ తదభావవిషయక జ్ఞానవాసయమితి జ్ఞానస్య నిత్యత్వ తదభావప్రాశ్నాపకత్వాత్, ధర్మితావచ్ఛేదక ప్రకారకజ్ఞానము ద్రయా తాదృశజ్ఞానవదిదం త్వేవచ్ఛిన్న ధర్మిక నిత్యత్వాది సంశయ హేతుత్వాచ్చ । నచ ఫలీభూత సంశయ ధర్మితావచ్ఛేదకతా యాదృశ ధర్మే పర్యాప్తా తాదృశధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యక యత్ప్రకారక జ్ఞాన త్వేన సంశయం ప్రతిహేతుతేతి వివక్షణీ నాయందోషః, తాదృశజ్ఞానస్య

[మ] అథ సాధ్య సంశయ జనకకోటిద్వయో పస్థాపకం పక్షధర్మతా
జ్ఞానవిషయత్వేనతి సేత్వభిమతస్సః ।

[దీ] (సాధ్యేతి) కోటిద్వయోపస్థాపకం సత్ సాధ్య సందేహజనకం-
సాధ్య సందేహ జనకకోటిద్వయోపస్థితి జనకమితియావత్ । ఆశ్ర
యతయా

[గ] ధర్మితావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానముద్రయా నిత్యత్వ తదభావ విషయక
జ్ఞానవదివత్వ పర్యాప్త ధర్మితావచ్ఛేదకతాక సంశయం ప్రత్యేనపాతు
త్వాత్, తాదృశధర్మం ధర్మితా వచ్ఛేదకీకృత్యత జ్ఞానవత్త్వా నవగాహి
త్వాత్, శుద్ధమిదత్వం ధర్మితా వచ్ఛేదకీకృత్యైవ తదవగాహిత్యాదితి
వాచ్యం. ఏవంసతి వక్ష్యమాణ ధర్మితా వచ్ఛేదకాతివ్యాప్తై రప్రసక్త్యై
కోటిద్వయోపస్థాపకత్వాంశ నివేశ వైయర్థ్య ప్రసంగాదిత్యతో మూల
మన్యథా వ్యాచప్తై (సాధ్యేతి) (కోటిద్వయో పస్థాపకంసదితి) ఏతేన
కోటిద్వయోపస్థాపకత్వే సాధ్యసందేహ జననోద్దేశ్యతా వచ్ఛేదకతా
లభ్యతే, ఏవంచ ధాన్యసధనవాన్ సుభత్యాదా ధనాదెస్సుఖాదిప్రియో
జకతా బోధస్యా సుభవికతయా ఉద్దేశ్యవిధయభావస్థలైసతి బాధకే
ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదక విధయయోః ప్రయోజ్య ప్రయోజకభావ బోధస్య
పుష్పత్తిసిద్ధత్వా త్కోటిద్వయోపస్థితిజనకతాయా సాధ్యసందేహ జనన
నిర్వాహకతాలాభేన వ్యాపారజనకతాయాశ్చ ఫలజనన నిర్వాహకత్వా
త్కోటిద్వయోపస్థితేదావ్యవర్త్యలాభశ్చితికోటిద్వయోపస్థితిద్వారా సాధ్య
సందేహ జనకత్వం లభ్యతే, దర్శితజ్ఞానవత్త్వాజ్ఞానస్య ధర్మితా వచ్ఛేదక
ప్రకారక జ్ఞానముద్రయా సాక్షాదేవ సాధ్యసందేహ జనకతయా నాతి
ప్రసంగః! కోటిద్వయోపస్థితిద్వారా సాధ్యసందేహ జనకత్వంచ- సాధ్య
సందేహజనక కోటిద్వయోపస్థితే జనకత్వేనతి సాధ్యసందేహజనకత్వం,
తత్రచ విశేష్యాంశనివేశో నిష్ఫలః, సత్యంతదశమాత్రనివేశేనైవ సామా
జంస్యాత్ అతస్తంపరిత్యజ్య నిష్క్రష్టార్థమాహ (సాధ్యసందేహజనకేతి)
జనకాంత నివేశ ప్రయోజనమాహ (ఆశ్రయ తయేత్యాదినా) ఆశ్రయ
తయా విషయితయావా నిత్యత్యా నిత్యత్వోపస్థాపకస్య- నిత్యత్వానిత్య
త్వోపస్థితి జనకీభూతాశ్రయత్వాది రూపసంబంధ జ్ఞాన విషయస్య జ్ఞానస్య

[డి] విషయితయావా నిత్యత్వా నిత్యత్వోపస్థాపకస్యనిత్యత్వే సాధ్య
జ్ఞానస్య, అనువుత్తత్వవ్యాప్తత్వవ్యాప్త్యాం వహ్నితదభావోపస్థాప
కస్య వహ్ని సాధ్య ధూమస్య వారణాయ జనకాంతం । తథోప
స్థితే సాద్యసందేహో జనకత్వాత్ ।

[X] నిత్యత్వేసాధ్యవారణాయ-నిత్యత్వసాధ్యకస్థల సవ్యభిచారత్వాభావ
సంపాదనాయైత్యర్థః । ఏకజ్ఞానస్య నిత్యత్వ తదభావైభయాయాత్రయతా విరహా
దాశ్రయతా సంబంధమాదాయ యథాశ్రుతే నాతివ్యాప్తిసంభవఇత్యా
శ్రయవృత్తిజ్ఞానత్వవత్త్వ సంబంధోనుసరణీయః, అతస్తదపేక్షయా లఘు
సంబంధమాదాయ వ్యాప్తవృత్తిమాహ (విషయితయావేతి) ఏకజ్ఞానస్య
తదుభయ విషయకత్వం నిష్ప్రత్యూహమేవేతి ధ్యాయం । సమవాయేన
హేతావతి వ్యాప్తిముక్త్యా సంయోగేన హేతావతితామాహ (అనువు
త్తత్వేతి) అనువుత్తత్వం- సామానాధికరణ్యం । వ్యాప్తవృత్తత్వం- విరోధః ।
తాభ్యాం వహ్నితదభావోపస్థాపకస్య- వహ్నితదభావోపస్థితి జనకీభూత
తాదృశసంబంధజ్ఞానవిషయస్య ధూమస్య । వహ్నిసాధ్య- వహ్నిసాధ్యక
స్థల । వారణాయ-సవ్యభిచారత్వాభావ సంపాదనాయైత్యర్థః । జనకాంతస్య
వ్యావర్తకత్వేహేతుమాహ (తథోపస్థితేతి) తాదృశసంబంధజ్ఞానజన్యో
పస్థితేతిత్యర్థః. (సందేహోజనకత్వాదితి) సందేహం ప్రతిసాధారణ ధర్మ
సాధారణ ధర్మవర్ధమిన్ విప్రతిపత్తిజ్ఞానజన్యాయాపవ కోట్యుపస్థితే
హేతుత్వా దితిభావః । జనకతాచ సాధ్యసంశయత్వావచ్ఛిన్న జన్యతా
నిరూపితాగ్రాహ్య, అతస్సంబంధాంతర జ్ఞానజన్యకోట్యుపస్థితే ర్విశేషణ
జ్ఞానాది ముద్రయా సాధ్యసంశయ హేతుత్వేపి నక్షతిః ।

యదిచ సాధారణ ధర్మజ్ఞానాది జన్యసంశయే వ్యభిచార వార
ణాయ సాధారణ ధర్మజ్ఞానాదిజన్యోపస్థితి జన్యతావచ్ఛేదకకోటా తాదృ
శోపస్థిత్య వ్యవహితోత్తరత్వనివేశస్వావశ్యకతయాసాధ్యసంశయత్వంతత్ర
ప్రయోజన విరహేణ నివేశ్యత ఇత్యుచ్యతే, తదాసంశయత్వావచ్ఛిన్న
త్వం పరిత్యజ్య తాదృశసంశయత్వ న్యూనవృత్తిత్వమెవనివేశనీయం, విశే
షణజ్ఞానాదిజన్యతాచన తన్నూనవృత్తిరితినాతిప్రసంగః । నచైవమపినిత్య
త్వనిత్యత్వాభావసహచరితప్రమేయత్వవాసయం నిత్యత్వతదభావవిషయక

[గ] జ్ఞానవాంఛాచ్యమిత్యాకారకజ్ఞానాభ్యాం నిత్యత్వతదభావవిషయిణ్యై కై ప్రాపస్థితిర్యత్ర జనితా, తత్రతాదృశోపస్థితి జనకపక్షధర్మతాజ్ఞానవిషయత్వమాదాయ జ్ఞానెతి వ్యాప్తిగుర్వారా, తాదృశోపస్థితివ్యక్తసాధారణధర్మవత్తా జ్ఞానజన్యతయా సాధ్యసంశయత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిజనకత్వా ద్ధితివాచ్యం। సాధ్యసంశయత్వావచ్ఛిన్న నిరూపిత జనకతానియతజన్యతా నిరూపకీభూత జనకతాయాపవ పక్షధర్మతా జ్ఞానవిశేషణత్వోపగమాత్, నిత్యత్వా నిత్యత్వ విషయకజ్ఞానవత్తా జ్ఞానజన్యతాయా స్సంశయాజనక సాధారణ ధర్మవత్తా జ్ఞానాద్యజన్య తమభయోపస్థితి సాధారణతయా సంశయత్వావచ్ఛిన్న జనకతావ్యభిచరితత్వేనా తిప్రసంగ విరహాత్ । సాధారణ్యాది వివిష్ట ధర్మవత్తాజ్ఞానజన్య తమభయోపస్థితినాంచ సర్వాసాంతాదృశోపస్థితిత్వేన సంశయత్వా వచ్ఛిన్నం ప్రతిహేతుతయా తాదృశజ్ఞాన నిరూపిత కోట్యుపస్థితినిష్ఠజన్యతాయా స్సంశయత్వావచ్ఛిన్న నిరూపిత జనకతా నియతత్వమక్షతమేవ।

అథవా - ఉక్తాతిప్రసంగ వారణాయ తాదృశ జనకతావచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్నత్వమేవ జన్యతాయాం నివేశనీయం, అవ్యవహితోత్తరత్వ సంబంధైరసాధారణ్యాది వివిష్టధర్మవత్తా జ్ఞానవివిష్ట తతోక్ట్యుపస్థితిత్వ రూప తాదృశజ్ఞానజన్యతా వచ్ఛేదక ధర్మవచన సంశయ జనకతావచ్ఛేదకః, నతూ తాదృశ జ్ఞానజన్య తతోక్ట్యుపస్థితిత్వం, జన్యతాపక్షయా తద్ఘటకస్య వ్యవహితోత్తరత్వస్య లఘుత్వాత్, అతలత్తాశ్రయేణ సాధారణ్యాది ధర్మవత్తా జ్ఞానజన్యత్వస్య తాదృశజ్ఞానజన్యతా నవచ్ఛేదకత్వేపి నక్షతిః.

జనకతా వచ్ఛేదకా వచ్ఛిన్నత్వంచ జనకతా వచ్ఛేదక పర్యాప్తా వచ్ఛేదకతాకత్వం, తెన సాధ్యసందేహ జనకతా వచ్ఛేదక ఘటకజ్ఞానాదే నిత్యత్వ తదభావవిషయ జ్ఞానవత్తా జ్ఞానాది జన్యతావచ్ఛేదక ఘటకత్వే పి నక్షతిః। జనకతావచ్ఛేదకతాయాః పర్యాప్తిర్నివేశ్యతే, ప్రయోజనవిరహాత్ । తెన సాధారణ్యాది వివిష్ట ధర్మవత్తా జ్ఞానస్య జన్యతావచ్ఛేదక కోటా తద్వైవిధ్యమాత్ర నివేశేనై ప్రాపపత్తే ప్రయోజన విరహేణ సంశయజనకతావచ్ఛేదక ఘటకస్య సాధ్యోపస్థితిత్వాదేః సాధారణ ధర్మవద్ధమిహ జ్ఞానజన్యతావచ్ఛేదకొటా వనివేశేపి నక్షతిః।

[డి] ధర్మతా వచ్చెదక పురోవర్తిత్వాది విశిష్ట ధర్మజ్ఞానస్య సంశయ జనకతయా తద్వారణాయ “కోటిద్వయోపస్థాపకేతి”

[గ] నచైవం సాధ్యసంశయ నివేశనంవ్యథాం, యత్కించి జ్ఞనకతా వచ్చెదకా వచ్చిన్న జన్యతా నివేశనైః ప్రాపవత్తైః, నిత్యత్వ తదభావ విషయక జ్ఞానవత్తా జ్ఞానజన్యతా వచ్చెదకస్యా వ్యవహితోత్తరత్వ సంబంధేన తా దృశ జ్ఞానవిశిష్ట నిత్యత్వాది విషయకొపస్థితిత్వస్య కించిదపి కార్యం ప్రీతి జనకతావచ్చెదకత్వాభావేనా తిప్రీసంగ విరహాదితి వాచ్యం । తథాసతి వహ్స్విదౌ సాధ్య రాసభ తదభావ సాహచర్యాది విశిష్ట ప్రకారక జ్ఞాన మాదాయ ధూమాదా వతిప్రసంగా పాతాత్ ప్రకృత సాధ్య సందేహ జనకతాయా అవశ్యం నివేశనీయత్వాత్ ॥

నచ కోటిద్వయోపదస్య ప్రకృత సాధ్యతా వచ్చెదకావచ్చిన్న తద భావపరతయా ప్రకృతసాధ్యతా వచ్చెదకా వచ్చిన్నా దివిషయ కోఽస్థితి త్వ ఘటిత ధర్మావచ్చిన్న జనకతా వచ్చెదకా వచ్చిన్న జన్యతా నివేశాన్నైయ మతివ్యాప్తిరితి వాచ్యం, ఏవం సతి తల్లాభాయైవ సంశయ పదోపాదానాత్ ।

నను సాధ్యసందేహ జనకపక్ష ధర్మతా జ్ఞానవిషయత్వ నివేశనై వైవ సామంజస్యే కోటిద్వయోపస్థాపకత్వాంత నివేశనోఽనతిప్రీయో జనక ఇత్యాశంకా మపనెతుం తత్ప్రీయోజనమాహ (ధర్మతా వచ్చెదకేతి) తద్వారణాయ - వహ్స్విదివ్యాప్యే, తద్విరుద్ధేవా పురోవర్తిత్వా దౌ వహ్స్విది స్యభిచారిత్వ వారణాయ । (కోటిద్వయేతి)

నచ సాధ్యసందేహ జనకొపస్థితి జనకత్వమేవ నివేశ్యతాం, కిముపస్థితౌ కోటిద్వయ విషయకత్వ నివేశననైతి వాచ్యం, తథాసతి వ్యాప్య విరుద్ధయోరతివ్యాప్తే, తథాహి సంశయం ప్రీతితత్త్వోక్తి సహచరిత ధర్మవత్తా జ్ఞానజన్య తత్తదుపస్థితిత్వేన తత్తదభావకొటి సహచరిత ధర్మవత్తాజ్ఞానజన్య తత్తదభావోపస్థితిత్వేనచపుథగేవ తత్తత్సహచర్య విషయతా మంతర్భావ్య హేతుతా కల్ప్యతే । ఏవం తత్తత్కొట్ట్యపస్థితిం ప్రీత్యపి తత్తైవ తత్తత్కొటినహచరిత ధర్మవత్తాజ్ఞానత్వేనహేతుతా । ఇథంచ వహ్స్విభావ సహచరిత ధూమవానితి జ్ఞానజన్య వహ్స్విభా

[X] ప్రాపత్తినిసహకారేణ వహ్ని సంశయజనక వహ్న్యప్రపత్తి జనకీభూతం వహ్ని సహచరిత ధూమవానితి, జ్ఞానమాదాయ ధూమ, వహ్ని సహచరిత జలత్వవానితి జ్ఞానజన్య వహ్న్యప్రపత్తి సహకారేణ వహ్ని సంశయ జనక నహ్నభాప్రాపత్తిజనకీభూతం వహ్న్యభావసహచరితజలత్వవానితి జ్ఞానమాదాయ జలత్వేచాతివ్యాప్తిః । కొటిద్వయోపప్తి నివేశిత తథావిధ జ్ఞానయోః పృత్యేకం కొటిద్వయోపస్థాపకత్వా భావాన్నా తిప్రసంగః ।

నచ వహ్ని సహచరిత ధూమవాన్ వహ్న్యభావ సహచరిత ధూమ వాంశ్చ " ఇత్యేతాదృశ సమూహాలంబన జ్ఞానస్య కొటిద్వయో పస్థాపకత్వేనై తద్దోషతా దవస్థ్యుమితి వాచ్యం । సాధ్యోపప్తి జనకతా వచ్ఛేదకీ భూతాయా సాధ్యాభాప్రాపత్తి జనకతా వచ్ఛేదక ప్రకారతా తదాశ్రయత్వ నివేశాత్, తాదృశ సమూహాలంబన జ్ఞాన నిరూపితయోవహ్ని తదభావ సాహచర్యావచ్ఛిన్న ప్రకారతయోః ప్రత్యేకం తాదృశజనకతాద్వయా వచ్ఛేదకత్వ విరహేణా తిప్రసంగ విరహాత్ । ధూమ సహచరిత వహ్నిమాన్ ధూమాభావ సహచరిత వహ్నిమాంశ్చ పవత ఇత్యాది సమూహాలంబనజ్ఞాన ప్రకారతావచ్ఛేదక భేదేన వహ్న్యేది ప్రకారతా భేదాత్ప్రత్యేకం కస్యాస్మిదపి ప్రకారతాయా తాదృశ జనకతాద్వయా వచ్ఛేదకత్వా సంభవేపి ధూమధూమా భావ సహచరిత వహ్నిమాన్ పవత ఇత్యాది జ్ఞానీయోభయ ధర్మావచ్ఛిన్న విలక్షణైక పృకారతాయాస్తథాత్వేన వహ్న్యేదా లక్షణసమన్వయః । వహ్ని తదభావ సహచరిత ధూమవాన్పవత ఇత్యాకారకొభయ సాహచర్యా వచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానమాదాయా తిప్రసంగస్తు తాదృశ ప్రకారతా వచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మావచ్ఛిన్నత్వ వివక్షయా స్వయమేవ నిరాకరిష్యతే ।

అథ వహ్ని సాహచర్యమాత్రేణ వహ్న్యభావ సాహచర్యమాత్రేణ వాఽవచ్ఛిన్నాయా వ్యాప్యస్య విరుద్ధస్య వాపృకారతా తస్యాశ్చోద్భోధకాంతరవశా త్సాధ్య తదభాప్రాధయ విషయక సమూహాలంబనోపప్తి జనక జ్ఞానీయతయా పృత్యేకం సాధ్యోపప్తి జనకతాయాం సాధ్యాభాప్రాపత్తి జనకతాయాంచా వచ్ఛేదకత్వేనా తిప్రసంగః ।

[X] యదీచ సాధ్య విశేషణ కొఁపితివృత్తి సాధ్యసందేహ జనకత్వ నియతం. యజ్ఞప్రత్యుత్పత్తిరూపితాయాం, సాధ్యవిశేషణకొఁపితివృత్తి సాధ్యసందేహ జనకత్వ నియతం యజ్ఞప్రత్యుత్పత్తి రూపితాయాంచ, జనకతాయా మనచ్చేదికాయా ప్రకారతా తస్య, సాధ్యభావ విషయకత్వ ఘటితకర్మావచ్చిన్న సంకయ జనకతా వచ్చేదకా వచ్చిన్న జ్యేష్ఠతా నిరూపితాయాం, తాదృశ కర్మావచ్చిన్న సాధ్య విషయకత్వ ఘటిత కర్మావచ్చిన్న జనకతా వచ్చేదకా వచ్చిన్న జ్యేష్ఠతా నిరూపితాయాంచ, జనకతాయా మనచ్చేదికాయా ప్రకారతా తస్య, వా నివేశాన్నోక్త దోషః । సాధ్యభావైశ్ఠితిత్వా వచ్చిన్నాయాంజని జనకతాయాః సాధ్యవిషయకత్వ ఘటిత కర్మావచ్చిన్నతయా విరుద్ధాతి వ్యాప్తి దుర్వాచారతయా సాధ్యవిషయకత్వ ఘటితకర్మావచ్చిన్న జనకతాయాం సాధ్యభావవిషయకత్వా వచ్చిన్నత్వ నివేశః । సాధ్యముఖ్య విశేష్యతా ఘటితకర్మావచ్చిన్నత్వం నివ్వేత్యేనవా తాదృశాలివ్యాప్తి వాచరిత్యయత్సత్యతే । తథాపి నమ్నీమద్వృత్తిసహృద్యభావవద్వ్యవృత్తి గూఢవాసయం, నమ్నీమద్వ్యవృత్తిసహృద్యభావవద్వృత్తిజలత్వవాసయ మిత్యాదిజ్ఞానీయ గూఢాది ప్రకారతా మూదాయాత్రిత్యసంగో దుర్వాచార ఏవ, నమ్నీమద్వృత్తి కమఃవత్తా జ్ఞానజన్య సహృద్యైశ్ఠితే నహృద్యభావవద్వృత్తి కమఃవత్తా జ్ఞానజన్య సహృద్యభావైశ్ఠితి సహకారణసంకయజనకతావత్ సహృద్యభావన ద్వ్యవృత్తిసర్వవత్తాజ్ఞానజన్య సహృద్యభావైశ్ఠితేన నమ్నీమద్వ్యవృత్తి కమఃవత్తా జ్ఞానజన్య సహృద్యైశ్ఠితి సహకారణసంకయ జనకత్వాత్ । తాదృశ జ్ఞానీయ గూఢప్రకారతాయా నమ్నీ సాహర్యా వచ్చిన్నత్వేన సంకయజనక సహృద్యైశ్ఠితి జనకతాయాం సహృద్యభావన ద్వ్యవృత్తిత్వా వచ్చిన్నత్వేనచతథావిధ సహృద్యభావైశ్ఠితి జనకతాయాం, తాదృశ జ్ఞానీయజలత్వప్రకారతాయాశ్చ నమ్నీమద్వ్యవృత్తిత్వా వచ్చిన్నత్వేన తథావిధ సహృద్యైశ్ఠితి జనకతాయాం, సహృద్యభావన ద్వ్యవృత్తిత్వా వచ్చిన్నత్వేనచ తథావిధ సహృద్య భావైశ్ఠితి జనకతాయా మనచ్చేదికత్వాత్ ।

[ప్ర] నచ తవ సాధారణతయా సంగ్రాహ్య మేతేతి వాచ్యం ।
తథాత్వేపి తమ తీర్ణతా దశాయాం విశేష దర్శనాత్సంశయానుప
ధాయకత్వేపి తజ్జనన యోగ్యతాయా అనివృత్తైః ।

[గ] మైవం, సాధ్యవిషయకత్వ ఘటిత ధర్మా వచ్చిన్న జనకతా వచ్చె
దకోయో ధర్మస్తదవచ్చిన్న జన్యతా నిరూపితాయాం తదవచ్చిన్న
సహకారితా వచ్చెదక సాధ్యాభావ విషయకత్వ ఘటిత ధర్మా వచ్చిన్న
జనకతా వచ్చెదకా వచ్చిన్న జన్యతా నిరూపితాయాంచ జనకతాయా
మవచ్చెదకీభూత పరికారితా నివేశేహినాతి ప్రసంగః । తదవచ్చిన్న సహ
కారితా వచ్చెదకత్వంచ-తదవచ్చిన్న సమవధాన ప్రయుక్త ఫలోపధాయ
కత్వాభావవత్త్వా వచ్చిన్నకత్వ విత్యలం పల్లవితేన ॥

(సచేతి) వాచ్యమితి పరేణాన్వయః । తత్ - సంశయధర్మవి తా
వచ్చెదకదంత్యాదికం । (అసాధారణతయేతి) సంశయ విషయమాత్ర
వృత్తిత్యేన సమక్ష విషయ వ్యావృత్తత్యావదితిభావః ।

సంగ్రాహ్యమేవ - సంశయ దశాయాం సవ్యభిచార సామాన్య
లక్షణ లక్ష్యమేవ । తథాచ సంశయ దశాయాం లక్ష్యోన్మేవ నాతివ్యాప్తి
సంభవః । తదవచ్చిన్న సాధ్యాది నిర్భయ దశాయాంచ తత్ప్రకారక జ్ఞా
నస్య సంశయా జనకతయా సంశయజనకతా ఘటితస్య లక్షణస్యై తత్సా
ధారణ్యం ససంభవతీ హృదయం ।

తాదృశ నిర్భయదశాయామేవాతివ్యాప్తి సంగమయతి (తథా
త్వేతి) తథాత్వేపి - తదవచ్చిన్న విశేష్యక సంశయ దశాయాం తస్య
లక్ష్యత్వేపి తమ తీర్ణతాదశాయాం అసాధారణ్యతీర్ణతాదశాయాం
తాదృశధర్మవతి సాధ్యత్వతదభావ్యవా నిర్భయదశాయామితియావత్ ।
విశేషదశానాత్ - విఘటిత నిర్భయార్థ । (తజ్జనన యోగ్యతాయా ఇతి)
తత్ప్రకారక జ్ఞానస్యత్యాదిః । (అనివృత్తైః) అతివ్యాప్తేతిశేషః ।
వక్ష్యమాణదోషేణ సంశయ ఫలోపధాయకతా నివేశాసంభవాదితిభావః ।

ఇదముపలక్షణం । ఫలోపధాయకతా నివేశేపి సంశయ జనక
జ్ఞానకూన్యతా దశాయాం సాధారణ వ్యాప్తిభయేన తాదృశ జ్ఞానస్య

[6] అన్యథాయథాభావమునకు సాధ్యతదభావనిశ్చయ దశాయాం సాధారణ వ్యాప్తివిసంగాత్ । సత్ప్రతిపక్ష సంవలన దశాయాం హేతుమత్తా జ్ఞానస్య సాధ్యసందేహ జనకత్వవత్ హేతు వారణాయ " కోటి " త్యాది ।

హేతునా సాధ్యస్య ప్రతిహేతునా తదభావస్యాపహానా దుభయోః స్థాపకత్వం సకన్యాపీత్యపి కశ్చిత్ ।

[7] పలక్షణాధ్యయేషుకై నివేశనీయతయా సంశయోపధాయక కాలాంత ర్గత జ్ఞానవిషయతా మాదాయాతి వ్యాప్తి స్సంభవతీతి బోధ్యం ।

అన్యథా - ఫలోపధాయక జ్ఞానస్య విశేషణవిధయా లక్షణఘటకత్వే । (పక్షాదావతి) పక్ష సాధ్యాది నిశ్చయ సత్త్వేపి ధర్మస్వంతర విశేష్యక సాధ్యసందేహ జనకతామాదాయాపి లక్షణగమనసంభవాదాది పదం - హేతుమత్తా జ్ఞానవిషయభూతపక్ష పక్షేతర యావద్ధర్మః పరం । నిశ్చయ దశాయా మిత్యుపలక్షణం సాధారణ్యాది విశిష్ట స్వప్రకారక ధర్మజ్ఞానసూత్రతా దశాయామప్య వ్యాప్తిబోధ్యా । (సాధారణ్యావ్యాప్తీతి) సాధారణస్య నిత్యబోధతయా తదాతస్యాలక్ష్యతోపగమా సంభవాదిభావః ।

కొటిద్వయోప స్థాపకత్వాంతస్య ప్రయోజనాంతరం వణయతో మతమాహ (సత్ప్రతిపక్షేతి) స్వమతే వ్యాప్యనత్తా నిశ్చయస్యసంశయ ప్రతిబంధకత్వమేవ । సతు కారణత్వం । విరోధి పరామర్శయో రప్రామాణ్య గ్రహేతు సాధారణ ధర్మాదిజ్ఞానాదేవసంశయ ఇత్యతో (జనకత్వపక్షాంతి) హేతువారణాయ - వ్యాప్యవారణాయ । తస్మాపి పరామర్శాత్మక సంశయ జనక పక్ష ధర్మతా జ్ఞానవిషయత్వా దితిభావః ।

సను సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవత్తా జ్ఞానస్యేవ పరామర్శయో రపి సాధ్యతదభావప్రాపత్తి ద్వారై వ సంశయజనకత్వా త్కోటి ద్వయోపస్థితి నివేశేపి సప్రతికార ఇత్యత్రహ (హేతునైతి) ఉభయోపస్థాపకత్వం - సాధ్యోపస్థితి జనకతావచ్చేదికానతీ తదభావప్రాపత్తి జనకతా వచ్చేదకీ భూతాయా ప్రకారతా తదాశ్రయత్వం । నిశ్చిత సాధ్యాభావ వద్వృత్తి త్వస్య సాధారణ్య ఘటకతామతే కేషు చిద్వ్యయకేషు సాధ్యాభావ నిశ్చ

[5] ఇదం ద్వ్యజుకం నిత్యమనుత్వా దీత్యాదౌ సాధారణ ధర్మం
 ధర్మజ్ఞానస్య కొట్టుకొనితం సంశయంచ పౌరిహతుతయా తద్విషయ
 యే ధర్మజ్ఞానస్థితావతి పౌరిహిస్తాత్

[6] యస్య త్వవవాణత్వత్యతాత్వంసంభవత్యభిప్రాయ తాదృశనిష్ఠ
 యస్ త్వసంసూచయితుంయత్కించిద్వ్యజుకస్యపక్షతాలాభాయ (ఇదమితి)
 సాధారణ ధర్మజ్ఞానస్థితావతి నిత్యత్వా నిత్యత్వ సహచరితాణత్వస
 ద్వ్యజుక జ్ఞానస్య ధర్మజ్ఞాన-ద్వ్యజుకే । నిత్యత్వ సాధ్యకస్థితస్య లభ్య
 త్వసూచనాయ (సద్ధేతావతి) అతిప్రసంగః-అతివ్యాప్తిః ।

సచ సమూహాలంబన విషయతా మాదాయా తిప్రసంగ వార
 ణాయ కొటిద్వయైస్థితి జనకతా వచ్చెదకీభూత విషయతాశ్రయత్వ నివే
 శన మావశ్యకం. తథాచ కథం ధర్మజ్ఞానలివ్యాప్తిః । యత స్తత్త్వోటి
 స్త్యతౌ తత్తత్సహచర్యాది విశిష్ట విషయక జ్ఞానత్వేనైవ హేతుతా,
 సతు తద్విశిష్టన ధర్మజ్ఞానత్వేన । సంబంధి విశేష్యకజ్ఞానాదపి సంబంధ్య
 స్తర స్థరణాత్, అస్యథా అయం హస్తీసంబంధి ఘటపదం ఘటకక్రమ
 త్యా ద్యాకారక జ్ఞానాద్ధస్తి ఘటస్థరణాదుదయ పౌరిహాత్ । తథాచ
 ధర్మజ్ఞాన విషయతాయాః కొటిద్వయై పక్షావకతా వచ్చెదకత్వమేవనాస్త్రీ
 వాచ్యం । ఏకసంబంధివిశిష్టధర్మజ్ఞానత్వే నైవాపరిసంబంధి స్థారకతేతి
 మతా నుసారణైవై తల్లక్షణప్రణయనాత్ । ఏతత్తస్య నిర్వృత్తితయా
 పక్షధర్మజ్ఞానాదపి నిష్పృయైజనత్వ మాకలయ్యతత్పరిత్యాగేనాన్యధాంత
 లక్షణస్య వత్సమాణత్వాత్ ।

వస్తుతస్తు సాధ్యసందేహజనకకొటిద్వయైస్థితి జనకజ్ఞానవిషయత్వ
 మిత్యస్య కొటిద్వయైస్థితినిష్ఠా యాసాధ్యసందేహ జనకతా, జన్యతాసం
 బంధేనా న్యవహితో త్తత్త్వ సంబంధేనవా వచ్చిన్నాయాం తదవచ్చెదక
 తాయా మవచ్చెదికా యావిషయతా తదాశ్రయత్వ మక్షణః । ఏవం
 సాధారణ ధర్మజ్ఞానాది విశేష్యక జ్ఞానస్య కొటిద్వయ స్థరణ జనకత్వేపి
 సంశయే ధర్మజ్ఞాన విషయతా నియమాయ తద్ధర్మజ్ఞాన సంశయం పౌరిహిస్తా
 రణ్యాది విశిష్ట ధర్మజ్ఞానతద్ధర్మజ్ఞానవిశిష్ట కొట్టుకొనితత్వేన హేతుతేతి
 ధర్మజ్ఞాన విషయతాయా అపి తాదృశ సందేహ జనకతా వచ్చెదకతా వచ్చె

[6] అతః “పక్ష ధర్మతే” ని । పక్ష పదం ధర్మమాత్ర పరం ।

[7] దకత్వా దతివ్యాప్తిరతః పక్షధర్మతాపదోపాదా సమావశ్యకమితి (పక్షధర్మతేతి) సచపక్షధర్మతాపదోపాదాసేవితద్దోషతాదవస్థ్యం. ధర్మణాపి పక్షధర్మతా జ్ఞానవిషయత్వాదితి వాచ్యం । తమపాదాన బలస నిబిక్తాయాం జనకతాయాం జనకతావచ్ఛేదకతాయాంవా అవచ్ఛేదకీ భూతా యాధర్మిక విషయతానిరూపితవిషయితా ప్రకారతాపర్యవ సితా, తదాశ్రయవ్యవృత్తి లాభేనా తిప్రసంగ విరహాత్ । ప్రకారతాయాః ప్రకారతాత్వేనా వచ్ఛేదకత్వం వివక్షణీయం. తేన సాధారణధర్మకాదే ధర్మమితా వచ్ఛేదకీభూత సద్భేదో నాతిప్రసంగః । ధర్మితావచ్ఛేదీయ విషయతాయాః ప్రకారతాత్వ వ్యాప్త్యేన ధర్మితా వచ్ఛేదకతాత్వేనైవ నివేశాత్ । ప్రకృతపక్షస్యప్రకృతపక్షతాయాశ్చనివేశే ప్రయోజనా భావా త్ పక్షపదం ధర్మమాత్ర పరితయా వ్యాచక్షే (పక్షపదమితి) (ధర్మక మాత్రేతి) మాత్రపదేన పక్షతానివేశ వ్యవచ్ఛేదః ।

యత్తు—ధర్మపదమత్ర ముక్యవిశేష్య పరం. తేన సహ్యభావ సహచరిత భూమవన్వృత్తి పరిమెయత్వవా పక్షితత్వాది జ్ఞానీయ భూ మాది విషయతా మూదాయ నాతిప్రసంగ ఇతి. తన్న-సాహచర్య ధర్మ తా వచ్ఛేదకీయ విషయతాయాః జనకతావచ్ఛేదక కోటా ప్రయోజనవిర హేణ నివేశాత్, నివేశేపివా ధర్మితా వచ్ఛేదకతాత్వేనైవ తస్యా నివేశనీయతయా పరికారతాత్వేనా నివేశాత్ సాహచర్యస్య ధర్మితావచ్ఛే దక విషయతాంతః పాలిభూమాది విషయతా మూదాయా తిప్రసంగా సంభవాత్ ।

పక్షపదస్య పక్షతా విశిష్ట పరికృత పక్షపరత్వ మావశ్యకం. అన్యథా ఘటాది రూపపక్షే శబ్దత్వాదినా నిత్యత్వ సాధన బాధస్యాపిధై ర్వాసతార దశాయామపిసపక్షవిపక్ష వ్యావృత్తశబ్దత్వవా శబ్దకత్వాది జ్ఞానవిషయతా మూదాయ శబ్దత్వాదే స్సవ్యభిచారత్వాపత్తిః. సచప్రాప త్తిః, దోషాంతరసంకర పరిసంగాత్ । అన్తస్తత్తేచ పక్షతావిశిష్ట పరికృత పక్ష పృత్తితా జ్ఞానస్య విశేషణ విధయా లక్షణ ఘటకత్వాన్నా తిప్రసంగః. బాధగ్రహస్థతపక్షతాయాఅసిద్ధ్యవతారహేతో పరికృతపక్షధర్మతాయా

[దీ] నచైవం నిత్యో ఘటశ్శబ్దత్వా దిత్వత్ర బాధాన్యవతారైః
సాధారణ్యాపత్తిః, ఇష్టత్వాత్ । అన్యథాబాధానిధ్యో రన్యతరా
వతారదశాయాం సాధారణా సంగ్రహాపత్తైః । అసిద్ధి సంకీర్ణత్వై
సన్యభిచారమధ్యా ప్రివేశే సన్యభిచార సంకీర్ణతయాఽ సిద్ధ్య
సంతర్భవాపత్తౌ తస్మాత్తిరిక్త హేత్వాభావత్వాపత్తైః । నచ వ్యా
ప్యవిరుద్ధయో సాధారణ్య భ్రమమూదాయా తిప్రసంగః,

[గ] జ్ఞానస్యా భావాదిత్యాశంకతే (చైవమితి) ఏవం-పక్షపదస్య ధర్మి-
మాత్రపరత్వే । బాధసంపాదనాయా నిత్యత్వముఖేత్య నిత్యత్వసాధ్యత్వా
నుసరణం, ఏవంచఘటానిత్య ఇత్యుక్తౌ తత్రసంక్షేప్తేషా శంకయా నిత్య
త్వసాధ్యకత్వం నస్పృతీభవతీతి నిత్యోఘటఇత్యుక్తం । బాధాదీత్యాదినా
అసిద్ధి పరిగ్రహః । ఆసాధారణ్యాపత్తిః—ఆసాధారణ్య జ్ఞానమాదాయ
సన్యభిచారత్వాపత్తిః ।

ఏతేనాన్య సన్యభిచార సామాన్యలక్షణతయా ఏతదతిప్రసక్తైరసా
ధారణ్యా నాపాదకత్వా దసంగతి రిత్వసాస్తం । సపక్షావృత్తిత్వేనసాధా
రణ్యస్య, కేవలాన్వయి ధర్మస్య పక్షతా నవచ్ఛేదకత్వా దనుప సంహరి
త్వ్యచా సంభవాత్ పరిశేషేణ సాధారణ్యాపత్తిరితివార్థః । తదానీం స
పక్ష విపక్ష వ్యావృత్త్యపత్త్యై దోషాంతరావతారపి సన్యభిచారత్వమసా
ధారణ్యం చెష్టమేవ క్షతివిరహా దిత్యాశయేనాహ (ఇష్టత్వాదితి) అన్య
థా - పక్షతాయాః ప్రకృత పక్ష ధర్మతా జ్ఞానస్యవా విశేషణత్వే ।
(బాధానిధ్యోరితి) బాధస్యా సిద్ధిర్వావతారదశాయాం ప్రాదాదా ధూ
మాది సాధనైవవన్నీదే రసంగ్రహాపత్తౌ రిత్వర్థః । సాధారణ్యస్య నిత్యదో
షతయా తత్రేష్టాపత్తి ర్నసంభవతీతిభావః ।

నను దోషాంతరావతార దశాయాం సన్యభిచారత్వం క్యాపినైవ్యత
ఏవ, భవతు సాధారణ్యస్య నిత్యదోషతా, ఇత్యతలహ (అసిద్ధిఇతి) (సా
ధారణ్య భీమ మాదాయేతి) యథాయథం సాధ్యభావ వద్వృత్తిత్వ
సాధ్యవద్వృత్తిత్వాంశే భిమాత్తకం సాధారణ్య జ్ఞానమాదాయేత్వర్థః ।

[దీ] ధర్మిణి యద్రూపా వచ్చిన్నవత్తా జ్ఞానం సాధ్య సంశయ జనకం
తద్రూపావచ్చిన్నత్వస్యోక్తత్వాత్. ।

[X] ధర్మిణి-ధర్మభూత సంశయధర్మితా వచ్చెదకతాపర్యాప్త్యధికరణావ
చ్చిన్నై। యద్రూపా వచ్చిన్నవత్తా జ్ఞానం-యద్రూపావచ్చిన్న ప్రకారతా
శాలిజ్ఞానత్వా వచ్చిన్నం । (సాధ్యసంశయ జనకమితి) ఏతచ్చ సంశయం
ప్రతికొట్టినస్థితి ద్వితీయజ్ఞానాది ముద్యయైవ హేతుః, సాధారణ ధర్మన
ధర్మి జ్ఞానంచ సాక్షాదేవ తథేతి, నిష్కృష్టమతే కొట్టినస్థితి జనకత్వా
ఘటితమేవ లక్షణం కర్తవ్యమి త్యభిప్రాయేణ । యథాశీత మూలాను
రోధేతు సంశయ జనకకొటిద్వయైవస్థితి జనకత్వమేవ నివేశనీయం । సాధ్య
సంశయ జనకం- సాధ్యసంశయ జనక కొటిద్వయైవస్థితి జనకమిత్యపి వ్యా
చక్షతే । తస్మాత్ “ ధర్మిణీతి ” ప్రకారతాత్వేనా వచ్చెదకతా లాభా
యేతి ధ్యాయం ।

అథైవం సాధారణ్యాది ఘటక కేవల సాధ్యవద్యుత్తిత్వా ద్యవ
చ్చిన్నత్వ మాదాయా తిప్రసంగో దుర్వారః ।

సచ ధర్మితా వచ్చెదకా వచ్చిన్న విశేష్యతా నిరూపిత యద్రూ
పావచ్చిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానత్వం సంశయ జనకతా సతిక్తన్యత్తి -
తద్రూపవత్త్వస్య, సాధ్యసంశయ జనకతా వచ్చెదకీభూతా యాధర్మితా
వచ్చెదకా వచ్చిన్న విశేష్యతా నిరూపిత ప్రకారతా తదవచ్చెదకతా
పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వస్య, నివేశాన్నా తిప్రసంగః । సంశయం
ప్రతికొటిద్వయ సాహచర్యా ద్యవచ్చిన్న ప్రకారతా శాలి నిష్కృత్యత్వేన
సాధారణ్యాది విస్తృతధర్మవత్తా జ్ఞానస్యైవైక హేతుతా కల్పనా దైకైక
కొటి సాహచర్యా ద్యవచ్చిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానస్య సంశయా జనక
తయా ఉభయకొటి సాహచర్యాదేవ తాదృశ ధర్మత్వాదితి వాచ్యం ।
ఉక్తరూపైకైక హేతుతా కల్పనై ఏకకొటి సాహచర్యా ద్యవచ్చిన్న
త్వవిస్తృతా పరికొటి సాహచర్యా వచ్చిన్నత్వేనైవ ప్రకారతాయా నివేశ
నీయతయా వచ్చిన్నత్వయై ద్వితీయ విశేషణ భావేనిగమనా విర
హాత్ । వ్యాప్త్యసంశయస్య సాధారణ ధర్మవత్తా జ్ఞానాంతర్యావా నుప

[గ] పత్తైచ్చి । తత్త్రివ్యావ్యసంభావయ్యః పత్తైచ్చిముఖయకొటిసహచరిత
త్యాభావాత్ ।

సచ వ్యావ్యసంభయస్య పృథక్కారణతామత ఏవేదం లక్షణమితి
వాచ్యం । “వ్యావ్యసంభయస్య” త్యాది గింఘవిరోధాత్ । సచ యవ్య
ద్రూపావచ్చిన్న పరికారక జ్ఞానత్వేన సంభయ జనకతా తత్తద్రూపనత్వ
స్య, సంభయ జనకతా వచ్చేదక ప్రకారతా వచ్చేదకతా పర్యాప్తిమంతో
య యేకత్వాస్తత్తర్హనత్వవ్యవా వివక్షయా నాతిపిసంగ ఇతివాచ్యం ।
సత్తావత్సమవేత జాలిమాఙ్ సత్తాభావనత్సమవేత జాలిమాఙ్ సయ మిత్యాది
భ్రమవిషయతా వచ్చేదకసత్తావ త్సమవేతత్వా ద్యావాయ సత్తాదిసాధ్య
కేజాత్యావా వతివాప్తైః । సత్తాభావన త్సమవేతత్వస్య ప్రిధ్యాయ
త్వదేవ తమచదానా సంభవాత్ ।

వస్తురస్యైవం వివక్షణైః సాధారణ్యాదేపితాదృశతయా సాధా
రణ్యాదేపి తాదృశ యావద్ధర్మవత్త్వాభివాచనసంభవ ఏవ ।

సచ స్వరిష్ట తాదృశ పరికారతా వచ్చేదక యావద్ధర్మవత్త్వ వివ
క్షణైః సాధారణ్యాది వారణం “వ్యావ్యసంభయ” త్యాది గింఘ సంఘ
లిప్త సంభవతి, సాధారణ్యాదే పృథక్సాధారణ్యాది పరికారక జ్ఞానస్య సం
శయకత్వాత్ ।

ఏతేన సంభయ జనకతా వచ్చేదకే భూతాయామూ ప్రకారతాతన
వచ్చేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వ నివేశేపిసనిస్తారః । తద్ధర్మిణి త
ద్రూపావచ్చిన్న పరికారక జ్ఞానస్య స్వనిష్ట యవ్యద్రూపావచ్చిన్న ప్రకా
రకజ్ఞాన సహకారణ సంభయ జనకత్వం తమభయరూపనత్వవ్య వివక్షి
తత్వేపి వ్యావ్యసంభయత్యాది గింఘాసంగితి రశక్యః సమాధిరేవ । వ్యావ్య
తావచ్చిన్న పరికారకజ్ఞాన సహకారిణో ధర్మవిశేష్యక స్వనిష్ట రూపాంత
రావచ్చిన్న పరికారక జ్ఞానస్యాప్రసిద్ధే రావ్యవృత్త్యేమాదాయ వ్యాప్యైః
తిప్రసంగా ప్రవతైః ।

మైరం యత్కించిత్సాన్య సందేహ నిరూపితాయాం జనకతాయా
మవచ్చేదికాయా ధర్మితా వచ్చేదకా వచ్చిన్న విశేష్యతానిరూపిత పరికా

రతా తనవచ్చెదకతా పర్యావృత్తినిరణ ధర్మసత్త్వం సవ్యభిచారత్వం ।
సాధారణ్యాది వికృష్ట హేతుమత్తా జ్ఞానజన్య సంశయ జనకతా వచ్చెదక
భూతా తాదృశే ప్రకారతా సాధ్యభావవత్ప్రతిత్వా ద్యవచ్చిన్నాపీతి
తనవచ్చెదకవత్త్వే భావాన్న వ్యాప్యగా వలెదగిసంగః । యత్ప్రేమచిత్తం
శయ నివేశా దసాధారణ్యః సాధారణాదా నవత్ప్రేమినమతిః । వ్యాప్య
సంశయస్యచ వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానత్వేనైవ హేతుతా, నతు వ్యాప్యభావ
ప్రకారకత్వము తత్ర నివేశ్యతే, వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయ దశాయాం తస్య
ప్రతిబంధకత్వాదే వసంకయావత్త్వ పంధవాత్ । అతో వ్యాప్య భావ
త్వావచ్చిన్న ప్రకారతాయా స్మంశయజనకతానవచ్చెదకతయా వ్యాప్య
భావత్వస్య వ్యాప్యైవ వత్త్వేన సతత్ర సత్త్వమాణాయా అతివ్యాప్తై
రప్రమత్తైః ।

నచ వ్యాప్య సంశయ హేతుతాయా ముచ్చామాణ్య నిశ్చయనా
స్మందితత్వస్యైవ నివేశా ద్వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయనా దిప్రమాణ్య శంకా
స్మందితా ద్వ్యాప్య సంశయవత్త్వై, తస్యా విరోధిత్యాది - వ్యాప్య
సంశయత్వేనైవ వ్యాప్యసంశయ హేతుత్వ మావశ్యకమితి వాచ్యం ।
యావత్తవమయై వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయనశాయాం వ్యాప్యసంశయస్యైవ
సంకలకాచణ సమవధాన తాదృశనిశ్చయై ఆప్రమాణ్య సంశయనన నటా
యతే, తత్రోక్తా తిప్రమంగా సంధవేన నిశ్చయ సాధారణ వ్యాప్యవత్తా
జ్ఞానత్వేన హేతుతాయా నిష్ప్రమాణ్యత్వా త్వాద్యసంభవీయాతివ్యాప్యైశ్చ
ప్రాయక తయైవ తద్గంగస్య వ్యాప్యేయత్వాత్ ।

అథవా వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానత్వేనయా వ్యాప్య సంశయ హేతుతా
తనవచ్చెదక కోటి ప్రవిష్టా ప్రమాణ్య నిశ్చయనా స్మందితత్వే ఘటక
నిశ్చయత్వం సాధ్యవ్యాప్యత్వా వచ్చిన్నాభావ జ్ఞానవిష్టా ప్రమాణ్య
సంశయనాన్యా ప్రమాణ్య జ్ఞానత్వం । తథాచ వ్యాప్య భావవత్తా జ్ఞాన
శూన్య కాలీనా ప్రమాణ్య సంశయస్యాపి యశోక్త నిశ్చయత్వాత్
ద్వివిష్ట వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానకాలే అపత్తై రభావాత్ ।

నచ తథాపి వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానత్వేన వ్యాప్య సంశయహేతుతా
నసంధవతి, తథాసతి ధర్మకతావచ్చెదక సామూహాధికరణ్య ముక్తావ

గాహి వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయాత్తదవచ్చేదెనవ్యాపకవత్తాం తత్సామానాధి
కరణ్య మాత్రేణ వ్యాపకాభావ మవగాహమానస్య సంశయస్యాపత్తైః,
తాదృశ సంశయే తాదృశ నిశ్చయస్యా విరోధిత్యాదితి వాచ్యం । ధర్మ
తావచ్చేదకా వచ్చేదెన వ్యాప్యవత్తావగాహినః సంశయాదేవ తదవచ్చే
దెన వ్యాపకవత్తా వగాహి సంశయేదయా తాదృశవ్యాపకవత్తా వగాహి
సంశయే తాదృశ వ్యాప్యవత్తావగాహి జ్ఞానత్వేనైవ హేతుత్వోపగమా
దుక్తవత్తై రప్రసక్తైః ।

అథవా సంశయ జనకతావచ్చేదక ప్రకారతాయాం సవ్యభిచా
రితా ఘటక సంబంధా వచ్చిన్నత్వ నివేశస్యావశ్యకతయా వహ్నివ్యాప్య
ధూమవాన్నవేతి సంశయియాభావ ప్రకారతాయా స్సంయోగాది సం
బంధా నవచ్చిన్నతయూతత్సంబంధావచ్చిన్న వ్యాప్యప్రకారత్వైవ సంశయ
జనకతా వచ్చేదికే త్యతివ్యాప్తి ప్రసక్త్యా నవ్యాప్య సంశయస్యేత్యాదే
రసంగతిః ।

అథ సాధారణ ధర్మవత్తా జ్ఞానస్య సంశయ జనకత్వే ధర్మైక్య
స్యా ప్రయోజకతామతే తత్సంబంధైక్యస్యా ప్యచ్యయోజకతయా తస్మై
సంశయ జనకతా వచ్చేదక యావత్ప్రకారతానుప్రత్యేక మవచ్చేదకీ
భూతానియా నిరూపణి తద్వత్త్వ నివేశే అయమాత్తా జ్ఞానాదిత్యాదౌ
విషయతయా ఆత్మత్వాభావ సమానాధికరణ జ్ఞానవత్తా జ్ఞాన సమాకా
రేణ సాధ్యసంకేహ జనకం యత్సమవాయేన సాధ్యసహచరిత జ్ఞానాది మ
త్తా జ్ఞానం తదీయప్రకారతా మాదాయ సమవాయేన జ్ఞానాదే సవ్యభి
చారితా పత్తిః । విషయతా సంబంధనాభావ కొటిసహచరిత తద్వత్తా
జ్ఞానీయ ప్రకారతాయా స్సమవాయ సంబంధాన వచ్చిన్నతయా సవ్యభి
చారితా ఘటకసంబంధా వచ్చిన్న యావత్ప్రకారతా సంతర్గతత్వాదితిచే
త్సత్త్వం, యత్కించి త్సాధ్యసంశయ నిరూపిత జనకతా వచ్చేదకీ భూతా
ధర్మైకతా వచ్చేదకా వచ్చిన్నాయాయా విశేష్యతా తన్నిరూపిత సవ్యభి
చారితా ఘటకసంబంధా వచ్చిన్నాయాయా ప్రకారతాతత్త దవచ్చేదక
ధర్మవత్త్వమేవ వివక్షణీయం । తథాచసతి ఉక్తస్థలవిషయతా సంబంధా
వచ్చిన్నజ్ఞాన ప్రకారతా నిరూపిత విశేష్యతాయా లపి నిరుక్త యావ

ద్విశేష్యతాంతర్గతత్వాత్, తన్నిరూపిత సవ్యభిచారితా ఘటక సంబంధా వచ్చిన్న ప్రకారత్వా ప్రసిద్ధ్యా నాతివ్యాప్తిః । ఏవమపి సంశయ సముచ్చయ వైలక్షణ్యాయ ఉభయప్రకారతా నిరూపితైక విశేష్యతా స్వీకరణమతే వ్యాప్యసంశయాయ కొటిద్వయ ప్రకారతానిరూపిత విశేష్యతానిరూపిత వ్యాప్యతా ఘటకసంబంధా వచ్చిన్న ప్రకారతా వచ్చేదక వ్యాప్యత్వమాత్ర మాదాయా తివ్యాప్తి స్పంధవతీత్యాశంక్య వ్యాప్య సంశయేత్యాదిక మభిహితం ।

పస్తుతస్తు జనకతా వచ్చేదక యావత్ప్రకారతా వచ్చేదకవత్వాది నివేశే ధూమతదభావ సహచరిత కాంచనమయ వహ్నిమానిత్యాది జ్ఞాన య ప్రకారతాయా అపి ధూమసహచరిత వహ్నిమానిత్యాది జ్ఞాన జన్య సంశయ జనకతా వచ్చేదక ధూమసహచరిత వహ్నిత్వావచ్చిన్న ప్రకారతాత్వాదినా నివేశేన నిరుక్త యావత్ప్రకారతాంతర్గతతయా తద వచ్చేదకతాపర్యాప్త్యధికరణ కాంచనమయత్వాది ఘటితధర్మవత్తాయా నహ్న్యదౌ దురుపపాదతయా అసంభవ ఇతి యత్కించి త్సంశయ నిరూపితా ధర్మితా వచ్చేదకా వచ్చిన్న విశేష్యతా ఘటిత ధర్మావచ్చిన్నాయాయా జనకతా తదవచ్చేదకీభూత తాదృశ విశేష్యతా నిరూపిత ప్రకారతా వచ్చేదకతా పర్యాప్తి మధర్మవత్త్వమేవ వినక్షణీయం । ఏవంచ కాంచనమయత్వా ద్యవగాహి తదవగాహి జ్ఞానసాధారణ కారణతాయా ఐక్యా తదవచ్చేదకీభూతకాంచనమయత్వాద్యవగాహిజ్ఞానీయ ప్రకారతా వచ్చేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వ మాదాయైవ ధూమాది సాధ్యక వహ్న్యదౌ లక్షణ సమన్వయః । సంశయం ప్రతి తత్తత్కీటి సాహచర్యావచ్చిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానత్వేన సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవత్తా జ్ఞానన్య కారణతాద్వయీతి వ్యాప్యవిరద్ధయై రతిప్రసంగ నిరాసః । ఏవంచ వ్యాప్య సంశయత్వా వచ్చిన్నాయా ఉభయ కొటి ప్రకారకత్వా వచ్చిన్నాయా జనకతాయా ఐక్యాత్త దవచ్చేదకీ భూత వ్యాప్యప్రకారతా వచ్చేదక వ్యాప్యత్వమాదాయ వ్యాప్యైతి ప్రసంగో దుర్వార ఏవే త్యాశంక్య వ్యాప్య సంశయన్య పృథక్కారణ తామతే జ్ఞానపదన్య నిశ్చయపరత్వ ముపదర్శితం ।

సచ వ్యాఘ్రశంకయస్య ఉభయ ప్రకారకత్వైశ్చ నైకమేతుతా,
విశేష్య విశేషణభావే వినిగమనావికమాత్ । అపితు ప్రత్యేకప్రకారతా
న్నివేశ్య హేతుతా ద్వయమేవ కల్పనీయమితి నాతివ్యాప్తి ప్రసక్తిరితి
వాచ్యం హేతుతా ద్వయకల్పనయత్రో వ్యాఘ్రవత్తా నిశ్చయస్యసాప్తంశే
అపామీమాణ్య సంశయాత్ కస్యాసంతుషణి వ్యాఘ్రభావవత్తా నిశ్చయ
స్తపత్త రక్షణి వ్యాఘ్రశంకయాపత్తైః ।

ఏతేన యావత్ప్రకారతా నివేశపక్షేపి సవ్యభిచారితా ఘటక సం
బంధావచ్ఛిన్న నిరుక్తజనకతా వచ్ఛేదక ప్రకారతానాంశ యావత్తైస్స
నివేశః, ఆయమాత్మాభానాదిత్యాదా సతివ్యాప్తే, అపితు నిరుక్తజనకతా
వచ్ఛేనకీభూతాయా సత్యప్రకారతాః సవ్యభిచారితా ఘటక సంబంధా
వచ్ఛిన్నా సంతాసంప్రత్యేకావచ్ఛేదకరూపవత్త్వం నివేశ్యం । ఏవంచా
యమాత్మాభానాదిత్యాదా సౌక్త్యమితివాప్తిసంధవః । విషయితా
సంబంధావచ్ఛిన్న నిరుక్తజనకతా వచ్ఛేనక జ్ఞానాది ప్రకారతానామపి
నిరుక్త యావత్ప్రకారతాంతర్యతతయా సవ్యభిచారితా ఘటక సంబంధా
వచ్ఛిన్నత్వస్య తత్రాసత్తైస్స తేనరూపేణ తమపాదానాంసంధవాత్ । రిథా
చతావతా వ్యాఘ్రశంకయహేతుతామూదాయావ్యతిప్రసంగవారణసంధ
వేన విశేష్యతాయా యావత్తైస్స నివేశసం, జ్ఞానవిషయ నిశ్చయ విత్త్వే
న్య సయక్తమితి పూర్వపక్షస్యనానకాశః ।

అథవా వ్యాఘ్రశంకయస్య సాధారణ ధర్మవత్తా జ్ఞానాంతర్యావ
మతే ఏకైకకొటి సామానాధికరణ్య మాదాయ సద్ధేతావతిప్రసంగవార
ణాయ యత్కించిత్సంశయజనకతా వచ్ఛేదక యావత్ప్రకారతావ్యంతం
నివేశనీయం । వ్యాఘ్రశంకయస్యసృధక్కారణతామతేతు సౌక్త్యమితి
సద్ధేతా సతిప్రసంగ శంకావకాశః, తస్మతే కొటిద్వయ సామానాధికరణ్య
వచ్ఛిన్నత్వేనైవ ప్రకారతాయా జనకతా వచ్ఛేదకత్వోపగమాత్ । ఏ
కైకకొటి సామానర్యా వచ్ఛిన్న ప్రకారతాయాః శంకయ జనకతా సవ
చ్ఛేనకత్వాత్ । అత్రో యావత్ప్రకారతా నివేశసం శంకయ యత్కించి
త్త్వనివేశసంశయ సకతావ్యం । అపితు వ్యాఘ్రశంకయ హేతుతా మూ
దాయా తిప్రసంగ వారణాయ జ్ఞానపదమేన నిశ్చయసర విత్తుగంతస్య

విశ్వేన వ్యాఖ్యాతయశ్చైత్యాదిసా ఆధిపతం

సచ ధర్మైశ్చైవ సంశయ బహుతాయాం తంత్రతా మతేషి కొటిష్వ
య సామానాధికరణ్య వర్జిస్తత్వం నైకత్ర నివేశ్యతే విశేష్య విశేషణ
భావే వినిగమనా విరహాత్ । అపితు ప్రత్యేక సామానాధికరణ్యః చిన్న
త్వం ప్రత్యేకం నివేశ్య కారణతా ద్వయమెవకల్ప్యతే । ధూమసహచరిత
వహ్నిమత్తాజ్ఞాన ధూమాభావ సహచరిత వహ్నిమత్తాజ్ఞానయోః పరస్పర
సహకారత్వాన్న కొటిష్వయ సహచరిత విభిన్న ధర్మవత్త్వాజ్ఞానాత్సంశయ
ప్రసంగః । ధూమసహచరిత వహ్నిమా తనభావసహచరిత వహ్నిమా
త ఇతి జ్ఞానస్వయాదితోపి సంశయః స్వీక్రీయతే । తథాచ సద్భేదానతి ప్ర
సంగ వారణాయ యువత్సరీకారతా నివేశనం సంశయో యత్ప్రచిత్త్యనివే
శనం దావశ్యకమితి నాద్యం । విభిన్న హేతుత్వే సాహచర్యధర్మతావచ్ఛా
దక వహ్నిత్వే ప్రస్యత్వాది ధర్మాణాం విశేష్యానివేశే కొటిష్వయసహ
చరిత ధర్మవత్త్వాజ్ఞానయోః పరస్పర సహకారతోపగమే విభిన్న ధర్మ
వత్త్వాజ్ఞానాత్సంశయాదత్తై మహర్వాంతయా తాదృశ ధర్మాణాం విశేష్య
నివేశనీయతయా కారణతాసంత్యాసత్వేరితి సంతేషః ।

అథ ప్రశ్నం విశేష్యత్వాదిత్యాదేః సవ్యభిచారితా ప్రసంగః ।
విశ్వస్యాసత్రిత్యత్రయావిష్వత్తాత్వాదౌ సాధ్యతాభావసహచరితత్వ తస్య
ద్వైత్వత్వయో స్పృత్యాదితిష్య । గుణకర్తృత్వ సామానాధికరణ్య
యావం తద్వైత్వేహి క్వచిరుపలక్షణాయా పే తుతా వచ్ఛేదకం
క్వచి ద్విశేషణతయా । ఆద్యం యథా — అనుమత్వాది లక్షణ
ప్రవిష్టమితరథేదానుమావతా వచ్ఛేదకం యత్త్వైక్యక్రీడమవేతత్వాది
కం । తద్విష్టేదానుమతిత్వాది బాతే ద్వైక్యంతరేచ సత్వేన భాగాన్తై
స్తస్యవిశేషణత్వా యోగాత్ । అలిపద తాదృశజాతా ననుభవత్వా
స్యత్వాది విశేషణం వ్యభిచారవాలకతయా సార్థకం । ద్వితీయం యథా—
శబ్దోఽనిత్యః బాహ్యకరణక ప్రత్యక్షత్వేన త్వాదిత్యాదౌ సత్సంతా
ర్థః, తస్య విశేషణత్వే ఏవసద్భేదత్వ నిర్వాహాత్ । తథాచ చర్మిత్య
వైశిష్ట్యేన ఉపలంఘతయా హేతుతా వచ్ఛేదకత్వే సవ్యభిచారిత్వ విష్ట
మేవ, విశేషణత్వే విష్టనిరూపిత సమవాయాదికేష పే తుతా వచ్ఛేదక

సంబంధా హేతుః । అన్యథా యథార్థవిశిష్ట నిరూపితత్వా నవచ్చిన్న సమవాయాది హేతుతా వచ్చెదక సంబంధః తస్య హేతు ప్రకారస్య ఉపలక్షణతయా హేతుతా వచ్చెదకత్వా ద్విశేషణత్వా నుపపత్తే ।

నచ విశిష్టనిరూపిత సమవాయాదే హేతుతా వచ్చెదక సంబంధత్వే తేనశుద్ధసత్తాదెరవ్య వ్యభిచారితయా తద్విశేషణ వైయర్థ్యమితి గుణకర్తవ్యత్వేనతి సత్త్వాదితి హేతుప్రయోగే నిగ్రహప్రసంగశ్చితివాచ్యం । విశిష్టవిశేషణక బుద్ధావేవ విశిష్ట నిరూపితత్వస్య సంబంధతా వచ్చెదకతయాతద్రూప విశిష్టనిరూపిత సమవాయాదినా తద్రూపా నవచ్చిన్నస్య హేతుత్వా సంభవాత్ । ఏవంచ విశిష్ట నిరూపిత సమవాయాదినా సంబంధేన సద్భేదో ద్విశిష్ట సత్త్వాదేనాతేన సంబంధేన సవ్యభిచారిత్వ ప్రసంగః । యాదృశేనసంబంధేన పక్షధర్మతావిషయకం యత్ జ్ఞానం తస్య తాదృశేన సంబంధేన కొటిద్వయ సహచారా వగాహితాయా స్పృశయ జనకతా ప్రయోజకత్వాత్, సమవాయ సామాన్య సంబంధేన సాహచర్యావగాహిను దర్శితవిశేష సంబంధేన పక్షధర్మతా జ్ఞానస్యచ సంశయ జనకత్వ విరహాత్ । తాదృశవిశేష సంబంధేన ద్రవ్యత్వా ద్యభావ సాహచర్యస్య సత్తాదా వభావాత్, తాదృశ సాహచర్యావగాహి భ్రమ మాదాయా తిప్రసంగా నవకాశాత్ ।

అథ యథాహేతుతా వచ్చెనకొలక్షితే వ్యాప్తిజ్ఞానస్థలపి పక్షే తద్విశిష్ట వైశిష్ట్యజ్ఞానాదనుమితి రధికంబ్విత్వాది న్యాయాత్, తథావిశిష్ట సత్తాత్కోలక్షితే సహచారో యత్రగృహ్యతే తత్రతద్విశిష్టస్య పక్షధర్మతా జ్ఞానాదపి సంశయోత్పత్తి రుచితేతిచెన్న । ఉభయైస్థలయైర్విశేషాత్ । తథాహి— సామాన్య రూపేణ సామాన్య సంబంధేనవా వ్యాప్తిగ్రహే సామాన్య ఘటితేన విశేషరూపేణ విశేషసంబంధేనవా పక్షధర్మతా జ్ఞానాదనుమితి ర్యుజ్యతే, హేతోస్తత్సంబంధస్యవా సంకొచే వ్యాప్తి రవ్యాఘాతాత్ । సామాన్య రూపేణ సామాన్య సంబంధేనవా సహచారగృహే విశేషరూపేణ విశేషసంబంధేనవా పక్షధర్మతా జ్ఞాన తు నసంశయః, సంకొచస్య సాధారణ్య వ్యాఘాతకత్వాత్ । అతపవ నహ్నిత్వాదినా ధూమతదభావాది సహచారాదిగ్రహే అగ్రైకాంశన ప్ర

భవ వహ్నిత్వాద్ధీనా ధర్మవృత్తిస్వ జ్ఞానాన్న భూమాది సంశయః, నవా సంయోగ సామాన్యన భూమతదభావసహచరిత వహ్నిదేమః హి ససా ద్యమయోగిక సంయోగన ధర్మణి జ్ఞానా తత్సంశయః, నచ తత్ర సాధారణ్య ప్రసంగ ఇతి ।

అథ ద్రవ్యం గుణకర్తృవ్యత్యేసతి సత్త్వాదిత్యత్ర సద్భేదా, ద్రవ్యం గుణత్యేసతి సత్త్వాదిత్యత్ర విరుద్ధచారిత్యాప్తి, విశేష్యసాధ్యతదభావభావ సామానాధికరణ్య సత్త్వేన విశిష్టే తత్సత్త్వాదితిచన్న । సాధ్యతదభావవద్వృత్తితా వచ్చేదక విశిష్టనత్తా జ్ఞానస్యైవ సాధారణ ధర్మ దర్శనవిధయా సాధ్యసందేహ జనకత్వాత్ । యత్కించిత్సాధ్యసంశయజనకతావచ్చేదకీభూతా యా యా ప్రకారతావచ్చేదకతా తదవచ్చేదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవిశిష్ట ప్రకృతహేతుతా వచ్చేదకవత్త్వ వివక్షణే నాతిప్రసంగ విరహాత్ । విశిష్టనత్తాత్వరూప ప్రకృతహేతుతా వచ్చేదక స్యాదభయన ద్వృత్తితా వచ్చేదకత్వ విరహాత్ । ఉభయ సహచరితవృత్తి తావచ్చిన్న ప్రకారతా వచ్చేదకతాక జ్ఞానస్య సంశయక త్యేపి నోక్తాతి పరిసంగః । తథాసతి యాదృశ యాదృశ కర్తృవచ్చిన్న ప్రకృతహేతుతా వచ్చేదక విశిష్టవైశిష్ట్యే వగాహి జ్ఞానత్యేన యత్కించిత్సాధ్య సంశయ జనకతా తాదృశ తాదృశరూప విశిష్ట తద్వత్త్వస్య వివక్షణీయత్వాత్ । యత్రోభయ సహచరిత తద్వృత్తిత్వం ప్రకారతా వచ్చేదక భావతే తత్ర తమపలక్షిత తద్వత్త్వాజ్ఞానస్యాపి కారణతయా తద్విశిష్ట వైశిష్ట్యవ గాహిత్యేనా జనకత్వాత్ । ఉభయవద్వృత్తితా వచ్చేదకత్యేన ప్రకారతా వచ్చేదకస్య యత్రభావం తత్రోభయ సహచారఘటక తదవచ్చిన్న నిరూపితా ధికరణతావగాహి జ్ఞానస్యైవ హేతుతయా తద్విశిష్ట వైశిష్ట్యే వగాహిత్యేన హేతుత్వ మావశ్యకమితి తాదృశ హేతుతా మాదాయ సాధారణ, ఉభయవద్వృత్తితా నవచ్చేదక విశిష్ట వైశిష్ట్య బోధత్యేన హేతుతామాదాయవా సాధారణే లక్షణం సంకమనీయం ।

ప్రకృతపక్షధర్మతాజ్ఞానానివేశిఘటజ్ఞానంసవిషయకంఽత్యన్తర్తి వాజ్ఞానత్వాదిత్యాదావతివ్యాప్తి, తథాహి-ఘటజ్ఞానంసవిషయకమిత్యాది నిశ్చయ కాలీన ఘటజ్ఞానం సవిషయకన్నవేత్త్యాది సంశయంప్రతి ఘట

తద్రూపం సాధారణత్వాదీతి నిజాం లె స్ఫుటిభవిష్యతి । ఇదం
సవిషయక మా తత్త్వత్రివిధా జ్ఞానత్వాదిత్వాదా ప్రామాణ్యా ప్రా
మాణ్యసంశయస్య తద్వైటకీభూత సాధ్యతవభావ విషయకతయాకో
ట్యున్యతిరూపస్య జనకీభూత జ్ఞానవిషయ జ్ఞానత్వేతి సాతిప్రసంగ
శంకాపి । సాధారణ ధర్మవత్తాజ్ఞానస్య తద్వైటకీభూతస్థితైర్వాకం
శయ జనకతయా తద్వైటకీభూత సంతయా హేతుత్వాత్ ।

జ్ఞాన ధర్మిక సవిషయకత్వజ్ఞానం ప్రమాణవైత్యా ద్యాకారక సంశయ
హేతుః, ఆర్థనిర్భయై త్తార్థ సంశయ తద్ధర్మిక ప్రామాణ్య సంశయస్య
కారణత్వాత్ । సచ పామీమాణ్య సంశయః సవిషయకత్వ తవభావా
రూప కోటిద్వయైస్థిత్యాత్మకః । సవిషయకత్వ వతినవిషయకత్వ పరిక
రకత్వ రూపపామీమాణ్యస్య సవిషయకత్వేన తవభావనతిత్పరీకారకత్వ
రూపా పామీమాణ్యస్య తవభావన ఘటితత్వాత్ । తాదృశ పా
మాణ్య సంశయేన సవిషయకత్వాదిజ్ఞానధర్మిక పామీమాణ్యపామీమాణ్య
సహచరితజ్ఞానత్వాదిమత్తా జ్ఞానం హేతురితి సవిషయకత్వాదిరూపసాధ్య స
దేహజనకకోటిద్వయైస్థితి జనకధర్మికవృత్తితా జ్ఞానవిషయత్వం జ్ఞా
నత్వాదా వక్షితమేవైతి పరికృతపక్ష ధర్మికతా జ్ఞానవిషయ ఆవశ్యకః । తస్మి
వైతేన సవిషయకత్వాది జ్ఞానధర్మిక జ్ఞానత్వవత్తా జ్ఞానస్య తాదృశజ్ఞా
నవిషయసుప్తజ్ఞానాది రూపపరికృతపక్షధర్మికత్వా విషయకత్వాన్నితివా
ప్రితిమిశ్రమతందమాషయతి (ఇదం సవిషయకమితి) సవిషయకత్వైవ్యవహ
రసంబంధాత్ తత్త్వేనా ననుగతతయాల స్థికసాధ్యజ్ఞానత్వాదికం వ్యభిచ
ర్యవైత్యతతహ (ఆత్మస్థితివైతి) అప్రామాణ్యో ద్రమత్వం నతు వ
మాత్వాభావః, తస్య సాధ్యభావా ఘటితత్వాత్ । (తద్వైటకీభూతస్థితే
త్వేతి) మతభేదేన తద్వైటకీభూత- పామీమాణ్య పామీమాణ్య సహచరిత జ్ఞా
నత్వవత్తా జ్ఞానస్య । తాదృశ సంశయా హేతుత్వాత్ - సవిషయకత్వాది స
శయ జనక కోటిద్వయైస్థిత్య జనకత్వాత్ । పామీమాణ్య సంశయ
త్వక కోటిద్వయైస్థితి జనకత్వేన పామీమాణ్య సంశయస్య కథితార్థసం
య జనకతయా అపామీమాణికతయా తాదృశకోటిభూతస్థితే సాధ్య సం
శయా జనకత్వాదిభావః ।

[౩] ఇమం సవిషయక మాత్త వృత్తివా జ్ఞానత్వా దిత్యాదా పా
మాణ్యప్రామాణ్య సంశయస్య తద్వటకీభూత సాధ్యతదభావ విష
యకతయా కొట్టుపట్టితిరూపస్య జనకీభూతజ్ఞానవిషయే జ్ఞానత్వేతు
నాతిప్రసంగశఙ్కాపి । సాధారణ ధర్మవత్తాజ్ఞానస్య తజ్జ్యకొట్టుప
ట్టితేవా సంశయజనకతయా తజ్జ్ఞానస్య తాదృశ సంశయపాతు
త్వాత్ । పామాణ్యసంశయస్థతేతుజ్ఞానత్వ లక్షణసాధారణధర్మ
దశేనాత్ జ్ఞానై పామాణ్యస్య జ్ఞానవిషయతాత్తక సాధారణ
ధర్మదశేనాచ్చవిషయే తద్వత్త్వస్య సందేహః । అపామాణ్య
శంకా ద్యవ్యయా నువిధానస్తు భీమత్వ జ్ఞాన శూన్య విరోధి
జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతయా తదపసారణ ప్రయోక్త విత్యస్యాకరె
వ్యక్తత్వాత్ । వ్యాప్య సంశయస్య ప్రథగ్వాప్యక సంశయ

[౪] నను వినాపి సాధారణాది ధర్మజ్ఞానం ప్రామాణ్య సంశయస్థత
విషయసంశయోదయాత్ సాధారణాదిధర్మజ్ఞానవత్ప్రామాణ్య సంశయస్య
సంశయ జనకత్వ మావశ్యక విత్యత ఆహ (పామాణ్య సంశయేతి)
జ్ఞానత్వ లక్షణసాధారణధర్మదశేనాత్ - పామాణ్య పామాణ్య సహ
చరిత జ్ఞానత్వవత్తా జ్ఞానాత్ । పామాణ్యస్య సందేహ ఇతి యోజనా ।
ఏతచ్చ దృష్టాంత విధయై క్తం । జ్ఞానవిషయతాత్తక సాధారణ ధర్మ
దర్శనాత్ - తత్ప్రకారక జ్ఞానవిశేష్యత్వరూప తత్తభావ సహచరిత ధర్మ
వత్తాజ్ఞానాత్ । విషయ-ఘటజ్ఞానాదా । తద్వత్త్వస్య - సవిషయకత్వా
దేః । సందేహః । తాదృశ ధర్మవత్తా జ్ఞానాసత్వేచ సంశయై సిద్ధ
ఏవేతి భావః । నన్వేవ మర్థనిశ్చయ దశాయాం సత్యపి సాధారణాది ధర్మ
జ్ఞానై పామాణ్య సంశయార్థ సంశయః అసతితు తస్మిన్నైత్యవ్యయ వ్యతి
రేకా నువిధానమ్నో పవద్యత ఇత్యతఆహ (అపామాణ్య శంకేతి)
తదపసారణ ప్రయోక్తం - తాదృశవిశిష్ట ప్రతిబంధకాభావ సంపాదకత్వ
నిబంధనం । తథావ ప్రయోజకత్వేనై వాన్వయ వ్యతిరేకానువిధానై పవ
త్తైర్నతత్కారణతా సాధకమితిభావః. (వ్యాప్యసంశయస్యేతి) వ్యాప్య
తదభావయై ర్వాప్యక తదభావ సహచరితతయా సాధారణ ధర్మదర్శన
విధయై వ్యాప్యసంశయై వ్యాప్యక సంశయపాతుః, ధర్మస్యైకతాయా

[డి] హేతుత్వపక్షే జ్ఞానపదం నిశ్చయపరం । హేతుత్వాభిమత విశేషణం యేన సంబంధేన తమభయ సాహచర్యం తేన సంబంధేన తద్వత్తాజ్ఞానస్య సంశయాది జనకతా సూచనార్థం । తేనాత్మత్వ కపాలత్వాది సాధ్యకే సమవాయేన హేతో జ్ఞాన ఘటాదౌ విషయత్వ సంయోగాదినా తత్సందేహ జనకేనా తిప్రసంగ ఇతి ।

[గ] జ్ఞానస్య నిశ్చయతాయాశ్చాప్రయోజకత్వాత్ । యదాచవ్యాప్యభావస్యవ్యాపకభావ సాహచర్యం పరితినంధతై తదాధమః కి తద్వ్యాప్యధమం సంశయామోపి సతంసందిగ్ధఇతి స్వీయమతే సాధ్యసంశయ జనకతావచ్ఛేదక ప్రకారతావచ్ఛేదక సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వస్య వ్యాప్యే అసత్త్వేనా తివ్యాప్త్య నవకాశాత్ “ పృథగితి ” హేతుత్వ విశేషణం । పృథక్కారణతామతే వ్యాప్తిమాదాయా తివ్యాప్తిః ప్రాగ్భావపాదితా । (జ్ఞానపదం నిశ్చయపరమితి) తాదృశ జనకతాయాం నిశ్చయత్వావచ్ఛిన్నత్వం సంశయత్వ న్యూనవృత్తిత్వంవా విశేషణం దేయమిత్యర్థః । సద్ధేతావతివ్యాప్తై రాస్తవ సాధారణ్యాదిమత్వా భావేనా పరిసక్తేషాం త్వభిమత పదోపాదానమనర్థకమిత్యాశంకాయామాహ (హేత్వితి) తేన సంబంధేన - సవ్యభిచారత్వ ఘటకతయాభిమత సంబంధేనా జనకతా సూచనార్థం - జనకతాయా లక్షణ ఘటకతా లాభార్థం । తథాచ తాదృశపదోపాదాన స్వరసాత్ యాదృశరూపావచ్ఛిన్న యత్సంబంధావచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానం సాధ్యసందేహ జనకం తాదృశ రూపవాంస్తేన సంబంధేన సవ్యభిచార ఇత్యేవలక్షణం కర్తవ్యమితిభావః । సమవాయేన హేతో - సమవాయేన వ్యాప్యే । ఏతేనాలక్ష్యత్వం దర్శితం । జ్ఞానఘటాదౌ నాతిప్రసంగఇతి యోజనా । నసమవాయేన సవ్యభిచారత్వ ప్రసంగ ఇత్యర్థః । అతిప్రసంగ ప్రసంజకం విశేషణమాహ (విషయత్వ సంయోగాదినా తత్సందేహ జనకఇతి) విషయత్వ సంయోగాది సంసంగే ఘటిత సాధ్యతదభావ సాహచర్య ప్రకారేణ తాదృశ సంబంధేన స్వప్రకారకం యత్సంశయజనకం జ్ఞానం తద్విషయ ఇత్యర్థః ।

నచ తేనసంబంధేన తద్వత్తాజ్ఞానస్య లక్షణ ఘటకత్వేపి సమవాయేన విషయతాసంయోగాది ఘటిత కొటిద్వయ సామానాధికరణ్యా వ

[మ] విప్రతిపత్తిస్తు ప్రత్యేకం సతథా, నవాపక్షవృత్తిః ।

[దీ] విప్రతిపత్తేప్రత్యేకం కొటిద్వయోపస్థాపకత్వాభావాత్ లక్షణస్థ
ద్వయపదేన తద్వారణాత్ । మిళితస్య తమపస్థాపకత్వేపి తద్వత్తా
జ్ఞానం సతథా । నవామిళితాద్వయో ర్జనకత్వం ।

[గ] చ్ఛిన్నజ్ఞానఘటాది ప్రకారకజ్ఞానమాదాయా తిప్రసంగ ఇతివాచ్యం ।
తేనసంబంధేన తద్వత్తాజ్ఞానస్య తత్సంబంధఘటిత తత్సహచారవిషయకస్యైవ
సంశయజనకతయా సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్నాయాం సంశయజనకతా
వచ్ఛేదక ప్రకారతాయాం సమవాయ సంబంధ ఘటిత సాధ్య తదభావ
సాహచర్యస్యైవా వచ్ఛేదకతయా తద్వత్తాయా జ్ఞాన ఘటాదా వస
త్వేనా తివ్యాప్త్య నవకాశాత్ । విప్రతిపత్తి స్త్విత్యాదిమూలై తథా
పదస్యకొట్ట్యుపస్థాపక పరత్వేనసంగతిః, తద్ఘటకసాధ్యతదభావైపస్థాపక
పదయోః ప్రత్యేకం ప్రత్యేకొపస్థాపకత్వాత్ । ప్రత్యేక మతథాత్వేపివా
కథం తత్రలక్షణాన త్వమిత్యపి నస్ఫుటమితి తద్గ్రంథమధ్యత్వైవ తదర్థం
పూరయిత్వా వ్యాచక్షే (విప్రతిపత్తేరితి) విప్రతిపత్తి ఘటక తత్త్వద
జ్ఞానస్యైవార్థః । తత్త్వదవిషయక ప్రత్యేకజ్ఞానయోః కొటిద్వయోపస్థాపక
త్వ విరహేపి సమూహాలంబన జ్ఞానస్య తథాత్వాత్తమాదాయైవా తివ్యా
ప్తిర్భవిష్యతీత్యాశంకాయాం నవాపక్షవృత్తిరితి మూలావతార ఇతి
సూచయితుం పూరణ సంవలితం తదర్థమాహ (మిళితస్యేతి) మిళిత
విషయక జ్ఞానస్యైవార్థః । తమపస్థాపకత్వేపి- కొటిద్వయోపస్థాపకత్వేపి । త
ద్వత్తాజ్ఞానం - తాదృశవాక్య ప్రకారతా శాలిజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం తథా-
కొటిద్వయోపస్థాపకం । తథాచ పక్షధమ= తా పదోపాదానాదేవ సత
త్రాతివ్యాప్తిరితిభావః । పక్షధమ= తాపదా నుపాదానాపి సత్రాతివ్యా
ప్తిస్సంభవతి, పదద్వయ విషయకజ్ఞానస్య కొటిద్వయోపస్థితి జనకత్వేపి
విషయభేదేన విషయతాభేదా నిత్యపదనశ్చిద విషయతయోః ప్రత్యే
కం కొటిద్వయోపస్థితి జనకతా వచ్ఛేదకత్వ విరహాల్లక్షణేచ కొటిద్వ
యోపస్థితి జనకతావచ్ఛేదకైక విషయతాయాపివ నివేశాదిత్యాహ (న
వేతి) మిళితా - ఏకవిషయతాశ్రయీ భూయద్వయోః - పదయోః ।
జనకత్వం- జనకతా వచ్ఛేదక ఘటకత్వం । కొటిద్వయోపస్థితి జనకతా

[ను] సాధారణమన్వయేన, అసాధారణం వ్యతిరేకేణ, అనుపసంహరీ పక్ష ఏ ప్రాధయ సాహచర్యేణ, కొటిద్వయోపస్థాపకః ।

[దీ] తథాత్వేపివాచనసంబంధేన తద్వత్తాజ్ఞాన ముభయకొట్ట్యుపస్థాపకం తేన సంబంధేన హేతుత్వైవశ్యం సవ్యభిచారత్వమితి (అనుపసంహరీ పక్ష ఏవేతి) అనుపసంహరితా దశాయాం సాధ్యతదభావ సహితత్వనిర్ణయభావేప్యక్త క్రమేణ వాస్తవ తత్సహచరితత్వ మూదాయైవ లక్షణ సమన్వయ ఇతిభావః ।

[గ] వచ్చెదకీభూతా యా విషయతా తదాశ్రయత్వమితి పర్యవసితార్థః ।

నను విప్రతిపత్తి ఘటక పదానాం ప్రతిపాద్యత్వాది సంబంధేన కొటిద్వయ సహచరితతయా తేన సంబంధేన తద్వత్తాజ్ఞానస్య సంశయ హేతుత్వాత్తేమాం ప్రత్యేకం సందేహజనక కొటిద్వయోపస్థితి జనకతా వచ్చెదక విషయతాశ్రయ త్వమక్షతమేవేత్యతః (తథాత్వేపితి) విప్రతిపత్తిఘటకపదానాం ప్రత్యేకం తాదృశవిషయతాశ్రయత్వేపి త్యర్థః । (అవశ్యంసవ్యభిచారత్వమితి) తథాచలక్యతయైవసత్రాతివ్యాప్తిరితిభావః ।

నన్వనుపసంహరీపక్ష ఏవేతి మూలమసంగతం, సంబంధ నిశ్చయ పైవ సంబంధిస్తారకతయా పక్షేసాధ్యస్య తదభావస్యచ సందిగ్ధతయా తదస్తర్భావేణహేతో తత్సామానాధికరణ్యస్య నిశ్చేతుమశక్యత్వేన హేతోః కొటిద్వయోపస్థాపకత్వా సంభవాత్, అతోఽభిప్రాయంవ్యాచక్ష్యై (అనుపసంహరితేతి) అనుపసంహరితా దశాయాం పక్షేసాధ్య సందేహ దశాయాం । ఉక్తక్రమేణలక్షణ సమన్వయఇతి యోజనా । యద్రూపవికిష్ట వత్తాజ్ఞానం సాధ్యసందేహ జనకం వాస్తవ తద్రూపవత్త్వస్యైవ లక్షణార్థ తయోపవశితత్వాత్, సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వాదిత్యాదౌ పక్షపవ క్వచిత్సాధ్యస్య క్వచిత్సాధ్యా భావస్య నిశ్చయదశాయాం నిత్యత్వ తదభావ సహచరిత ప్రమేయత్వవ త్సర్వముత్వాది జ్ఞానస్య సమ్భవేన తద్విషయతా వచ్చెదకొభయ సాహచర్యమూదాయ సాధ్యసందేహ దశాయామపి లక్షణ సమన్వయ ఇత్యర్థః । అనుపసంహరితోత్థితా దశాయాం తసుభయ సాహచర్య సత్త్వేపి తదానీం తాదృశహేతోరసాధారణతయా నసామాన్య లక్షణాతి వ్యాప్తిరితిభావః ।

[డి] కెదిత్తు వ్యాప్యాది ధమః పి సాధారణ్యజ్ఞానాత్సంశయోదయాత్,
తదజ్ఞానవ వస్తుత స్సాధారణ జ్ఞాన వ్యనుదయాత్, సాధారణ్య
జ్ఞానం హేతుః । తత్ర నిశ్చయత్వ మఃచిత్కరం గౌరవాత్ ।
తథాచ పశువపతత్సంశయాత్తక తమభయసాహచర్యజ్ఞానాదభవతి
తథాత్వమితిభావ ఇత్యాహుః, తచ్చింత్యం ।

నను కేవలాన్యాయ సాధ్యకానుప సంహారిణి సాధ్యాభావాప్రసి
ద్ధ్యా తత్సంశయాద్యభావా దవ్యాప్తిః ।

[గ] సాధారణ్య విషయక జ్ఞానత్వా వచ్చిన్నవైవ సంశయాన్వయ వ్యతి
రేకాను విధాయిత్వాత్ తేనయా పెణసంశయహేతుత్వం, సతు తద్విషయక
నిశ్చయత్వేన, తదవచ్చిన్నస్యాన్వయ వ్యతిరేకా ను విధాయితాయా అసిద్ధ
త్వాత్ । తథాచసాధ్యసంశయకాలే సాహచర్యనిశ్చయా సంభవేతదంతే
సంశయాత్తక సంశయ జనకజ్ఞాన మాదాయ లక్షణసమన్వయస్సంభవతీతి
ఁచిదాహుః । తన్నత ముపన్యస్యతి (ఁచిత్వితి) ఇస్తుతః - ఇస్తుగత్యా ।
యత్సాధారణం తజ్ఞానసి । తత్ర-తద్ధేతుతాయాం । అఽఽచిత్కరం - అన
వచ్ఛేదకం । పశువప - పక్షాంతభావేణైవ । (తత్సంశయేతి) సాహచ
ర్యాంతే సంశయేత్వేనః । సాహచర్యజ్ఞానాత్ - సాహచర్యవిశిష్ట ప్రకార
జ్ఞానాత్ । తథాత్వం - సవ్యభిచారత్వం । (తచ్చిన్త్యమితి) సంబంధాంతే
నిశ్చయాత్తకం సంబంధిజ్ఞానం సంబంధ్యస్తర స్థారకం, శక్త్యాదిసంశయాత్
పదార్థస్థరాణా ద్యనుత్పత్తేరితిసాధారణ్య సంశయే కోట్యుపస్థాపకత్వంనసం
భవతి । ఏవం సంశయ సాధారణ సహచార జ్ఞానస్య హేతుత్వే అపా
మాణ్య నిశ్చయానాస్కంది తత్వ మేవావచ్ఛేదక కోటా నివేశనీయం, త
న్నిశ్చయత్వేన హేతుత్వేతు అపామాణ్య జ్ఞానానాస్కంది తత్వమేవేతి
లాఘవాత్ సంశయాత్తక సహచారజ్ఞానం నహేతుః । ఏవ మనుపసంహా
రితా దశాయాం సంశయజనక జ్ఞానసంపాద నప్రియాసాపి విధలః । తా
దృశ జ్ఞానానత్వ దశాయాం సాధారణ్యాప్తిభయేన తాదృశ జ్ఞానస్యాన
లక్షణ విధయైవ లక్షణ ఘటకత్వాదిత్యాది చింతాబీజమూహనీయం । కేవ
లాన్వయూత్పాది మూల మవతారయితి (నన్విత్పాదినా) ఆయం ఘట

[దీ] ఏవం యత్రస్థిరే ధర్మిణి పూర్వం ఘటత్వం గృహీతం, ఉత్తర
దశాయాం తత్రైవ దోషాద్ఘటత్యాగృహే తద్ఘట భిన్నాయమితి
భ్రమేచ ఘటత్వ నిశ్చయ విషయాభవ ధర్మిణ్ వ్యావృత్తత్యైవ
గృహ్యమాణతయా సాధారణ ఇదంత్యైవ వస్తుత స్తద్వ్యా
వృత్తత్యాభావేన

[గ] ఏతత్త్వాదిత్యాది స్థల పక్షతా దశాయాం సంశయ ప్రియోజకనిశ్చిత
సాధ్య తదభావవ ద్వ్యవృత్తత్వస్య తత్త్వా దన్యాప్య ప్రిన కై స్తన్యా
లక్ష్యతయా వ్యాప్తి పరిహారోపి ననన్తచ్ఛత ఇత్యత స్తత్ర నిశ్చితసాధ్యవ
ద్వృత్తిత్వంసంపాదయతి (ఏవమితి) హేతుభూతేద న్నవతిపూర్వంఘటత్వ
గ్రహపవతన్తూలకాత్ సఘటఇతి స్థరణాత్ తద్ఘటత్యైవ తద్ఘటభేదోత్ర
ఘటగృహీతుంశక్యతేనాన్యథాపీతియ్యుగితావచ్ఛేదకపీకారకపీతియ్యుగి
జ్ఞానవిరహాదితి ధర్మిణిపూర్వం ఘటత్వ గ్రహస్యా నుసరణం । తద్ఘట
భిన్నాయమితి భిమపర్యంతం తద్ఘటానవస్థానె తాదృశభ్రమపవ నసంభ
వతి విశేష్యవిరహాదతః “స్థిర” ఇత్యుక్తం । తద్ఘటభిన్నాయమితి భ్రమ
దశాయాం ఇదంత్యావచ్ఛిన్నై ఘటత్వగోహ ఇదంత్యస్య సాధ్యసహచరిత
త్యైవ నిశ్చితతయా సాధారణ్యం నశంకాస్పద మపీత్యతలహ (తత్రైవ
దోషాద్ఘటత్యాగృహ ఇతి) తత్ర ఇదంత్యావచ్ఛిన్నై । తద్ఘటభిన్నాయ
మితి భ్రమానుధావనం ఇదంత్యస్య నిశ్చిత సాధ్యవధర్మిణ్ వ్యావృత్తత్వ
జ్ఞానసంపాదనాయ । తదాధర్మిణిఘటత్వనిశ్చయస త్వపవ సంశయ ప్రియో
జకస్య తత్కాలీన తత్పురుషీయ సాధ్యనిశ్చయ విషయ వ్యావృత్తత్వస్య
దంత్యై స త్వమతః కవలతద్వ్యక్తి త్యైవ ప్రతియ్యుగివిధయా తద్ఘటభావ
ముపేక్ష్య తద్ఘటత్యైవ తద్భానానుసరణం । తథాసతి తాదృశ భ్రమపవ
తద్వ్యక్తిత్వ విశిష్టై ధర్మిణి ఘటత్వస్య నిశ్చయ ఇతి తన్ని శ్లేషన్వై దర్శి
త సంశయ ప్రయోజక రూపాభావా దవ్యాప్తి ప్రసక్తిః । ఇదంత్య విశిష్టై
ఘటసామాన్య భేదభ్రమే ఇదంత్యై విపక్షవృత్తిత్వ నిశ్చయ సంభవాత్
తద్వ్యావృత్తత్వ జ్ఞానాసంభవాదసాధారణ్యం నశంకాస్పదమపీతిప్రతియ్యుగి
కొటా తత్త్వభానా నుధావనం (ఇదంత్యైపీతి) అవ్యాప్తిరి త్యనుషజ్యతే ।
వస్తుత స్తద్వ్యావృత్తత్యా భావేన వాస్తవికస్య సాధ్య నిశ్చయ విషయా

[మ] కేవలాన్వయి సాధ్యకా నుపసంహరీ, అయం ఘటపతత్వాదిత్య
సాధారణశ్చసద్ధేతురేవ । తదజ్ఞానం దోషః పురుషస్య । అతపవా
సాధారణప్రకరణ సమయో రనిత్య దోషత్వం ।

[నీ] తత్రలక్షణాయోగాదిత్యత స్తయోలక్ష్యత్వాభావేనపరిహరతి(కేవ
లాన్వయీతి) (అతపవేతి) యతపవ పురుషదోషాధీనం తద్దోషత్వం
అతపవతస్యానిత్యదోషత్వం । సాహజకదోషత్వే కాదాచిత్కత్వా
నుపపత్తేః । ఏవంచ యత్రదోషతా ప్రయోజకం వస్తుతోహేతౌ,
తత్రానిత్యదోషత్వమపి । యత్రపురుషస్య తద్భిమ్మనతత్రోపదపి ।

[గ] భూత ధర్మవ్యాప్తత్వస్యాభావేన(లక్షణాయోగాదితి) వాస్తవసంశ
య ప్రియోజక రూపవత్త్వస్య లక్షణఘటకత్వా దితిభావః । “ అతపవే
త్యత్ర ” ఇదంపదేన పూర్వాభిహితాయాః సద్ధేతుత్వాజ్ఞానస్య పురుషదో
షతాయాః పరామార్థే అసంగతిః, తస్యః అసాధారణ్యాదేరనిత్య దోష
తాయా మనుష్యవృత్తత్వాత్, అతస్తత్పరామర్శసియంవ్యాచక్షే (అతప
వేతి) పురుషదోషాధీనం పురుషస్య హేతుమతి పక్షేచ సాధ్య తదభావ
నిశ్చయ సాధ్యాభావ వ్యాప్యవత్ప్రాధమాధీనం । తద్దోషత్వం - తాదృశ
హేతో రసాధారణ్య సత్ప్రతిపక్షరూప దోషవత్త్వం । తస్య - అసాధార
ణ్యస్య, సత్ప్రతిపక్షస్యచ । అనిత్య దోషత్వం - దశావిశేష ఏవ హేతో
ర్దుష్టతా సంపాదకత్వం । సాహజక దోషత్వే - తాదృశ పురుషదోష
విరహదశాయామపి హేతోర్దుష్టతా సంపాదకత్వే । కాదాచిత్కత్వం -
కదాచిదేవహేతో ర్దుష్టతా సంపాదకత్వం ।

ఏతావతాఽయం ఘటపతత్వా దిత్వాదా దశావిశేషే పురుషదో
షాధీన దుష్టత్వ శంకాయా అనివృత్తే స్తన్నివృత్త్యర్థ మన్యథేత్యాది
గింథ సంగమనాయచా భిప్రాయం పూరయతి (ఏవంచేతి) దోషతా
ప్రియోజకం నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వాప్తవృత్తత్వాదికం, హేతో త్విష
తీతిశేషః । (తత్రానిత్యదోషత్వమపి - అనిత్య దోషత్వమపి తత్త్రే)వ ।

[మ] అన్యథా సద్ధేకా బాధాదిజ్ఞాన హేత్వాభాసాధిక్యాపత్తిః ।

[డి] భీమమాత్రాద్భువన్వైతిప్రసంగమాహ (అన్యథేతి) ఇతికేచిత్ ।

పరేతు అయంఘట ఏతత్త్వాదిత్యాదావ వ్యాప్తిః, సాధ్యదైహ ప్రయోజకంహితస్య సాధ్యతదభావవద్వాప్తివృత్త్యం । నపేక్షస్య ధర్మః స్య తమథయ వ్యాప్తివృత్త్యం సంభవతి । అసాధారణ్యమైతస్య పక్షమాత్ర వృత్తిరయా । ఆతస్తస్యా లక్ష్యతయోత్తరయతి (అయంఘట ఇత్యాది) ఎనంచావృత్తిగగనాదికమేవా సాధారణం పక్షవృత్తితా భ్రమవశాయాశ్చ సాధారణ్యా సజ్జరః ।

[గ] భ్రమః, దోషతాపియోజక రూపస్యేతిశేషః (అన్యథాదాఖంవా చప్తేభీమమాత్రాదితి) తాదృశ రూప భీమమాత్రా దిత్వర్థః ।

కేచిదిత్యవ్వరససూచనాయ, సచ - నిర్భీతసాధ్య తదభావవ ద్వాప్తి వృత్త్యవ్యసంకయప్రయోజకతాయా అగ్రిక్రమీయత్వాత్, అసాధారణ్యదేః పురుష దోషాశీన దోషతాయాః ప్రకృతా నుపయోగితయా మూలానుక్తతయాచ అతపవెత్వతే దంపదేన తత్పరామర్శే సంవభావిరూపాచ్ఛేతి । తస్య అసాధారణ్యస్య । ధర్మస్య-వృత్తిమతః ।

ననుతాదృశ హేతోస్సంకయ ప్రయోజక రూపజూన్యత్వేన సాధారణ్యమేవ కథంబీజాభావా దిత్వతః (అసాధారణ్యంత్యితి) అతః ఇత్యాశంకాతః ।

నన్వయం ఘటఏతత్త్వాదిత్యాదేవతుల్యయక్త్యాకబ్జానిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదేరపి సద్ధేతుత్వమేవ, కబ్జానిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదికమపి విరుద్ధమేవ, సత్వసాధారణ్య, సాధ్య సాధ్యాభావ వద్వాప్తి వృత్తత్వాభావా దిత్వదాహరణాభావా దసాధారణ హేత్వాభాసస్సైవా ప్రసిద్ధిత్వతః । (ఏవశ్చేతి) (అవృత్తితి) వృత్తిమతః సాధ్యతదభావవద్వాప్తివృత్తత్వా సంభవాదితిభావః । ననుపక్ష ధర్మతాజ్ఞానవిరహదేవ గగనాది హేతుకస్థలె అనుమిత్య నుత్పాద నివాహాద సాధారణ్య జ్ఞానస్యానుమిత్య నుత్పాదప్రయోజకత్వమేవ నాస్తీతికథం తస్య హేత్వాభాసతేత్వతః । (పక్షవృత్తితేతి) అసంకరః - ఇతరాన ధీనానుమిత్య నుత్పాదప్రయోజక జ్ఞానవిషయత్వం ।

[డి] సహజయ వ్యావృత్తత్వ వృత్తిమత్త్వయో స్వరూపతో విరోధః॥ నిర్భిత సాధ్యతదభావవ ద్వావృత్తత్వంచ సందేహ ప్రియో జకం, తథాసతి తుల్యన్యాయతయా నిర్భితసాధ్య తదభావవ ద్వృత్తిత్వస్యాపి తథాత్వే సద్ధితావపి సాధ్యాభావవత్త్వే భ్రమవిషయ వృత్తిత్వ గ్రహదశాయా మతిప్రసంగాత్ । సచ తాదృశ నిశ్చయ విషయస్యధర్మణా నాస్తవం సాధ్యాభావాదిమత్త్వమపి తంత్రం, మూనాభావాత్ । కించ సందేహ జనకతా వచ్చేదక రూపస్య

[X] సను ఉభయవ ద్వావృత్తత్వస్య వృత్తిమత్త్వ విరుద్ధతయా తమ భయజ్ఞానస్య నైకతా సంభవః, మిథః ప్రతిబంధకత్వాత్ । నచైవం సక్ష ధర్మణా జ్ఞానాభావ సంపాదకతయైవ తస్య హేత్వా భాసత్వం నిష్ప్రయోగం, తథాత్వ సిద్ధావేవాంతర్భావేన సవ్యభిచార ప్రభేదత్వానుప పత్తైంతతహ (సహజయైతి) స్వరూపతో విరోధః- పరస్పరాభావ వ్యావృత్త్యా విశేషితయోః పరస్పరజ్ఞాన ప్రతిబంధకీభూత జ్ఞానవిషయత్వం । చాస్తవవిరుద్ధ విషయకస్యాపి జ్ఞానస్య విరోధా విషయకస్యా ప్రతిబంధక త్యాదితిభావః । సను నిర్భితసాధ్య తదభావవ ద్వావృత్తత్వ రూప సంశయ ప్రయోజక ధర్మస్యోక్త హేతౌ సత్త్వాత్ కథం తత్రావ్యాప్తికంకా; కథంవాఽ లక్ష్యత్వా భ్యుపగమేన తత్పరిహార ఇత్యుతతహ (నిర్భితైతి) సాధ్య తదభావ నిశ్చయ విషయీభూత ధర్మణ వ్యావృత్తత్వం ససాధ్య సందేహ జనకతావచ్చేదక ప్రకారతా వచ్చేదక విత్యర్థః । నిర్భిత సాధ్య తదభావవ ద్వృత్తిత్వస్య- సాధ్యతదభావ నిశ్చయ విషయ వృత్తిత్వస్య । తథాత్వే- సంశయ ప్రయోజకత్వే । సద్ధితౌ - వహ్నివ్యధికరణ వృత్తి తయా నిర్భితే ఘామాదా । ధర్మణవృత్తిత్వగ్రహ దశాపర్యంతా నుధావ సం సంశయ జనకజ్ఞానస్య విశేషణ విధయా లక్షణఘటకత్వే వ్యతివ్యాప్తి స్సంభవతీ త్యభిప్రాయేణ॥ ఎస్తుతోయదాహేతుమతి సాధ్యాభావ భ్రమో వత్కతే తదాహేతౌ తదధికరణ వృత్తిత్వా గ్రహేవ్యతివ్యాప్తిస్సంభవతి, తాదృశ జ్ఞానస్యాపలక్షణత్వాదితి ధ్యాయం । (తాదృశేతి) సాధ్యతదభావ విషయకైత్యర్థః॥ తంత్రం-సంశయప్రయోజకరూపఘటకం (కైత్యైతి) సద్దేహ జనకతావచ్చేదక రూపస్య- సద్దేహజనకతా వచ్చేదక ప్రకారతా వచ్చేద

[దీ] విశేషణత్వే న్యభిచారిణి రాసభాదా మహానసాది వృత్తితా
దశాయా మవ్యాప్తిః । ఉపలక్షణత్వేనసాధారణ్యో త్తీణతా
దశాయామతివ్యాప్తిః ।

[గ] కస్యవిశేషణత్వే-ధర్మవిశేషణతయాసన్యభిచారపదప్రతిపాద్యత్వే
మహానసాది వృత్తితాదశాయా మవ్యాప్తిః-తత్కాలాంతభావేణాన్యభి
చారిత్వ వ్యవహారాపత్తిః । తదాసీం సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వా భావస్య
తత్కాలతత్వా త్తాదృశ వ్యవహార విషయస్యా బాధితత్వా దితిభావః ।

నచద్రవ్యం విశిష్టత్వా దిత్యాదా వతివ్యాప్తి వారణాయసాధ్య
సందేహ జనకతా వచ్ఛేదక ప్రకారతా వచ్ఛేదకతా వచ్ఛేదక ధర్మవ
త్సృక్రృత హేతుతా వచ్ఛేదకనత్వమేవ న్యభిచార పదార్థో వాచ్యః,
సాధారణ స్థలవ తాదృశో ధర్మః సాధ్యతదభావవ ద్వృత్తితా వచ్ఛే
దకత్వమేవ । తద్విశిష్ట హేతుతా వచ్ఛేదకా వచ్చిన్న హేతుమత్తా జ్ఞాన
స్యాపి సందేహజనకతోపగమాత్ । ఏవచ్ఛ రాసభాదే మహానసాది
వృత్తితా దశాయాం పన్న్యభావవ ద్వృత్తిత్వ వింహేపి తదవచ్ఛేదక
రాసభత్వాది సత్తైన తాదృశ న్యభిచారాభావౌ నాస్తీతి కథముక్త
వ్యవహారాపత్తిరితి వాచ్యం । ఏవమన్య నిత్య ధర్మస్య హేతుతా
వచ్ఛేదకత్వే తదనత్వదశాయా మాపత్తితా దశస్థాత్ । విశేషణత్వే-
కాలవిశేషా వచ్చిన్నతయా తదాసీం న్యభిచారీత్వాది వ్యవహారి విష
యత్వే । అవ్యాప్తిః - తత్కాలాంతభావేణ అనుష్ఠత్వ వ్యవహారా
పత్తిరితి నాథః । సాధారణ్యస్య నిత్యదోషతయా కాలవిశేషాస్తర్భా
వేణ న్యభిచారిత్వ వ్యవహారా జనకతాయా స్తత్తేష్టత్వాత్ । ఉప
లక్షణత్వే - ఆత్యంతాయోగ వ్యవచ్ఛేద పరిచాయకతయా సన్యభిచారి
పద ప్రతిపాద్యత్వే, తాదృశరూపా త్యంతాయోగ వ్యవచ్ఛేదస్య తత్పదా
ధర్మత్వోపగమ ఇతి యావత్ । అసాధారణ్యోత్తీణతా దశాయాం-
హేతుమతి సాధ్యతదభావమొరస్యతరనిశ్చయదశాయాం । అతివ్యాప్తిః-
కాలాంతరీణ మసాధారణ్య మాదాయ తత్కాలాస్తర్భావేణ సన్యభి
చార వ్యవహారాపత్తిః ।

[ద్వి] అసాధారణ ప్రకరణ సమయోః - తత్త్వేన భృమవిషయయోః ।

[గ] ఇదం పునరిహావధేయం । శబ్దోఽనిత్య శృట్వత్వా దిత్వాదాః పక్ష తాదశాయాం సవ్యభిచార వ్యవహార నియామకం యద్భట గగనాది వ్యావృత్తత్వరూప మసాధారణ్యం తచ్చబ్ధాదా సాధ్యాది నిశ్చయ దశా యా మక్షతమేవేతి విశేషణత్వేవై తద్దోషతా దవస్థ్యం । అథసంశయ ప్రయోజకరూపస్య తథాత్వేన సవ్యభిచారపద ప్రతిపాద్యతా, కిన్తుసాధ్య తదభావనద్యృత్తిత్వత్వనిశ్చితసాధ్యతదభావనద్యృత్తిత్వత్వరూపేతైవ, విభాజకమాత్ర ముక్తానుగతం రూపం । ఏవశ్చ సాధారణ్య ముపలక్షణ మసాధారణ్యం విశేషణమి త్యవరోధః । నిశ్చయ ఘటిత రూపావచ్ఛిన్న పరవాక్యాచ్చ కాలవిశేషానిశ్చయాంశ ఏవాన్వేతి; సాధ్యతదభావనిశ్చయా దా ఖండశక్తి స్వీకారణాన్వయ బలాత్ సాధ్యతదభావ నిశ్చయవిషయ వృత్తిత్వ సామాన్యభావ భిన్నస్యాపి తత్కాలీన తన్నిశ్చయ విషయవృ త్తిత్వత్వా వచ్ఛిన్నాభావస్య లాభః । స్యభిచార పదస్య సాధారణ్యా సాధారణ్యాది రూపనానార్థత్వ విష్టమేవేతిచమచ్యతే । తదోపలక్షణత్వే పినోక్త దోషావసర ఇతి । ఏవశ్చ నిశ్చయా ఘటితం సాధ్యతదభావన ద్యృత్తివృత్తత్వమేవ సంశయ ప్రయోజకం, తదవచ్ఛిన్న ప్రకారక జ్ఞానస్య విశేష దర్శనతయా సంశయ ప్రతిబంధకత్వేపి, తత్కోటివిశిష్ట బద్ధా త త్కోటి మద్యృత్తిత్వా వచ్ఛిన్న ప్రకారకజ్ఞాన ప్రతిబంధకతాయాం విపరీతకోటిమ ద్యృత్తివృత్తత్వా వచ్ఛిన్న ప్రకారక జ్ఞానస్యోత్తేజకతయా సత్ప్రతిపక్షస్థలభవ సంశయనిర్వాహః । తథాచాయం ఘటమితత్వాదిత్వా దా సాధ్యతదభావన ద్యృత్తివృత్తత్వస్యా సత్త్వేనా వ్యాప్త్యా శంకాయా అలక్ష్యత్వా భ్యుపగమేన తత్పరిహారస్యచ నాసంగిరితి సముదిత తాత్ప ర్యార్థః । సంశయ ప్రయోజక రూపశ్చాదానీ ముపలక్షణ విధయేన సవ్య భిచార వ్యవహార నియామకం, అతోమహానసాదా రాసభాది వృత్తితా దశాయాం నావ్యాప్తిః, అసాధారణశ్చ హేతుః సర్వదైవ తథేతి నాతిప్ర సక్లాపీతి ధ్యేయం । అదుష్టహేతోర్వాస్తవా సాధారణ ప్రకరణసమత్వా భావాత్ “అసాధారణ ప్రకరణసమయో” రితి వ్యాచక్షే (అసాధారణేతి) భ్రమవిషయస్య సవ్యమతే దోషత్వాభావాదనిత్య దోషత్వమితివ్యాచక్షే

[మ] నచ ప్రమేయత్వేనభేదానుమానశబ్దోఽనిత్యః శబ్దాకాశాన్యతర
త్వాదిత్యక్రమసాధారణవ్యాప్తిః, తయోస్సాధ్యవదవృత్తిత్వేన
విరుద్ధత్వాదితిచత్ ;

[దీ] అనిత్యదోషత్వం - విశేషాదర్శనదశాయా! మనుమిత్యను
త్పాదప్రయోజకత్వం । నతువాస్తవం హేతుదోషత్వం । అన్య
థా - అనుమిత్యనుత్పాదప్రయోజకజ్ఞానవిషయతామాలేఖా
వాస్తవదోషత్వే । ఇత్యాశయః ॥ అనవగతసాధ్యసహచారత్వేనతి
అవగతసాధ్యాభావసహచారతయావిరుద్ధత్వమేవ " తయోరితి "

[గ] (విశేషేతి) ప్రయోజకత్వం - ప్రయోజకజ్ఞానవిషయత్వం । అతఏవేత్యుచ్య
ఇదం పదార్థస్య సద్భేతోస్సవదాఽదృష్టత్వస్య భిమవిషయస్యానుమ
ిత్యనుత్పాదప్రయోజకతాయామనుపప్లంభకతయా తదుపప్లంభ్యం పూర
యతి (నన్వీతి) తథాచయతపివ సద్భేతుః సర్వదైవతథా నతుకదాదిదపి
దృష్టలక్షణలక్ష్యః, అతఏవతత్సమీయానుమితివిరోధేయో భ్రమరూపోగ్రహ
స్తస్యానుమిత్యనుత్పాదప్రయోజకత్వేపితద్విషయో నహేతుదోషః । భ
మనశాయాంసద్భేతోదుష్టత్వే భిమవిషయస్యదోషత్వమానశ్యకంస్యా
దిత్యత ఏవేత్యాదిమూలస్య పర్యవసీతోర్థః । నను భ్రమస్యానుమిత్యను
త్పాదప్రయోజకత్వే తద్విషయస్య దోషత్వమపీష్యత ఏవేతి భ్రమవిష
యోనదోష ఇత్యేవాసిద్ధమిత్యాశంకాయామన్యథేత్యాదిమూలావతా
రాత్తాదృశశంకోద్ధారం స్ఫుటీచీర్ణురన్యథాపదం వ్యాచక్షే (అన్యథేతి)
మూల (బాధాదిజ్ఞానఇతి) పక్షవిశేష్యకసాధ్యాభావాదిభ్రమదశాయా
మిత్యర్థః । హేత్వాభాసాధిక్యాపత్తిః - అతిరిక్తహేత్వాభాసస్వీకారా
పత్తిః । బాధాదేర్నిత్యదోషతాయాస్సవదాదిసిద్ధతయా భ్రమవిష
యస్య తదంతర్భావాసంభవాదితిభావః । అభేదేసాధ్యప్రమేయత్వ
స్య, అనిత్యత్వేసాధ్యశబ్దాకాశాన్యతరత్వస్యచ, వాస్తవసాధ్యవదవృ
త్తిత్వవిరహేణవిరుద్ధత్వాసంభవాత్ ప్రాచీనమతాభిప్రాయకతయా
తయ్యోర్విరుద్ధత్వోక్తిముపపాదయతిదీధీతో (అనవగతేతి) ఏవం "సాధ్య
వదవృత్తిత్వేన"తిమూలస్యసాధ్యవద్వృత్తితయా అనవగతత్వేనత్యర్థః ।
నను తాదృశస్థితేపక్షతాదశాయాం హేతోసాధ్యతవభావైభయసహ

[మ] న, ఏతదజ్ఞానాపి సాధారణ్యా దిప్రోత్యైకస్య జ్ఞానా దుద్భావ
నాచ్చస్యపరానుమితిప్రతిబంధాత్ । ఉద్భావితైత నివాహ హర్థం

[దీ] ఇదంచాభ్యుపగమ వాదెన । వస్తుతో యథోపవసేత లక్షణస్య
సతత్రాన్యాప్తిరితి ధ్యాయం ।

యద్రూపజ్ఞాన మనుమితి ప్రతిబంధకం తదేవవిభాజకం,

[గ] చారస్యాశక్యనిర్ణయత్వేపి కాలాంతోఽతన్నిర్ణయ విషయవాస్తవ
తమభయ సహచారమాదాయ లక్షణగమన సంభవా దలక్ష్యతయా
వ్యాప్తిపరిహారో నఘటత ఇత్యతహా (అభ్యుపగమేతి) సంశయ జనక
పక్షధర్మతా జ్ఞానస్య విశేషణ విధయా లక్షణ ఘటకత్వ మభ్యుపగమ్యే
త్యర్థః । యథాశ్రుతలక్షణే వ్యాప్త్యాదిగ్రహ దశాయాం సద్ధేతో అతివ్యా
ప్తివారణాయ తాదృశజ్ఞానం విశేషణవిధయైవ నివేశనీయం, తాదృశజ్ఞాన
దశాయాం అతిప్రసక్తిశ్చాస్మైవ, తత్ర తాదృశజ్ఞాన విరహ దశాయాఞ్చ
గత్యా సాధారణస్యాపి సవ్యభిచారత్వం నోపగంతవ్యమేవేత్యతః (యథోప
వసేతేతి) యథావ్యాఖ్యాతైత్యర్థః । అనుమితివోధిజ్ఞానా విషయస్యాపి
పేత్యాభావ విభాజకత్వే క్షతివిరహాత్ “ ఏతదజ్ఞానాపి ” త్యాది నోక్త
విభాజక ధర్మజ్ఞానస్యా నుమిత్య విరోధిత్య కథన మకించిత్కర మిత్యా
శంకా మభిప్రాయోపవణానైవ నిరాకురుతే (యద్రూప జ్ఞానమితి)
యద్రూపావచ్ఛిన్న విషయకజ్ఞానమిత్యర్థః । తదేవ-తద్రూపావచ్ఛిన్న మేవ

ఏతేన నిరుక్తపక్షధర్మతా జ్ఞానవిషయతా వచ్చేదక ధర్మవత్త్వ
స్మైవ విభాజకతయా సాధారణ్యాదిరూప తాదృశధర్మ విషయకజ్ఞాన
స్యచానుమితి విరోధితయా తాదృశనియ మొపగమేపి తథావిధ ధర్మస్య
నవిభాజకత్వా నుపపత్తిరితిపరాస్తం । సాధారణ్యత్వాదినైవ సాధారణ్యాది
జ్ఞానస్య విరోధితయా తాదృశపక్షధర్మతాజ్ఞాన విషయతావచ్చేదకత్వేన
తస్య విభాజకత్వానుపపత్తేః । ఎవక్ష్వా తదజ్ఞానాపీతి మూలస్య నిరుక్తవి
భాజకతా వచ్చేదకావచ్ఛిన్నా జ్ఞానాపీత్యర్థః । సాధారణ్యాది ప్రత్యేకస్య
త్యక్తసాధారణ్యత్వాది రూపప్రత్యేకధర్మావచ్ఛిన్న స్యైత్యర్థ ఇత్యనధ్యయం ।

[5] సాధారణాదే రవశ్యో ద్భావ్యత్వేన తస్యైవ దోష త్యాచ్చ ।

[6] అన్యథా అతిప్రసంగ ఇత్యభిప్రత్య దూష యతి (నై తదితి)

వస్తుతస్తు ఉపస్థాపకత్వాది జ్ఞానమునుమితే నైజనకస్యవా
నప్రతిబంధకం, విరోధి విషయకత్వా భావాత్ ।

[7] అన్యథా - తాదృశ రూపావచ్ఛిన్నస్యాపి విభాజకత్వే । అతిప్రస
క్తః - అనుమితీకారశీభూత జ్ఞానవిరోధి ధర్మవత్త్వాదినా అన్యతమ ధర్మ
వత్త్వాదినావా సవ్యభిచార విరుద్ధాదీనా మైక్యప్రసక్తః । మూలె “ప్రతి
బద్ధాదిత్యస్య నిరుక్తసామాన్య ధర్మజ్ఞానస్యా ప్రతిబంధకత్వాదితి శేషః ।
“తస్యైవ దోష త్యా” దిత్వస్య ప్రత్యేకధర్మత్వైవ విరోధిత్వాదిత్యర్థః ।
తత్రైవాయం పేతురితిననత్, “దోష త్యాచ్యైతి” చకారా సజ్జతేః ।
తస్యైవదోష త్యాచ్యైత్యసృజమతః తస్యైవ దోష తయా ఉద్భావయితు
ముచితత్వాత్, నతు అనుగత ధర్మస్యైత్యర్థః । ఏవశ్చ దోష విధయా
యాదృశధర్మ ఉద్భావ్యతే సేవ విభాజకః, ఉక్తానుగతధర్మస్యచదోష
విధయా అనుద్భావనీయతయా సతథాత్వమితి హృదయం । నను తదజ్ఞాన
దశాయాం అన్యజ్ఞానాదనుమితీ ప్రతిబంధ్య తజ్ఞానీయానుమిత్యవిరోధితా
బీజత్వం మణిక్యతాభిహితం నఘటతే, తథానతినత్పీరితీయో దిజ్ఞానస్యానుమితీ
విరోధితయా బాధాదిజ్ఞానస్యాస్య తథాత్వాపత్తే, అతస్త్వయంతర్బీజమా
హ (వస్తుతస్త్వైతి) (ఉపస్థాపకత్వాదీతి) కొటిద్వయైకస్థాపక జ్ఞానవిషయ
త్వాదీత్యర్థః । ఆదిపదాత్ స్వయం నిష్కర్షిత తాదృశ జ్ఞానవిషయతా
వచ్చేదకరూపవత్త్వపరిగ్రహః । విరోధివిషయకత్వాభావాత్ - గ్రాహ్య
నిరూపిత ప్రతియోగితా వచ్చేదకా వచ్చిన్న తద్వాస్యైవ వచ్చిన్నా
విషయకత్వాత్ ।

ఇదంత్యవధేయం - మూలె “ప్రతిబంధా” దిత్వసంతరం మా
నాభావేన నిరుక్తధర్మజ్ఞానస్యానుమిత్య ప్రతిబంధకత్వా దితి శేషః ।
ఏవశ్చ ప్రత్యేక జ్ఞానస్యానుమితీ ప్రతిబంధకత్వం నానుగత ధర్మజ్ఞాన
స్యానుమిత్య ప్రతిబంధకతా సంపాదకతయా మూలెఽభిహితం, కింతు
తథాత్వేన ప్రమాణాభావే కథితే అనంతరం ప్రత్యేకం నానా ధర్మజ్ఞాన
స్యానుమితీ విరోధిత్వ కల్పనాపేక్షయా విరోధ్యవిషయకస్యాపి అనుగత

[మ] ఏతేన పక్షవృత్తిత్వేనతి అనుమతివిరోధి సంబంధా వ్యావృత్తి రనై కా నికః,

[దీ] ఏవ ముత్తరత్రాపి (పక్షవృత్తి త్వేనతితి) విరోధిత్వం - విరోధి జ్ఞాన విషయత్వం । అవ్యావృత్తిసం ఆత్మనైమిగ వ్యవచ్ఛేదా ర్థకం, తేన సంయుగ సంబంధేన వ్యభిచారిణిద్రవ్యే పేతా వ్యభిచారాభావదశాయాం నాప్రసక్తః । సాధ్యవద్యృత్తిస్తు నాసాధారణ ఇతి హృదయం । అపక్ష ధర్మసూమాది వారణాయ సత్యంతం ।

గ) ధర్మజ్ఞానస్వైకస్యతథాత్వంవిశేష దర్శనాంసాధారణాదిపేతుకానుమతి వారణాయ కల్పయితు ముచితమిత్యాశంకావతారా తత్పరిజిహ్నేయ ప్రత్యేకజ్ఞానస్యావశ్య కల్పనీయ ప్రతిబంధకతాకత్వం దోష త్యావృత్త్యం తేనాభిహితమితి । ఏవం-ఏతాదృశయుక్తైః ఉత్తరత్రాపి- నిష్పక్ష్యమాణాను గతధర్మాన్తరేపి । అనుమతివిరోధిజ్ఞానవిషయత్వంబోధ్యమితిశేషః । విరోధిపదస్య ప్రతిబంధకార్థకత్వేన సంగతిః । సాధారణ్యాదేరతథాత్వాదతో వ్యాచక్షే (విరోధిత్వమితి) (విరోధిజ్ఞానెతి) ప్రతిబంధకీభూతజ్ఞానైత్యర్థః । అనుమతి విరోధిసంబంధ నివేశేనైవ ఉపపత్తే అవ్యావృత్తిపద మసంభవ మిత్యాశంకాం నిరాచిక్షేత్తస్య వ్యభిచారిణి సాధ్యాభావవద్యృత్తిత్వాది విరహదశాయాం అవ్యాప్తివారకతయా సార్థకతా సంపాదనాయతద్వ్యాచక్షే, (అవ్యావృత్తీతి) ఆత్మనైమిగః - ప్రతియుగి వైయధికరణ్యా వచ్చిన్నైభావః (నాప్రసంగ ఇతి) రాజభాదామహాననాది సృత్తితా దశాయాం నహ్యభావవద్యృత్తిత్వా సత్త్వేపి ప్రతియుగి వైయధి కరణ్యావచ్చిన్న తదభావస్య తత్రాసత్త్వేన తద్వ్యవచ్ఛేదస్య తదానీమపి సత్త్వాదిభావః ।

నను అవ్యావృత్తిపదస్య ఆత్మనైమిగ వ్యవచ్ఛేదార్థకత్వే శబ్దోనై నిత్యశబ్దత్వాదిత్యాదా వసాధారణ్యాత్తీర్ణతా దశాయా మతిప్రసక్తి ఇత్యతవహః. (సాధ్యవద్యృత్తిస్త్వీతి) (నాసాధారణ ఇతి) నిశ్చయాగచ్ఛితస్య సాధ్యతదభావవ ద్వ్యావృత్తత్వస్వైయా సాధారణ్య పదార్థత్వాదితిశేషః । తథావోక్తస్థల కదాచిదస్య సాధారణ్యస్య సత్త్వాన్నా తిపి

[మ] సమక్ష విమక్ష పృత్తిత్వం ఉభయవ్యా పృత్తిత్వం అనువసం
చరిత్యంచా నుమితి విరోధి, తత్సంబంధః పరిత్యేకమస్తి ।

[దీ] పక్షః - సందిగ్ధ సాధ్యో ధర్మీ, విశిష్టహేతౌ తద్వృత్తిత్వ గ్రహా
విరోధిత్వం తదర్థః । తథాచ పక్షతావచ్ఛేదక రూపణపక్షే సాధ్య
తావచ్ఛేదక రూపణ సాధ్యస్య హేతుతా వచ్ఛేదక రూపణ
హేతువా యజ్ఞానం తదవిరోధిత్వస్య లాభాత్

[గ] సంకల్పలిఖావః । బాధాదివారణాయ విపక్షణీయస్య పక్షసాధ్యవై శి
ష్ట్యగ్రహవిరోధిత్వస్య లాభాయ పక్షపదం వ్యాచక్ష (పక్షితి) సందిగ్ధ
సాధ్యః - సందిగ్ధ సాధ్యవిశిష్టః । ధర్మీ - పక్షతా వచ్ఛేదకా వచ్చిన్నః ।
విశిష్టహేతౌ - హేతుతా వచ్ఛేదకావచ్చిన్నే । (తద్వృత్తిత్వేతి) తాదృశ
సాధ్యవిశిష్ట పక్షతా వచ్ఛేదకావచ్చిన్న పక్షవృత్తి త్యైత్యర్థః । వైశిష్ట్యజ్ఞ
వైజ్ఞానికం, తేన బాధాది సమ్మతస్థల సాధ్యవిశిష్టపక్షా ప్రసిద్ధావపి నక్ష
తిః । బాధాది జ్ఞానస్య సాధ్యవిశిష్ట పక్షతావచ్ఛేదకా వచ్చిన్న విషయక
జ్ఞానవిరోధిత్యాన్న బాధాదికమాదాయ ప్రాదోనహ్నిమా ధూమాది
త్యాదా వతివ్యాప్తిరితి భావః ।

అత్రచ సాధ్యవదపృత్తిత్వరూప సాధారణ్యస్యా సంగ్రహః, తద్
జ్ఞానదశాయాం హేతౌ సాధ్యవిశిష్ట పక్షవృత్తిత్వ జ్ఞానానుదయాత్ ।
ఏవం సాధ్యాంశే సంశయ విషయత్వరూప విశేషణ మనర్థక మిత్యతస్త
త్పరిత్యజ్య నిష్కృష్టార్థమాహ (తథాచేతి) (పక్షతా వచ్ఛేదకేతి) పక్ష
తావచ్ఛేదకా వచ్చిన్న పక్షవిశేష్యతా నిరూపితా యా సాధ్యతా వచ్ఛేద
కావచ్చిన్న సాధ్యప్రకారతా యాచ తాదృశీకే తుతావచ్ఛేదకా వచ్చిన్న
హేతుప్రకారతా తన్నిరూపిత తాకికసన్నికర్షాద్యజన్య జ్ఞానావిరోధిత్వస్య
లాభాదిత్యర్థః । తాదృశజ్ఞానా విరోధిత్వన్న తాదృశజ్ఞాన సామాన్యనిరూ
పిత పరిబంధకతా సతిరిక్త వృత్తివిషయత్వా నిరూపకత్వం, హేతుమ
న్నిష్ఠ సాధ్యాభావాదిరూప వ్యభిచారస్యాపి పక్షన్నిష్ఠ సాధ్యాభావత్వాదినా
బుద్ధి స్తాప్యశజ్ఞానంపరి పరిబంధకత్వా తాదృశ విషయితా నిరూపక
త్వేనా సంభవస్యాత్ । ఓంతు తాదృశ విషయితా నిరూపకతా నవచ్ఛే
దక ధర్మవత్త్వం, తదనవచ్ఛేదకత్వంచ - తదవచ్ఛేదక తాపర్యాప్త్య

[డి] పక్ష సాధ్య సాధనా ప్రసిద్ధి స్వరూపసిద్ధి బాధ ప్రతిరోధానాం నిరాసః, అసిద్ధిసంకీర్ణా సంగ్రహః ।

[ఎ] సభికరణత్వం, తేన హేతుమన్నిష్ఠ సాధ్యాభావత్వాదే త్తాదృశప్రతిబంధకతానతిరిక్త వృత్తివిషయితా నిరూపకతా వచ్చేదకపక్షనిష్ఠ సాధ్యాభావత్వాదితో సతిరిక్తత్వేపి నక్షతిః । బాధాది నిష్ఠానామనుమితి విరోధితా నవచ్చేదక ధర్మానాం ప్రమేయత్వాదీనా త్తాదృశ విషయితా నిరూపకతా నవచ్చేదకత్వేపి తాదృశవిషయితా నిరూపకతా నవచ్చేదకీభూతానుమితి విరోధితావచ్చేదక రూపావచ్ఛిన్నత్వస్య సముదాయార్థత్వాన్నా తిప్రసంజ్ఞః । తాదృశ యత్కించిజ్ఞానం యాదృశరూపావచ్ఛిన్న విషయకచిత్తయ సామాన్యా ప్రతిబంధ్యం తాదృశోనుమితి విరోధితావచ్చేదకాయో ధర్మస్తదవచ్ఛిన్నత్వంవా సముదాయార్థః ।

వస్తువు నిరుక్తతాదృశ జ్ఞానావిరోధిత్యమనుమితి విరోధినితాదృశ జ్ఞానవిరోధితానవచ్చేదకత్వంవానుమితివిరోధితావచ్చేదక కేసనివేశనీయం పరస్తుఅనుమితివిరోధితాఘటకానుమితినిష్ఠ ప్రతిబంధ్యతాయామేవతాదృశ జ్ఞానత్వన్యూనవృత్తిత్వన్నివేశనీయం, లాఘవాత్ । బాధాదిజ్ఞాననిరూపిత ప్రతిబంధ్యతానాచ్చ తాదృశ సకలజ్ఞాన సాధారణతయా నతాదృశ జ్ఞానత్వన్యూనవృత్తిత్వమతోనా తిప్రసంగః । వ్యభిచారజ్ఞాన ప్రతిబంధ్యత్వచ్చ తన్నూనవృత్త్యైవ, వ్యాప్యవిషయక తాదృశజ్ఞానా వృత్తిత్వాత్ । అగ్రపి సర్వత్రై తాదృశదిశా నిష్కర్షణీయమితి ।

అత్రచ యత్ర ప్రకృతపక్షే వ్యభిచారాభావో నివిష్టస్తత్ర వ్యభిచారోఽసిద్ధిమగ్యసవ నివేశ్యత ఇతి హృదయం । (పక్షసాధ్యసాధనాప్రసిద్ధిస్వరూపసిద్ధిబాధప్రతిరోధానాంనిరాసఇతి) తేషాంజ్ఞానస్వయంకో క్తజ్ఞాన ప్రతిబంధకత్వాదితిభావః । అసిద్ధిసంకీర్ణాః-ప్రదాదా ధూమాదిసాధనైవహ్నోది హేతుః, తత్సంగ్రహః । తత్ర యథాశ్రుత పక్షవృత్తిత్వా సత్వేపి, యథోక్తజ్ఞానావిరోధిత్య విశిష్టానుమితి విరోధిసాధ్యాభావవచ్ఛిన్నత్వ మదాయ లక్షణ సమన్వయ సంభవాదితి భావః ।

ననువిరోధాపియథోక్తజ్ఞానావిరోధీఅనుమితివిరోధీచెత్యతిప్రసంగః ।

[ఏ] విరోధా విఫలతః పృతిరోధవవ, తదన్యత్వేనవా విరోధివిశేషణీయం।

[గ] నచ విరుద్ధో హేతుః సాధ్యవద్వాన్యవృత్తయూఽ సాధారణ ఏవేతి సతత సవ్యభిచార లక్షణాతివ్యాప్తి పరిసక్తిరితి వాచ్యం, యథోక్తజ్ఞానా విరోధిత్వ విశిష్టానుమితి విరోధిత్వస్య రోధ సాధారణ్యతస్య స్యభిచారపద ప్రవృత్తినిమిత్తత్వా సంభవాత్, తదవచ్ఛిన్నవత సవ్యభిచారపదార్థత్వై తత్పదస్య పారిభాషికత్వా పత్యై, వ్యభిచార లక్షణా తివ్యాప్తైశ్చా శక్యపరిహారత్వాదతలహ (విరోధావేతి) ఫలతః - తదభావవ్యాప్యవత్తా జ్ఞానవిధయా అనుమితి ప్రతిబంధరూప ఫలప్రయోజక జ్ఞానవిషయత్వేన। ప్రతిరోధవవ - ప్రతిరోధ తుల్యవవ । తథాచ పక్షే సాధ్యవత్తాజ్ఞాన పృతిబంధకత్వా న్నతత్రా తిప్రసంగ ఇతిభావః । పక్ష వృత్తిత్వేనతి సాధ్య వ్యాపకీభూతాభావ పృతియ్యుగిత్వం విరోధః, తాదృశాభావ పృతియ్యుగిత్వచ్చ సాధ్యా భావస్య వ్యతిరేక వ్యాప్తిరితి తజ్ఞానం తదభావ వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానవిధయా పక్షేసాధ్యవత్తా జ్ఞానం విరుద్ధీతి హృదయం। సాధ్యాసామానాధికరణ్యస్యైవ చింతామణికారమతే విరోధతయా తస్య పక్షేసాధ్యవత్తా జ్ఞానావిరోధితయాఽతివ్యాప్తిర్ముర్ఖాన్వైతేత్యత సన్తతాభిప్రాయేణ తద్వారణాయ ప్రకారాంతర మనుసరతి (తదన్యత్వేనవేతి) విరోధాన్యత్వేనవేత్యర్థః । విరోధి - అనుమితి రోధి ।

అథైతన్మతేకిమ సాధారణ్యం ! సతావత్ పక్షవృత్తిత్వేనతి సాధ్య వ్యాపకీ భూతాభావ పృతియ్యుగిత్వం, తజ్ఞానస్య పక్షే సాధ్యవత్తా జ్ఞానం పృతిసాధ్యాభావ వ్యాప్యవత్తాజ్ఞానముద్రయా విరోధిత్వేన సత్యంతార్థ విరహాత్ । నాపి నిశ్చిత సాధ్యవద్వాన్యవృత్త్యం, తజ్ఞానస్యానుమితే తత్కారణీభూత జ్ఞానవా పృతిబంధకతా విరహేణ హేత్వాభావ సామాన్యలక్షణస్య ఏతల్లక్షణస్యచ తత్సాధారణ్య విరహాత్ । అనుమితి కారణీభూత సాధ్యసామానాధికరణ్య జ్ఞానం పృతిసాధ్యవద్వ్యక్తివిశేషా వృత్తి త్యజ్ఞానస్యా పృతిబంధకత్వాత్ । కథంచిత్పృతిబంధకత్వే సాధ్యసామానాధికరణ్య గ్రహవిరోధిత్వయాప విరోధాన్యత్వస్య తత్రాసత్వేన పృకృత

[X] లక్షణస్య తత్సాధారణ్యసంభవాత్ । నాపి పక్షవృత్తిత్వా విశేషితం సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ పరియోగిత్వం, తజ్జ్ఞానస్యా ప్యనుమితౌ తజ్జ్ఞానక జ్ఞానేవా ఆవినాశిత్యాత్ ।

యదీద-ధర్మిణిప్రకృతహేతుమత్తజ్ఞానసహకృతం ప్రకృతహేతౌ సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ పరియోగిత్వజ్ఞానమనుమితిం ప్రతిబద్ధాతి, స్థాన త్యాభావవ్యాప్యంకరాది కరాది మాంశ్చాయమిత్యాది జ్ఞానదశాయామపి ఆయంస్థానరితి జ్ఞానానుదయాత్ ధర్మవిశేష్యక తద్వత్తజ్ఞానవిశిష్ట తద్ధర్మిక గ్రాహ్యభావ వ్యాప్యత్వ నిశ్చయత్వేనైవ తదభావ వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వా దిత్యుచ్యతే, తదా తాదృశధర్మస్య పక్షే సాధ్యవత్తా జ్ఞానవిరూపిత్యాత్ సత్యంతార్థ విరహ ఇతిచెత్ ।

అత్ర కచిత్-పక్షవృత్తిత్వ విశేషితం సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ పరియోగిత్వమేవా సాధారణ్యం, సత్యంతదశేచా విరూపితా ఘటక ప్రతిబంధకతాయాం తాదృశసాధారణ్యవిషయకత్వా నవచ్చిన్నత్వవిశేషణం ప్రకీప్య తత్సాధారణ్యం ప్రకృతలక్షణస్యా పవాదసియం, ఇత్యాహుః ।

పరేతు-హేతునిష్ఠ సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ పరియోగిత్వమేవా సాధారణ్యం, తద్విషయకత్వస్య పక్షధర్మిక హేతుమత్తా జ్ఞాన విరహ కాలీనానుమిత్య ప్రతిబంధకజ్ఞాన సాధారణతయా అనుమితి ప్రతిబద్ధకతా తిరిక్త వృత్తిత్వేసి, పక్షధర్మిక హేతుమత్తా నిశ్చయ విశిష్ట యాదృశ విశిష్ట విషయక నిశ్చయత్వ మనుమితి ప్రతిబంధకతా నతిరిక్తవృత్తి తాదృశత్వస్య సామాన్యలక్షణే ఆత్రవ వివక్షణీయతయా సామాన్య లక్షణస్య ప్రకృత లక్షణవిశేష్య దశస్యచ తత్సాధారణ్యనిర్వాహః । పక్షతా వచ్చేదక విశిష్టపక్షే సాధ్యతా వచ్చేదక విశిష్ట సాధ్యవత్తజ్ఞానా విరూపిత్యస్యచ తాదృశ యత్కించిజ్ఞానం యాదృశ ధర్మా వచ్చిన్న విషయకనిశ్చయ సామాన్య ప్రతిబద్ధ్యం తాదృశ ధర్మవత్త్వ రూపస్య శరీర నిశ్చయాంశే పక్షధర్మిక హేతుమత్తా నిశ్చయ వైశిష్ట్య నివేశా తాదృశ నిశ్చయ విరహకాలీన హేతునిష్ఠ సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ పరియోగిత్వవిషయక నిశ్చయస్యాపి తద్విషయకనిశ్చయ సామాన్యంతర్గతత్వేన

[దీ] వక్ష్యతిచసిద్ధా నై “ విరుద్ధాన్య ” తి.

[గ] పక్షే సాధ్యవత్తా జ్ఞానస్య తదప్రతిబద్ధతయా తద్దశస్యాప్యే తత్సాధారణ్యపవత్తి, ఇత్యాహుః ।

వస్తుతో యాదృశవిశిష్ట విషయక నిశ్చయత్వ మనుమితి ప్రతిబద్ధకతా శూన్యపక్షధర్మతాజ్ఞానకాలీనజ్ఞానావృత్తి తాదృశత్వం బోధ్యం ।

అథవా స్వవ్యాపకతత్కత్వ రూపానతిక్రమ్యత్వ నివేశేయూదృశ విశిష్ట విషయక నిశ్చయత్వ వ్యాపకః పక్ష ధర్మతా జ్ఞాన కాలీన త్వనుమిత్య ప్రతిబంధకత్వోభయా భావః తాదృశత్వమేవ వివక్షణీయం । అన్యథా స్వరూపానిధి వారకస్య హేతుమత్తాగ్రహ విరోధిత్వ దశస్యైవ వైయథ్యాపత్తైః । పక్షధర్మక హేతుమత్తా నిశ్చయకాలీన తద్విషయక నిశ్చయస్యా ప్రసిద్ధ్యా యాదృశ విశిష్టవిషయక పదేన తస్యాసాదానా సంభవాత్, ఏవం సామాన్య లక్షణస్యాస్య వ్యాప్తిః । యథావివక్షితేతు తద్విషయక నిశ్చయత్వస్యా నుమితి ప్రతిబంధకతా శూన్యపక్షధర్మక హేతుమత్తా నిశ్చయ కాలీన జ్ఞానావృత్తిత్యేన తత్రా తివ్యాప్తి వారకతయా తత్సార్థక్యాత్ । సామాన్యలక్షణస్యాపి సంగమాచ్ఛా అత్ర వదంతీత్యాది నిష్కృష్టకల్పేన పక్షవృత్తిత్వా సహితోక్తరూపస్య స్వవిషయకనిశ్చయావ్యవహితోత్తరానుమితిసామాన్య ఉభయాభావ సత్త్వేత్ సామాన్య లక్షణా క్రాంతత్వం విశేషలక్షణా క్రాంతత్వస్య నిర్విహతి । హేతౌ సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియ్యుగిత్వ జ్ఞానానంతరం హేతుమా సాధ్యవా నిత్యనాహార్య జ్ఞానస్య కదాప్యనుదయాత్ । ఏతాదృశ విశేషణ ప్రక్షేపే మూలకృత సుష్టుతిమాహ (వక్ష్యతీతి)

నను హేతునిష్ఠసాధ్య సామానాధికరణ్యా త్యంతాభావ తద్వద్భేద సాధ్యనిష్ఠహేతుసామానాధికరణ్యాభావాదిసాధ్యాసామానాధికరణ్యవిశిష్ట సాధనాదిరూప వివిధ విరోధానా మేకస్య భేదనివేశేన న్యత్రాతివ్యాప్తి దుర్వారైవ, ఏవం సాధ్యాసామానాధికరణ్య విశిష్ట సాధనాది రూపవిరోధభేదనివేశేసాధ్యాభావవదవృత్తిత్వవిశిష్ట సాధనాదిరూపవిరుద్ధస్థియవ్యభిచారస్యా సంగ్రహః । గొత్వవదవృత్తిత్వవిస్తావ్యత్వా దేగోత్వాభావ

[దీ] హేతుసాధ్య సామానాధికరణ్యగ్రహ విరోధ్యథాకం । సంబంధ
పద బలెన ప్రకృతహేతు సంబంధితయా విరోధిత్యై

[౧] ద్వృత్తిత్వవిప్రేక్ష్యాత్వాదితోనతిరిక్తత్వాదిత్యతలహ(హేత్వితి)హేతు
తావచ్ఛేదకావచ్చిన్నధర్మకసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్చిన్నసామానాధికరణ్య
ప్రకారకజ్ఞానావిరోధ్యర్థకమిత్యర్థః । తేనవిరోధగ్రహదశాయామపిరూపాంత
రేణ సాధ్యహేతువిషయక సామానాధికరణ్య గ్రహాత్పత్తావపినక్షతిః । న
వా౭ వృత్తిహేతుకస్థలతమథయసామానాధికరణ్యాప్రసిద్ధ్యాతథనీయా
సాధారణ్యా సంగ్రహః । సామానాధికరణ్యేపి సాధ్యతా వచ్ఛేదకా వచ్చి
న్నీయత్వం వైజ్ఞానికం, నతు వాస్తవం । తేన నావృత్తి సాధ్యక సాధా
రణ్యా సంగ్రహః । అవిరుద్ధ హేతుకస్థీయ వ్యభిచార లక్షణవైతద్విశే
షణ మనుపాదేయమేవ । తేన తత్రహేతుసాధ్య సామానాధికరణ్య గ్ర
హవిరోధ్య ప్రసిద్ధావపి నక్షతిః ।

వస్తుతస్తు తాదృశ సామానాధికరణ్య గ్రహత్వ న్యూన వృత్తిత్వ
ప్రైవానుమితివిరోధిత్వ ఘటకానుమితినిష్ప్రతిబధ్యతాయాం నివేశనీయ
తయా ధూమవాన్వహేన్ రిత్యాదౌ సామానాధికరణ్య గ్రహవిరోధినో
ప్రసిద్ధావపి నక్షతిః ।

కెచిత్తు- సత్యంతస్య విశిష్టహేతు విశిష్టపక్షవృత్తిత్వగ్రహ విరోధి
త్వ మేవాథాకం వర్ణయంతో బాధాది వారణాయ పంథానమన్యమేవా
శ్చాయంతే తన్మతనూక్షిపతి (సంబంధపదేతి) ప్రకృతహేతుసంబంధితయా
విరోధిత్వం - ప్రకృత హేతుతా వచ్ఛేదకా వచ్చిన్న విశేష్యతా నిరూ
పిత యద్రూపావచ్చిన్న ప్రకారతా శాలినిశ్చయత్వం అనుమితి ప్రతిబంధ
కతా వచ్ఛేదకం తద్రూపా వచ్చిన్నత్వం । యత్కించిద్రూపా వచ్చిన్న
హేతువిశేష్యతా నివేశే ద్రవ్యం వహ్నిమత్ ధూమాదిత్యాదౌ పక్షతా
వచ్ఛేదకా వచ్ఛేదక సాధ్యసిద్ధే రుద్దేశ్యతాయాం ద్రవ్యత్వా ద్యవచ్చిన్న
ధూమాది విశేష్యతా నిరూపిత సాధ్యాభావాది ప్రకారతా శాలినిశ్చయ
త్వస్యానుమితి ప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదకత్వాత్ సాధ్యాభావాది వారణా
సంధవశ్యతః “ప్రకృతే”తి, ప్రకృతహేతుతా వచ్ఛేదకావచ్చిన్నైత్యర్థకం ।

అక్షైవం హేత్వముటిత సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వాదికమేవ వ్యభి

[డి] తాత్పర్యోప వణా నన ప్రాయశోబాధాదివారణపి. ఘటత్వ మని త్యం ఘటత్వాదిత్యాదా ఖ్యాయత్న సాధ్యమివరద్యాతి ।

[గ] చారస్సృత్ । నచష్టాప త్తిస్తస్య సామాన్యలక్షణానాకాంతత్వాత్ । హేతుతావచ్ఛేకా వచ్చిన్న హేతునిష్ఠ త్వస్య విరోధి విశేషణత్వోపగమే తాదృశాతిప్రసంగ వారణపి సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాది విశిష్ట సాధనా దే; సాధ్యాభావ నిష్ఠ సాధన సామానాధికరణ్యాదేశాన్ సంగ్రహః ।

నచ హేతుతా వచ్ఛేదకా వచ్చిన్న ఘటితత్వేతి విరోధిత్వమేవ పరికృత హేతు సంబంధితయా విరోధిత్వం । తచ్చ విశేషణ విశేష్యభావ భేదభిన్న సకల వ్యభిచార సాధారణమేవేతి వాచ్యం । తథాసతి ప్రాదో వహిమూ నభావా దిత్యాదా వహ్నియభావవద్ధిదాది రూప బాధాదా గగనవానభావా దిత్యాదా అవృత్తిత్వనర్లగనాది రూపవ్యాప్యత్వా సిద్ధా చాతివ్యాప్త్యపత్తైః ।

మైవం వ్యభిచార లక్షణస్య నై తాదృశరీత్యా పరిష్కారః । అపితు సవ్యభిచారలక్షణస్యైవేతి ససాధ్యాభావనిష్ఠసాధన సామానాధికరణ్యావ్య సంగ్రహే హేత్వఘటిత సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాదేః సంగ్రహేవాక్షతిః ।

అథవా హేతు నిష్ఠత్వ విశేషిత తాదృశ విరోధ్యవ వ్యభిచార పదార్థః । అన్యవిధో పదర్శిత వ్యభిచారాస్తు తన్మతేవ్యాప్యత్వా సిద్ధావే వాంతర్థవంతు, తావతాక్షతివిరహాత్ । హ్యయశ ఇత్యస్య ప్రియైజనం స్వయమేవ పరికాశయిష్యతే । బాధాదీత్యాదినా సప్రతిజ్ఞపక్షాది పరిగ్ర హాః । తత్సాధ్యక తద్దేతుకానుమితి సామాన్యంప్రతిహేతు సంబంధితయా విరోధిత్వ వివక్షణే తాదృశ బాధాదివారణ సంభవాదసాధ్యత్వముపేక్ష్య ప్రియత్న సాధ్యత్వ కథనం ।

నచైవం హేతుసంబంధితయైత్యస్య వై యర్థ్యమితి వాచ్యం, తదను షాదాన సాధ్యనిష్ఠావృత్తిత్వరూప వ్యాప్యత్వా సిద్ధావతిప్రసంగాపాతాత్ । తస్య తత్సాధ్యకా నుమితిమాత్ర ఏవవిరోధిత్వాత్ ।

నచ తదుపాదానపి హేతునిష్ఠా వృత్తిత్వేన తిప్రసంగా దుర్వార ఇతి వాచ్యం । సత్యంతదశేనైవ తద్వారణాత్ । అత ఏవ హేతునిష్ఠ

[డి] వస్తు తస్తు అనుమితి పదం తత్కారణం జ్ఞానపరం । ఆశ్రయా
సిద్ధ్యాది వారణాయ సత్యంతం, తాదృశ పక్షక తాదృశ హేతుక
గ్రహవిరోధ్యర్థకం । అనయాచ వాచాభంగా వ్యాప్తిగోహ వి
రోధిత్య మేవాభిధిత్తం । తేన వహ్నిమా వహ్నిమా వ్రాద
త్వాదిత్యాదా హేతో స్సాన్యవదవృత్తిత్వాదేనా సంగోహః ।

[గ] పక్షావృత్తిత్వాదే స్తాదృశానుమితి సామాన్యావిరోధిత్యాదేవవారణ
సత్యంత వై యర్థ్యమిత్త్యపి పరాస్తం । కాశ్చనమయ వహ్నిమా వహ్ని
రిత్యాదా సాధ్యాపసిద్ధి వారణస్తు విశిష్టసాధ్య గోహవిరోధిత్య విశేషణ
ప్రకృతేషైవ సంభవతీతి హృదయం । తత్ - బాధాదివారణం । ఆత్రచ
వ్యభిచార జ్ఞానస్య ప్రకృతపక్షే ప్రకృత సాధ్యానుమి త్యవిరోధితయా
అనుమితిపదస్య ప్రకృతపక్షే ప్రకృతసాధ్య తద్వాప్య ప్రకృతహేతు వైశి
ష్ట్యవగా హ్యనుమితి పరత్వ మావశ్యకం । తత్ర నిష్ప్రయోజనకం సాధ్య
వైశిష్ట్యవగాహిత్యం నివేశ్యత ని బంధనబాధాద్యతివ్యాప్తివారకవిశేషణ
ప్రక్షేపః ప్రక్షాళనాద్భీతి న్యాయేనాయుక్త ఇత్యతో జ్ఞానసాధ్య వైశిష్ట్య
వగాహిత్యం విరోధిని బాధాది వారక విశేషణంచ పరిత్యజతి (నస్తు
తస్మిన్) ఆశ్రయాసిద్ధిత్యాదినా స్వరూపసిద్ధి సాధనాపసిద్ధి పరిగోహః ।
యథాశ్రుతే ఆశ్రయాసిద్ధ్యాది వారణాసంభవాత్ అసిద్ధిసంకీర్ణ వ్యభి
చారాసంగ్రహచ్చసత్యంతార్థం వ్యాచక్షే (తాదృశేతి, ప్రధమంతాదృశేతి
పక్షతావచ్ఛేదక విశిష్టేత్యర్థకం । ఉదీచ్యం తద్ధేతుతావచ్ఛేదక విశిష్టార్థకం ।

ననువహ్నిమా వహ్నిమా వ్రాదత్వాదిత్యాదా హేతునిష్ఠసా
ధ్యాసామానాధికరిత్యాదిరూపసాధారణ్యాసంగోహః, తజ్ఞానస్యసాధ్యాత్మ
క పక్షతా వచ్ఛేదకవిశిష్టే హేతుమత్తా గ్రహవిరోధిత్యాత్, అతఃపా
(అనయేతి) అనుమితి కారణీభూతం వ్యాప్తైః పక్షధర్మతాయాశ్చ జ్ఞానం ।
తథాచ పక్షధర్మతా జ్ఞానావిరోధిత్య కథనన పరిశేషా ద్వాప్తి గోహ
విరోధిత్యమేవ లభ్యత ఇతిభావః । నన్వేతత్ సాధ్య సాధనయో రపసిద్ధా
వతివ్యాపకం, అత్యంతాన్యన్యాభావ గర్భవ్యాప్త్యై రెకతో పాదాన
అన్యతరా సంగ్రహకం, సాధ్యా వ్యభిచారిత్య విశిష్టసాధ్య సామానాధి

[మ] విరుద్ధోపసన రూపేణ సవ్యభిచారపవ । ఉపాధేశ్యస సంకరఇతి
వక్ష్యత ఇతి నిరస్తం । ఏతదజ్ఞానై జ్ఞానపిచావశ్యక పౌత్యైకజ్ఞానస్య
దోషత్వాత్ ।

[దీ] వివేచయిష్యతే చెదముపరిష్టాత్ । “ సపక్ష ” తి సంపాతాయా
తం । అతఏవానుపదం విరుద్ధోపీత్యాదికం ।

[గ] కరణ్యాభావరూపవ్యాప్యత్వాసిద్ధావతివ్యాపకం చెత్యతలహ (వివేచయి
ష్యతఇతి) విశిష్టసాధ్యసాధన గృహవిరోధిత్వన్ని వేశ్యసాధ్యాపౌసిద్ధ్యాదికం
వారయిష్యతే । విశిష్ట సాధనగ్రహ విరోధీ వ్యభిచారోఽ సిద్ధావేవాంత
భావనీయః । సమూహాలంబనాత్తక నానావిధ వ్యాప్తి జ్ఞానమూదాయా
త్యంతా న్యోన్యాభావ గర్భవివిధ వ్యభిచారాః సంగ్రహీష్యంతే । వ్యా
ప్త్యభావౌ వ్యభిచార ఏవాంతర్భావయిష్యతే । తస్య బహిర్భావనీయ
త్వై విశకలితయైరేవా వ్యభిచార సామూహాధికరణ్యయై జ్ఞాన ముపాదే
యమితి నకస్యచిదపి దోషస్యావకాశ ఇతి భావః ।

నను సపక్షవృత్తిత్వ జ్ఞానస్యానుమి త్యవిరోధితయా సపక్ష విపక్ష
వృత్తిత్వస్యానుమితి విరోధితోక్తి ర్నసంగచ్ఛతే । నచ విపక్షవృత్తిత్వ
జ్ఞానస్యా నుమితి ప్రతిబంధకతయా తద్భూతిత విశిష్టస్యానుమితి విరోధిత్వ
మక్షతమేవేతి వాచ్యం । తథాసత్యపి విపక్షవృత్తిత్వ మాత్రస్యాపి తథా
త్వాత్తదాదాయైవ లక్షణ గమన సంభవే విశిష్టమూదాయ లక్షణ సంగ
మనస్య సంభవ విరుద్ధత్వాత్ । విపక్షవృత్తిత్వమాత్రస్యా తథాత్వై త
దాదాయవిరుద్ధేఽతి వ్యాప్తైరప్రసక్తైః విరుద్ధోపీత్యగ్రిమ గ్రంథా సంగతి
శ్చైత్యతలహ (సపక్షేతీతి) తథాచ విపక్షవృత్తిత్వమాత్రం వివక్షితమితి
భావః । అతఏవ- సపక్షవృత్తిత్వస్యా వివక్షితత్వాదేవ । మూల “ ఏతద
జ్ఞాన ఇతి ” దృష్టాంతవిధయై క్తం । తథాచ ఏతాదృశానుగత ధర్మాజ్ఞాన
దశాయామివ తజ్ఞానదశాయామపి అవశ్యకల్ప్య పౌలిబంధకతాక జ్ఞాన
ప్రసైవ దోషత్వాత్, అనుమిత్యనుత్పాద ప్రయోజకత్వా దిత్వర్థః । తథా
చానుగత ధర్మాజ్ఞానదశాయాం పౌత్యైకజ్ఞానస్యానత్వై అనుమితి రిష్టైవ,
తస్యత్వై తతఏవానుమిత్యనుత్పాద ఇతి తజ్ఞానస్య పౌలిబంధకతాయా

[మ] అసాధకతానుమితో వ్యర్థవిశేషత్వాచ్చ!

అతఏవ సాధ్యవ్యాప్త్యేన సాధ్యభావావ్యాప్త్యే హేత్యా
భాసత్వం, సాధ్యవత్తాత్ర పుత్త్యవ్యత్యేన సాధ్యభావవత్తాత్ర
పుత్త్యవ్యత్యేన వెతి పరాస్తం!

[డి] (వ్యర్థేతి) విశేషణం - పక్షపుత్తిత్వం. (సాధ్య వ్యాప్త్యేతి) ఇతి
హేత్యాభాసత్వం - హేతువదాభాసమాసత్వం. సత్యభావపుత్తి
మత్త్వం. ఏవచ్చ సాధ్యతదభావ వ్యాప్త్యే గ్రహ విరోధి పుత్తి
మత్త్వ గ్రహ విరోధి రూపవత్త్వ మిత్యర్థః. సాధ్య తదభావన
ద్యుత్తిత్వం సాధారణ్యం, నిశ్చితసాధ్య తదభావన ద్వ్యపుత్త్యే
మసాధారణ్యం. తచ్చ వ్యాప్తిద్యయ గ్రహవిరోధితీ హృదయం.

[గ] అసామాన్యతాన్వితస్య విభాజకత్వమితీభావః. "వ్యర్థవిశేషణత్వా"
దితిమూలవిశేషణపదస్యానుమితివిరోధిత్వరూపవిశేషణపరత్వస్య సంభవతి,
తదనుపాదాననద్ధతే వ్యభిచారాత్, అతో వ్యాచక్ష్యే (విశేషణమితి) స్వరూ
పాసిద్ధాది హేతో రప్యసాధకతయా తత్ర వ్యభిచారా పసక్తే నైద్వార
కం విశేషణం వ్యర్థమితీభావః. సద్ధేతో సాధ్యవ్యాప్త్యతయా తత్రాతి
వ్యాప్త్యే పసక్తే హేత్యాభాసపదం వ్యర్థమిత్యాశంకా న్నిరాచీక్షుః
దోషలక్షణే అసిద్ధివిశేషాత్తకాపుత్తిత్వా తివ్యాప్తివారకతయా తత్సా
ధకకీకర్తుం తదక్షమాహ (హేతువదితి) దశావిశేషే వ్యాప్త్యే విరుద్ధ
యోరప్య సాధారణత్వాత్ గమ్యః పరిత్యేకం యథాశ్చిత లక్షణ ఘటక
దశద్వయ విరహో దవ్యాప్తిః. ఏవం హేత్యాభాస పదస్య పుత్తిమద
ర్థకత్వేన పుత్తైరపి సాధ్యతదభావన ద్వ్యపుత్త్యేనా సాధారణతయా
తత్రావ్యాప్తిరతః పర్యవసితార్థమాహ (ఏవంచేతి) నను సాధ్యభావన
ద్యుత్తిత్వం సాధారణ్యం, సాధ్యనదపుత్తిత్వంచా సాధారణ్యం, తచ్చసా
ధ్యసామానాధికరణ్య గ్రహేన విరోధి, నతు సాధ్యభావ వ్యాప్తిగ్రహే
పీతికథం తత్సంగ్రహ ఇత్యుతలహ (సాధ్యేతి) సాధ్యతదభావన ద్వ్య
పుత్త్యవ్యత్యేన పుత్తిమత్వే విరుద్ధతయా తజ్జానం పుత్తిమత్వగ్రహ పీతికథక
మిత్యభిప్రేత్యాహ (సిద్ధితేతి) తచ్చ-తాదృశ సాధారణ్య మసాధార
ణ్యంచ. (వ్యాప్తిద్యయేతి) సాధ్యవ్యాప్తిసాధ్యభావవ్యాప్తికత్వం సాధ్యవ్య

[డి] అసిద్ధివిశేష స్తవ్య వృత్తిత్వం వృత్తిమత్త్వగ్రహవిరోధి సాధ్యతద
భావవ ద్వ్యవృత్తత్వమపి యదీదృశం తదాఽసిద్ధిరేవ | నౌచేదిద
మేవా సాధారణ్యం బోధ్యం |

[X] సాధ్యాభావా భావతయా సాధ్యాభావ నిరూపితవ్యా ప్తిగ్రహే సాధ్య
వద్వృత్తిత్వస్య జ్ఞానంప్రతిబంధకమితి తద్ఘటితస్య సాధారణ్యస్య సాధ్యా
భావ వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిత్వం, ఏకంసాధ్యాభావవద్వ్యవృత్తత్వస్య జ్ఞాన
మపి సాధ్యాభావ సామానాధికరణ్య ఘటిత సాధ్యాభావ వ్యాప్తి గ్రహే
ప్రతిబంధకమితి తద్ఘటితస్య సాధారణ్యస్యాపి తథాత్వమితి భావః | ("హృ
దయ) మిత్య' స్మరన సూచనాయా తక్ష్మీజన్తు, సాధ్యాభావాభావత్యైవసాధ్య
విషయక తవద్వృత్తిత్వ జ్ఞానస్యైవ సాధ్యాభావాభావవ దవృత్తిత్వ ఘ
టితస్య సాధ్యాభావ హేతుసమానాధికరణభావా ప్రతియ్యుగిత్యఘటితస్య
వా సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వస్య గ్రహే ప్రతిబంధకతయా సాధ్యతా వచ్చె
దకి రూపేణ సాధ్యవిషయకతద్వృత్తిత్వజ్ఞానస్య తదప్రతిబంధకత్వం, నిశ్చిత
సాధ్యాది మద్వ్యవృత్తత్వజ్ఞానస్య సాధ్యాదిసామానాధికరణ్యసామాన్యా
భావావిషయకతయాసాధ్యాదివ్యాప్తిగ్రహప్రతిబంధకత్వంచ | విశేష్యదశ
ప్రతియ్యుజనం స్ఫుటయతి (అసిద్ధివిశేష స్తవ్యతి) స్వరూపాసిద్ధి వ్యాప్యత్యా
సిద్ధిరేవత్యర్థః | ఏతచ్ఛా లక్ష్యతా లాభాయ | నను నిశ్చయా ఘటితస్య
సాధ్యతదభావవ ద్వ్యవృత్తత్వస్య వృత్తిమత్త్వ గ్రహవిరోధితయా ఏత
దనంతర్యావే తస్యాధిక హేత్యాభావతావ త్తిరిత్యతలహ (సాధ్యతి) యదీ
దృశం- యదివృత్తిమత్త్వ గ్రహవిరోధి వృత్తిమత్త్వగ్రహే గ్రాహ్యభా
వావగాహితయా తత్సామాన్యాభావావగాహి జ్ఞానమేవ విరోధి, నత్యైక
విశేషాభావ విశిష్టాదర విశేషాభావరూప సాధ్యతదభావవ ద్వ్యవృత్తత్వ
జ్ఞానమిత్య స్మరసాత్ "యదీ"తి నిష్క్రష్టమతాభిప్రాయాహ (నౌచేదితి)
ఇదమేవ-నిశ్చయాఘటితం సాధ్యతదభావ వద్వ్యవృత్తత్వమేవ ఏవకారేణ
నిశ్చయ ఘటితస్య స్వవచ్చేదః |

నన్యత్ర సాధ్యాది వ్యాప్యత్వం యది సాధ్యాది మదన్యావృత్తి త్యై
నతి సాధ్యాది మద్వృత్తిత్వం తదాద్వితీయ లక్షణ భేదః, సాధ్యవన్తత్ర

[డి]సాధ్యాప్రిధ్యాదివారణాయ విశిష్టసాధ్య సాధనగ్రహ విరోధిత్వం
వాచ్యం । వ్యాసక సామానాధికరణ్యమిహ వ్యాప్యత్వం, తెనద్వి
తీయస్య భవః । కీతిస్తుత్తైవ । కేచిత్త్వ సాధారణ్యాభావ కాలావ
చ్ఛిన్న సాధ్యతదభావ వ్యాప్తిరూప్యత్వం వివక్షితం,

[గ]వృత్త్యాదిపదస్యాపితాదృశవ్యాప్తిమదర్శకత్వాదిత్యతలహ (వ్యాపకేతి)
ద్వితీయ లక్షణస్యాపి యథాశ్రుతార్థరత్వై పూర్వవద్యాప్య విరుద్ధయో
డశావిశేష అసాధారణ్యం రసంగ్రహ ఇత్యతలహ (కీతిరితి) తత్కాపి
సాధ్యతదభావవన్తాత్ర గ్రహవిరోధి వృత్తిమత్త్వ గ్రహవిరోధిచర్మవత్త్వ
మేవ వివక్షియమిత్యర్థః । ఉపాధ్యాయమతమాహ (కేచిత్త్వేతి) అసాధా
రణ్యాభావకాలః - ప్రకృతహేతునిష్ఠస్యా సాధారణ్యాభావస్యా వచ్ఛేదక
క్షణః । తెన యదా శబ్దత్వాదే రసాధారణ్యం తాదృశ క్షణస్య ఘట
త్వాది నిష్ఠాసాధారణ్యాభావా వచ్ఛేదకత్వేపినక్షతిః ।

అథ శబ్దాదౌ సాధ్యసందేహ దశాయాం శబ్దత్వాగౌ అసాధార
ణ్య వ్యవహార ప్రియోజకస్య తత్కాలీన సాధ్యాది నిశ్చయ విషయీభూ
త ఘటాది వృత్తిత్వ విరహస్య శబ్దాదౌ సాధ్యనిశ్చయదశాయామపి తత్త్ర
సత్త్వాత్ ప్రకృతహేతునిష్ఠా సాధారణ్యాభావస్యా ప్రిధ్యా అవ్యాప్తిః,

సచ తత్కాలీన సాధ్యాదినిశ్చయ విషయీభూతధర్మవ్యాప్యవృత్త
త్వరూపా సాధారణ్య ఘటక తత్కాలాది విరహాత్ తదాసిం తద్భటితా
సాధారణ్య విరహూఽక్షత ఏవేతి వాచ్యం । ప్రితియోగికౌటి ప్రివిష్టవి
శేషణసత్త్వస్యా భావీయ విశిష్టాభావా ప్రియోజకత్వాత్ । అన్యథా
దర్శాద్యసత్త్వే దర్శావిష్ట పురమాభావాదేవదండ విష్ట పురమాభావా
ద్యభావస్యాపి సత్త్వేపిసంగాత్ ।

యదిచ ప్రికృతహేతుమ ద్విశేష్యక సాధ్యతదభావాన్యతర నిశ్చ
యక్షణపవా సాధారణ్యాభావకాలే త్యనెన వివక్షితఇత్యుచ్యతే । తదాశ
బ్దానిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదౌ యదాక్వచిదపిసాధ్యస్యసాధ్యాభావస్యవానిశ్చ
యేనాస్తి తదాసవ్యభిచారత్వే ప్రిసంగః, తాదృశస్య క్షణస్య ప్రికృత
హేతుమద్విశేష్యక సాధ్యాది నిశ్చయస్యాన్యసాధికరణత్వేన తదాతాదృశ

[డి] విశేషగా భావా ద్వస్తుతో వ్యాప్తస్య విరుద్ధస్యవా సాధారణస్య సంగీహిత్యాహుః

[X] నిశ్చయక్షణవచ్చిన్న సాధ్యాదివ్యాప్త్యావస్థహేతుసత్త్వాత్, తదాచాసాధారణ్యముటకసాధ్యాదినిశ్చయాసత్త్వేనాసాధారణ్యస్య సాధారణ్యస్యచవిరహేణైష్టాపత్తై రయోగాత్ । ప్రకృతహేతువిష్టాసాధారణ్యముటకొయ్యయః, తదన్యక్షణస్యవిసక్షణేతు యాద్యుతసాధ్యకస్థలె యాద్యుతసాధారణస్య హేతుఃకదాపి నా సాధారణ్యం తత్రావ్యాప్తిః, ప్రకృతహేతు నిష్టాసాధారణ్యస్యా ప్రసిద్ధేః ।

మైవం-తత్తత్కాలా వచ్చిన్నత్వ విశిష్టస్య తత్కాలీన సాధ్యాది నిశ్చయ విషయ వ్యాప్తు తత్వరూపా సాధారణ్యస్య ప్రకృతహేతు నిష్టాభావా వచ్చెదకకాలపవా సాధారణ్యభావ కాలః, హేతుమతిసాధ్యాది నిశ్చయ దశాయాం కాలాయతరావచ్చిన్నస్య కాలాంతర ఘటితాసాధారణ్యస్యాభావ కూటో హేతో ములభవవ । యాద్యుత సాధారణ హేతుః కదాపినా సాధారణ్యం తత్రావ్యంతతో గగనాది నిష్ట ప్రకృత సాధ్యకా సాధారణ్యస్యాభావః ప్రసిద్ధపవతి నదామః ।

అథవా-ప్రకృతహేతుమద్విశేష్యకసాధ్యతదభావాన్యతరనిశ్చయా నధికరణత్వ కించిద్విశేష్యక సాధ్యతదభావనిశ్చయవత్ప్రభయా భావవాక్షణివా సాధారణ్యభావకాలె త్యనెన వివక్షితః । శబ్దోఽనిత్య శ్శబ్ద త్వాదిత్యాదా యదాక్వచిదపిససాధ్యస్యతదభావస్యవానిశ్చయః, తత్రాక్షణ ప్రకృతహేతుమ ద్విశేష్యక సాధ్యతదభావాన్యతర నిశ్చయా నధికరణత్వ సత్త్వేపి సాధ్యతదభావ నిశ్చయవత్త్వా భావేనాభయాభా ప్రాక్షత పవతి తదాన సవ్యభిచారతా ప్రసంగః ।

ప్రకృతహేతునిష్టాసాధారణ్యముటకొ యొయుక్షణ స్తదన్యక్షణివ వివక్షణీయః । యత్సాధ్యకస్థలె యస్య సాధారణస్య హేతుః కదాపినా సాధారణ్యం తత్సాధ్యకస్థలీయ లక్షణేఽ సాధారణ్యభావకాలావచ్చిన్న త్వంనుసాదెయమేవ । సాధ్యసాధన భేదన లక్షణభేదాత్ । ఇత్యపికథితః॥

విశేషగా భావాత్-అసాధారణ్యభావ కాలావచ్చిన్నత్వ రూపం ముదాప్యై ద్వయస్య విశేషణం, తదభావాత్ । సంగీహః - తాద్యుత

[మ] వ్యర్థవిశేషణత్వాత్ ।

[డి] తచ్చింత్యం । (వ్యర్థేతి) విరోధాదే ర్వా రకం సాధ్యాభావేత్వా దికం వ్యర్థం, తస్య పార్థక్యే మానాభావా దిత్యర్థః ।

[గ] విశేషణ విశిష్ట వ్యాప్తి ద్వయాభావవత్త్వం । ఏతస్మైచ పూర్వ లక్షణే సాధ్యాభావవత్త్వవృత్తిత్వ ఘటితాయా ఉత్తరత్రతద్వదన్యావృత్తిత్వ ఘటితాయా వ్యాప్తే రనుప్రవేశా ల్లక్షణయోగ్యతః । స్వవ్యాపక సామా నాధికరణ్య రూపవ్యాప్తే రభావశ్చ నివేశయితు మశక్యః, తాదృశ వ్యా ప్తేః స్వత్వఘటితతయా హేతుభేదన భదాత్ । సాధారణ హేతుకస్థలై తవ పరిసిద్ధ్యాఽ సంభవప్రిసంగాత్ । శిరోమణివ్యాఖ్యానాయాంచ తాదృశవ్యాప్తే రపరిసిద్ధావపి తస్య లక్షణపదార్థానాం పరస్పరోప శ్లేషావగాహి జ్ఞానవిరోధి తాయావన నివేశననా నుపపత్త్య భావాత్, వ్యాపక సామానాధికరణ్య మహ వ్యాప్యత్వ మిత్యుక్తత్వాత్ । ఏవమేతస్మై దఃస్వ లక్షణపర ఏవా యం గ్రహింకః, నతు దోషలక్షణ పరోపి, తాదృశవ్యాప్తిద్వయ శూన్య త్వేన వ్యభిచార పదార్థత్వాభావా దిత్యనన్దేయం । (తచ్చింత్యమితి)

చింతాబీజస్తు అసాధారణ్యశరీరే తత్తత్పరుషీయ నిశ్చయనివేశస్యా వశ్యకతయా సామాన్యలక్షణే పురుషవిశేష నియంతిరీతత్వం, నచ్చెస్తాపత్తిః, తథానతి సాధారణ హేతావప్యసాధారణ హేతువత్ ఆముకంప్రీత్యయం వ్యభిచారీతి వ్యవహార ప్రసంగాత్ । ఏవం సవ్యభిచారపదస్య పారిభాషికత్వ మపితథతి ।

ఇతరభేదానుమానై వైయర్థ్య సంభవేఽ సాధకత్వానుమానై వైయర్థ్యపరతయా “వ్యర్థవిశేషణత్వా”దితి మూలవ్యాఖ్యాన మనుచితి మిత్యాశయేన ఇతరభేదానుమానై వైయర్థ్యపరతయైవ మూలం వ్యాచక్ష్యై (వ్యర్థేతి) విరోధాదే రిత్యాదినా అవృత్తిత్వ పరిగ్రహః । (సాధ్యాభా వేత్వాదితి) సాధ్యాభావ వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిత్యం వృత్తిమత్వ గ్రహవి రోధిత్యంచ త్యర్థః । తస్య - విరోధాదేః । పార్థక్యే - వ్యభిచార పదార్థ బహిర్భూతత్వే । (మానాభావాదితి) తథాచ విరోధాదేరపి వ్యభిచార పదార్థ రూపపక్షేతర భేదనత్వేన తద్వ్యవసరక విశేషణా నవచ్ఛిన్న

[మ] పౌధమం హేత్వాభాసత్వా జ్ఞానాచ్చ | గగనమనిత్యంశబ్దాశ్చయ
త్వా దిత్వాది బాధవిరుద్ధసంకీర్ణా సాధారణా వ్యాప్తి రితి శబ్దః |
నాపి సపక్షవిపక్షగత సర్వసపక్ష విపక్ష వ్యాప్తుతా న్యతరత్వం,
వ్యర్థవిశేషణత్వాత్, అనుపసంహార్యవ్యాప్తైశ్చ |
కించ పక్షాతిరిక్త సాధ్యవత స్సపక్షత్వే ప్రాప్తయత్వేనా భేదసాధ
నైనుపసంహార్యచా వ్యాప్తిః, పక్షాతిరిక్తసాధ్యవతో ప్రసిద్ధః |

[ద్] “పౌధమ” ఋత్వాది “గగన” ఋత్వాది దూషణం యథాశ్రుతే |
(నాపీత్వాది) సపక్ష విపక్షత్వా వచ్చిన్న వ్యాప్తుత్తత్వం సర్వత
ద్వ్యవృత్తత్వం | (వ్యర్థేతి) సపక్షగతత్వ విపక్షవ్యాప్తుత్తత్వయో
దూషకతాయా మనుపయోగా దితిభావః | (పక్షాతిరిక్తత్వాది)
వ్యాప్యవిరుద్ధయోరసాధారణ్యయో స్సంగగ్రహణపక్షాతిరిక్తపక్షః |

[గ] సైవ ఇతరభేదానుమాపకత్వసంభవాదితిభావః | హేత్వాభాసపదస్యా
స్యథా వ్యాఖ్యానాద్భవ హేతుత్వరూప హేత్వాభాసత్వస్య లక్షణాఘట
కత్వాత్ ‘పౌధమమి’ త్యాది దూషణస్యా సంగతిః | ఏవం గగనమనిత్యం
శబ్దాశ్చయత్వా దిత్వాదాహేతోస్సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వేపి సాధ్యాభావ
వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిదర్శిత ధర్మవత్త్వం తత్రాక్షరమేవేతి తత్రావ్యాప్తి
దానమ ప్యసంగతమతో యథాశ్రుతార్థే తాదృశదోషద్వయం సంగమ
యతి (పౌధమమితి) ఏకమాత్రే సపక్షవిపక్షస్థితే సర్వసపక్షా ద్యప్రసిద్ధిరి
త్యాశంక్య వ్యాచక్షే | (సపక్షేతి) సపక్షవృత్తిత్వత్వా వచ్చిన్నాభావ
విపక్షవృత్తిత్వత్వా వచ్చిన్నాభావశ్చైత్యర్థః | సర్వతద్వ్యవృత్తత్వం -
సర్వసపక్షవిపక్ష వ్యాప్తుత్తత్వ పదార్థః | తావత్సైవయత్కించి త్సపక్ష
విపక్ష వ్యాప్తుత్తయోర్వ్యాప్య విరుద్ధయో ర్నాతివ్యాప్త్యవకాశ ఇతిభావః |
సపక్షగతత్వవిపక్షవ్యాప్తుత్తత్వయోర్విశేషణయో ర్విరుద్ధాతివ్యాప్తివారకత
యా సాధ్యత్వం సంభవత్యైవత్యాశంక్య దూషకతానుపయోగిత్వరూప
వైయర్థ్య పరతాం “వ్యర్థవిశేషణత్వాదితి మూలస్యాహ (సపక్షేతి)
(వ్యాప్యవిరుద్ధయోరితి) శబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్వాదా వ్యాప్యస్య హే
తో సాధ్యవన్తాత్రావృత్తిత్వేపి పక్షేపి వృత్తైః పక్షాతిరిక్త సాధ్యవన్తాత్రా
వృత్త్యన్యత్వ మక్షరమేవ, ఏవం శబ్దోనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యత్రా విరుద్ధస్య

[మ] సాధ్యవత స్సపక్షత్వే వివక్షితేఽపరిధిః, వృత్తిమతోధర్మస్య
సాధ్యవద్విపక్షాన్యతర వృత్తిత్వ నియమాత్ ।

నాపి పక్షాతిరిక్త సాధ్యవన్తాలీ వృత్తస్య త్వేసతి పక్షాతిరిక్త

సాధ్యాభావవ న్తాలీవృత్తి భిన్నత్వం, అనుపసంహార్య వ్యాప్తైః ।

[దీ] పక్షత్వం సందిగ్ధసాధ్య ధర్మత్వం ।

[గ] హేతోః సాధ్యాభావవన్తాలీవృత్తి త్వేపి పక్షేపివృత్తైః పక్షాతిరిక్తసా
ధ్యాభావవ న్తాలీవృత్తస్యత్వ మక్షతమేవేతి ద్వయైః సంగ్రహ ఇతి భా
వః । “పక్షాతిరిక్త”త్వాలీపక్షపదస్య తత్తద్ధర్మమాత్రపరత్వే పక్షసాధ్య
సాధ్యాభావాన్యతర నిశ్చయదశాయాంశబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదావతి
వ్యాప్తిః, సిద్ధ్యాభావరూప పక్షతావిశిష్టపరత్వే పక్షేసిద్ధి దశాయాం తలీ,
విశిష్టాతిరిక్తత్వ సత్త్వోపగమాత్, అతిరిక్తాం తస్యపక్షతా శూన్యపరత్వో
పగమాద్వా అతిప్రసంగ వారణసంభవేపి శబ్దోనిత్యశబ్దత్వాదిత్యాదా
బాధనిశ్చయ దశాయా మతిప్రసంగోదుర్వారః, ఎవం సిద్ధిబాధా న్యతరా
భావ రూప పక్షతావివక్షణం గౌరవం, అతః సంశయ రూప పక్షతా పర
తయా వ్యాచక్షే, (పక్షత్వమితి) సందిగ్ధ సాధ్యకత్వం - విషయతా సం
బంధన సాధ్యసందేహ విశిష్టత్వం । కాలాంతరీణ సంశయ విషయేష్యపి
సంశయరూప విశేషణా సత్త్వదశాయాం తద్విశిష్ట భేద ఉపగమ్యతే,
అతిరిక్తాంతంవా పక్షతా శూన్యపరం, అతః సాధ్యాది నిశ్చయదశాయాం
నాతిప్రసంగః । యదాపక్షే సాధ్యతదభావయోర్న నిశ్చయై నాపి సంశయ
స్తదా శబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదే ర్నాసాధారణ్యం, కింతు యథా
యథం సద్భేదత్వం విరుద్ధత్వంచెతినా వ్యాప్తిప్రసంగ ఇతిభావః । పక్షాతి
రిక్తవృత్తి యత్సాధ్య తదభావవ న్తాలీవృత్తి తదన్యత్వార్థకత్వే వహ్ని
మా ధూమాదిత్యాదా నాతివ్యాప్తి సంభవః, భేదప్రతియోగితా వచ్చె
దక ఘటకదలద్వయస్త్వైవ తలీసత్త్వైవ విశిష్టభేదా సత్త్వాదతః పక్షాతి
రిక్తత్వస్య సాధ్యాదిమద్విశేషణత్వాభి ప్రాయకతయా మూలం సంగమ

[ను] ధూమాదా పరివ్యాప్తే | తస్యపక్షే సాధ్యపరివృత్తిః

నాపి పక్షవృత్తిత్యేవిరుద్ధాన్యత్యేచసతి అనుమిత్యాపయిక సం
బంధసూన్యత్వం, వ్యర్థవికేతాత్వాత్ |

[దీ] "ధూమే"త్యాదిదూషణం యథాశ్రుతే | నతు సప్తహిసమాసా
త్పక్షాతిరిక్తవర్తకేయత్సాధ్యవన్తాలోపుత్తి, సాధ్యభావవన్తాలో
పుత్తిచ తద్భిన్నత్వమిత్యర్థః - ఇత్యవధేయం | (పక్షవృత్తిత్యాది)
విరోధస్సాధ్యసామానాధికరణ్యం | పక్షవృత్తిత్వ సాధ్యసామా
నాధికరణ్యగ్రిహ విరోధీయోనుమితే రాపయికస్య జనకజ్ఞాన విష
యస్య, సంబంధస్య సపక్ష సత్త్వాదే రభావః తద్వత్త్వ మిత్యర్థః |
సపక్షవిపక్షవ్యాపుత్యత్వస్యచాసాధారణ్యస్య సాధారణ్య నిశ్చయే
పక్షే సాధ్యసామానాధికరణ్య సంబంధాన్నతస్య తజ్ఞానవిరోధిత్యం |

[గ] యతి (ధూమేత్యాదీతి) యథాశ్రుతే-పక్షాతిరిక్తాయః సాధ్యాదిమాం
స్తన్తాలోపుత్తి భిన్నత్వ మిత్యర్థః | సప్తహిసమాసాదిత్యర్థే నతుదూషణ
మితి యోజనా | సప్తహిసమాసలక్ష్యే ఏతాదృశార్థే నదూషణ మిత్యర్థః |
హృదోధూమవా వహ్నిరిత్యాది సాధారణేజ్ఞోనిత్యః కబ్జత్యాదిత్యా
దావసాధారణేచ యథాశ్రుతే లక్షణస్య వ్యాప్తే ర్వాచ్యచట్టే (పక్షవృత్తి
త్యాదినా) పక్షవృత్తిత్వస్య సాధ్యసామానాధికరణ్యస్యచ యోగిహస్తద
విరోధీత్యర్థః | (అనుమితే రాపయికస్యేతి) సమాసేన లిఖనం జనకజ్ఞాన
విషయేత్యస్య సముదాయవ్యాఖ్యానతాయామేవసంభవతీత్యతో వ్యాసేన
లిఖనం | సపక్షసత్త్వాదే ర్మానుమితి జనకత్వం అపితు తజ్ఞానస్యైవ త్యో
పయికపదస్య జనకార్థకత్వం నసంభవతీత్యతో వ్యాచట్టే (జనకజ్ఞాన విష
యస్యేతి) 'సపక్షసత్త్వాదే' రిత్యాదినా విపక్షాసత్త్వ పరిగ్రహః | తేనన్వి
వ్యం సత్త్వాదిత్యాదా సపక్షసత్త్వాభావా సత్త్వేపి విపక్షసత్త్వాదేన లక్షణ
సమన్వయః | నన్విత్రాసాధారణ్యే చ వ్యాప్తిః, తస్య సపక్షవ్యాపుత్యత్వ
ఘటితతయా సాధ్యవద్వృత్తిత్వ గ్రిహవిరోధిత్యాదిత్యతలహా (సపక్షవిపక్ష
వ్యాపుత్యత్వస్యచేతి) చ స్పష్టైః | సపక్షత్వం - నిశ్చితసాధ్యవత్త్వం పక్షే-
పక్షాంతర్యావేన | తస్య - అసాధారణ్యస్య | తజ్ఞానవిరోధిత్యం-సామానాధి

[మ] ఏతేనా సుగతు సర్వమేవ లక్షణం పౌత్యక్తం, పౌత్యైక మేవ
దూషణత్వా దుద్భావనవాది నివృత్తైశ్చ ।

[డి] పక్షవృత్తౌ విరుద్ధభిన్నచవర్తతే యస్తాదృశోభావ స్తవ్యత్వమర్థ
ఇతి కచిత్ ।

[గ] అథాత్ర విరుద్ధ హేతుపూ యద్యలక్ష్యాస్తదా సపక్ష పృత్తిత్వా
దృఢావాదిక మాదాయ సర్వేషు తేష్యతివ్యాప్తిః, తేహంలక్ష్యత్వేసాధ్య
సామానాధికరణ్య గ్రహీహోధిత్వోపాదాన మనర్థకమితి చెన్న । దుష్ట
హేతులక్షణే విరుద్ధాలక్ష్యా ఏవ, ఉక్తవిశేషణోపాదానంచ దోషలక్షణే
విరోధాతివ్యాప్తి వారణాయైవ । “సపక్షవిపక్ష వ్యాప్త్యుత్తత్వస్యా సాధా
రణ్యస్యే” త్యుక్తి విపక్షపదం సంపాతాయాత మిత్యవధాయం ।

అత్రచ యద్రూప విశిష్ట విషయకత్వేనా నుమితిజనకతా తద్రూ
పా వచ్చిన్నాభావైవశ్యం వివక్షణీయః । అస్యథా సపక్షసత్త్వాదే ద్వి-
త్వావచ్చిన్నాభావ మాదాయా తిప్పిసంగా పాతాత్ । ఏవంచ నిష్ఠిత
సాధ్యవస్యృత్తిత్వత్వా వచ్చిన్నాభావా సంగోహః, నిశ్చయాంశ జ్ఞానస్యా
నుమిత్య హేతుతయా తద్భటిత తాదృశవిశిష్ట విషయతావత్త్వేనా నుమితి
హేతుత్వాభావాత్ । యేనకేనాపి రూపేణ యద్రూపాశ్చర్య నిరూపిత
విషయితావత్త్వేన జనకతా వివక్షణేచ ద్విత్వావచ్చిన్నాభావ వారణమక
త్యమేవేతి దూషణమకత్య సమాధానమిత్యవధాయం ।

ఉపదర్శిత సాధారణ సాధారణయో స్సంగోహాయ మిశ్రా అస్య
తైవైతలక్షణం వ్యాపకతే తమపస్యస్యతి (పక్షవృత్తావతి) పక్షవృత్తి
త్వంచ సపక్షవృత్తౌ విరోధశ్చ నవిరుద్ధభిన్నై వతః తత్తతి సపర్వతో వహ్ని
మాణమహాసనత్వాత్ హ్రదోవహ్నిమాణహ్రదత్వాద్వా, ఇత్యాద్యోః,
స్వరూపాసిద్ధ విరుద్ధయో రతివ్యాప్తిః, సపక్షవిపక్ష పృత్తిత్వోపదావ్యాప్త్యుత్త
త్వంచపక్షవృత్తౌ విరుద్ధభిన్నై వతఃతత్తతి తదాదాయ ఉపదర్శిత సాధా
రణ సాధారణయోః సంగోహః ।

ఏతత్కల్పేపి పూర్వపద్యిరుద్ధా లక్ష్యాపవ, విరోధస్య వ్యభిచారతా
వారణాయైవ విరుద్ధాస్య పృత్తిత్వోపాదాన మిత్యవధాయం ।

[౬] పూర్వోక్త లక్షణానాం యథామతం నావ్యాప్త్యాదిసంభావనా ।
 పరస్తు తద్జ్ఞానస్యానుమిత్య పరిబంధకతయా తెహంహేత్వాభా
 సతా వచ్చేదకత్వం నఘటతే । నఘటతాంతైః, తెహం హేత్వా
 భాస విభాగమాత్రోపయోగిత్వాత్

[౫] అత్రవ హేతుతా వచ్చేదక సంబంధేన పక్షవృత్తివ్య విపక్షగమా
 వశ్యకం, అన్యథా హేతుతావచ్చేదక సంబంధేన పక్షవృత్తైః యేనాన
 చిత్సంబంధేనపక్షవృత్తితయాన్వయాపాసిద్ధైః పక్షవృత్తివృత్తితయారద్యార
 గా సంభవాత్ । ఏవంచ హేతుతా వచ్చేదక సంబంధేన పక్షవృత్తిత్వం
 యత్రా పరిసిద్ధం తాదృశ వ్యభిచారిణ్య వ్యాప్తి, ఏవం గగనె సాధ్యవి
 శ్చయవశాయాం ఘటః శబ్దవాః ఘటత్వాదిత్యాదా అసాధారణే వ్యా
 ప్తిః, సపక్ష వ్యావృత్తత్వస్య విరుద్ధఏవ వర్తమానత్వాదిత్య స్వరసః
 కశ్చిదిత్యనెన సూచితః ।

నను పూర్వపక్ష గ్రంథోక్త లక్షణావలంబనెన సిద్ధాంత పరిణయన
 మసంగతం, తత్తద్దోషాశాం జాగరూకత్వా దిత్వాశంకాం నిరాకరోతి
 (పూర్వోక్తైః) (యథామతమితి) యన్యన్తతమాంబు యన్యల్లక్షణ
 మభిహితం తత్తన్నతే తత్ర తత్ర నావ్యాప్త్యాది సంభావనైత్యర్థః । తత్రా
 సాధారణ్యస్య సాధారణ్యస్యచ సంశయకతామతే పరిధమలక్షణం, వ్యా
 ప్తిగ్రహణి విరోధితామతేచ తాదృశవిరోధితా ఘటితలక్షణం । తెనవిరో
 ధిత్వ ఘటితలక్షణ లక్ష్యే విరుద్ధే సంశయ పరిమోఙ్గకస్య సపక్ష వృత్తివ్య
 ఘటిత సాధారణ్యస్య విపక్షవ్యావృత్తత్వ ఘటితా సాధారణ్యస్యచ విర
 హేపి ప్రథమ లక్షణస్య నావ్యాప్తి, పరిధమలక్షణా లక్ష్యే తత్రా విరో
 ధితాఘటిత లక్షణస్యవా నాతివ్యాప్తితిభావః । తెహం - కొటిద్వయైప
 స్థాపకతా వచ్చేదకత్వాది రూపానుగత ధర్మా వచ్చిన్నానాం తాదృశ
 రూపాద్యాత్మక లక్షణానాం । హేత్వాభాసతా వచ్చేదకత్వం - అనుమితి
 పరిబంధకతాయాం విషయతయాఽ వచ్చేదకత్వం । (విభాగమాత్రైః)
 మాత్రేపదేన దుష్టవ్యవహార వ్యవచ్చేదః । దుష్ట వ్యవహార నియామకోఽ
 నుమితి పరిబంధకతా వచ్చేదక ధర్మేవ విభాజక ఇతి నియమే మానా
 భావా దితిభావః । నన్వత్రీలక్షణే పక్ష ధర్మతా పదానుపాదానా

[మ] ఉచ్యతే । ఉభయకొట్టుపస్థాపకతా వచ్చెదక రూపవత్త్వం తత్త్వం ।

[దీ] ఇత్యాశయనాహ (ఉచ్యత ఇతి) సంకేతం ప్రత్యేక సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానత్వేన హేతుతా, తజ్జనక కొట్టుపస్థితిం పృథికు తాదృశ ధర్మజ్ఞానత్వ మాత్రేణ, ఇత్యభిప్రేత్యాహ (ఉభయేతి)

[గ] ఇత్యత్యాది సాధ్యకస్థల కొటిద్వయోపస్థాపక సాధారణధర్మవత్తా జ్ఞాన విషయభూతే ద్వ్యణుకాదా అతివ్యాప్తిత్యాశంకానిరాచీర్ణ రభిపాదయ వణయతి (సదైహమిత్యాదినా) ఏవకారణ కొట్టుపస్థితౌ తాదృశ రూపణ హేతుతా వ్యవచ్చేదః (తాదృశ ధర్మేతి) సాధారణ్యాది విశిష్ట ధర్మేత్యర్థః । మాత్రప్రదేన ధర్మవిషయకత్వస్య కొటిద్వయోపస్థితిజనకతా వచ్చెనక ఘటకత్వ వ్యవచ్చేదః । తథాచ కొటిద్వయోపస్థితి జనకతా వచ్చేదకీభూతా యా విషయతా తదవచ్చేదక ధర్మవత్త్వం నౌక్తకస్థల ద్వ్యణుకాదా, అణుత్వాది విషయతాయా ఏవ తథాత్వాదితి నాతివ్యాప్తి రితిభావః ।

అతైతన్యతే సంశయం పృథిసాధారణ ధర్మవద్ధర్మ జ్ఞానత్వేన హేతుతాయా ఆధిక్యాత్ గౌరవమితిచెన్న, భవన్తతేసి కొటిద్వయోపస్థితిం పృథి తేన రూపణ హేతుతాయా ఆధిక్యాత్ । సంబంధి హస్త్యాదివిశేష్యక జ్ఞానాద్ధస్తిపకాదిన్యతేరివ తత్కొటిసహచరితధర్మవిశేష్యకజ్ఞానాదపి తత్కొటిన్యతే ర్నిర్వివాదతయా సాధారణ ధర్మవిషయక జ్ఞానత్వేన కొట్టుపస్థితి హేతుతాయా ఉభయవాది సిద్ధత్వాత్ । తస్మాత్కొట్టుపస్థితౌ సాధారణధర్మవద్ధర్మజ్ఞానత్వేన సంశయం పృథిచ సాధారణధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానజన్య కొట్టుపస్థితిత్వేనచ హేతుత్వమితి పూర్వపక్ష లక్షణోపన్యంభక మతాపేక్షయా సంశయం పృథిసాధారణ ధర్మవద్ధర్మి జ్ఞానత్వేన సాధారణ ధర్మజ్ఞానజన్య కొట్టుపస్థితిత్వేనచ హేతుతామత మేవ సయ్యుక్తీకం ।

అథాస్తు కొట్టుపస్థితౌ సాధారణధర్మజ్ఞానత్వేనైవ హేతుతా, తథాపి సంశయే ధర్మజ్ఞాన నియమాయ తల్లి సాధారణ ధర్మవద్ధర్మ

[X] జ్ఞానత్వేన హేతుత్వమఫలం, కొట్టుపస్థితిః సంశయహేతుతాయాం సాధారణ ధర్మజ్ఞానజన్యత్వ నివేశస్థాన సాధారణధర్మవేద్యమిజ్ఞాన జన్యత్వ నివేశనాదేన తన్నియమొపపత్తేః, స్వతంత్రీ కారణతా కల్పనాపేక్షయా కొల్పకారణతాయా మవచ్ఛేదక గౌరవస్యైవోచితత్వాత్ ।

నచ ధర్మజ్ఞానస్య సంశయే సాక్షాద్దేతుతాయా అపి కొల్పత్వా త్తంత్రీ సాధారణధర్మ పరికారకత్వమాత్రిం నివేశ్యత ఇతి నాస్త్వాకమపి స్వతంత్రీకారణతా కల్పనం, మానసపి విపరీతిపత్తి వాక్యానీన సంశయే కొట్టారవిధధర్మణోపి పదజన్యైవోపస్థితిః కారణమితిపదజన్యత్వేనధర్మజ్ఞానస్య విపరీతిపత్తి వాక్యానీన సంశయే పృథక్కారణతాయా అవశ్యకత్వాత్తనస్య సంశయకారణతాయాం సాధారణధర్మాది విషయకత్వాంత భావేబాధకాభావాదితివాచ్యం । సంశయే సాధారణసాధారణ ధర్మవద్ధర్మజ్ఞానత్వేన హేతుతాద్యయస్యతాదృశధర్మజ్ఞానజన్యకొట్టుపస్థితిత్వేన హేతుతాద్యయస్యచ కల్పనాపేక్షయా తాదృశ తాదృశ ధర్మవిషయ కత్వ మనంతభావస్య ధర్మజ్ఞాన హేతుతాయా స్తాదృశ తాదృశధర్మవద్ధర్మజ్ఞానజన్య కొట్టుపస్థితిత్వేన హేతుతాద్యయస్యచ కల్పనాయాం స్ఫుటతర లాఘవాత్ ।

మైనం, కొట్టుపస్థితికారణతాయాం తత్తత్కొటిసహచరితధర్మవద్ధర్మ విశేష విషయక జ్ఞానజన్యత్వ నివేశే ధర్మభేదేన గురుధర్మా వచ్చిన్న కారణతాయా అసంత్యాపత్తే స్తవపేక్షయా ధర్మవిశేష మనంత ర్భావస్య తత్తత్కొటి సహచరిత ధర్మజ్ఞానజన్య కొట్టుపస్థితిత్వేన ధర్మ విశేష మంతభావస్య సాధారణధర్మవద్ధర్మజ్ఞానత్వేన లఘుశరీరేణ హేతుత్వస్యచ కల్పయితం యుక్తత్వాత్ ।

నచోపస్థితి కారణతావచ్ఛేదక శరీర ధర్మణోఽ సంతభావేపి కార్యతా వచ్ఛేదకీభూత సంశయత్వస్య ధర్మ విషయతా ఘటితత్వాత్ కొట్టుపస్థితే ధర్మభేదేన కారణతాభేద అవశ్యకఇతివాచ్యం । సంశయ త్వశరీర ధర్మ విషయతాయా విశేష్యతాత్వేన కించిద్ధర్మా వచ్చిన్న విశేష్యతాత్వేనైవనా సామాన్యతో నివేశనీయతయాధర్మభేదేనకారణతా భేదానా వశ్యకత్వాదితి డిక్ ।

[దీ] సాధ్యసందేహ జనకతి ప్రకృతం ।

యథాకథంబృత్తి ద్వయైవస్థితిః—

[X] పూర్వపక్ష లక్షణోక్తా తిప్రసజ్జవారణాయ సాధ్యసందేహ జనకత్వస్య కొట్టుపస్థితి విశేషణతాయా ఆవశ్యకత్వా త్తరుపస్థాపక పదానుపాదాన నిబంధనంతదనివేశభీమం నిరాకరుతే (సాధ్యసందేహేతి) ప్రకృతం-ప్రక రణవశాత్ సామాన్య కబ్జస్య విశేష పరతయా ప్రాప్తం, తథాచ సాధ్య సందేహ జనికా యా సాధ్యాపస్థితి స్తజ్జనకతా వచ్చెదికానతీ తథావిధ సాధ్యాభాప్రాపస్థితి జనకతా వచ్చెదకీభూతా యా విష యతాతదవచ్చెదక తాపర్యాప్త్యధికరణధర్మః వత్త్వం తత్త్వమితిపూర్వోక్తదిశాలక్షణాథో నిష్కర్షణయితవ్యః! వహ్నిసాహచర్యనహ్న్యభావవ ద్వ్యవృత్తిత్వావచ్చిన్న ధూమాది విష యతాయాః పూర్వోపదర్శితీత్యా తథావిధ సాధ్యసాధ్యా భాప్రాపస్థితి జనకతా వచ్చెదకత్వేపి తా మాదాయా తిప్రసంగః పూర్వ వదేవ వారణీయః! సమవాయాది ఘటితసాధారణ్యమాదాయ సంయోగా దినా ధూమాదే ర్వహ్న్యది సాధ్యక సవ్యభిచారతా వారణాయ ప్రకృత హేతుతా వచ్చెదక సంబంధేన యత్సాధ్యవ ద్వృత్తిత్వం సాధ్యాభావ వద్వృత్తిత్వచ్చ తద్ఘటితత్వేన విషయతా వచ్చెదకధర్మో వివక్షణీయః! అసాధారణ్య శరీరవ్యభావ ప్రతియోగితయా తేనసంబంధేన సాధ్యాది మ ద్వృత్తిత్వ నివేశాన్నతదసంగీహః ।

సాధారణ ధర్మవ ధర్మజ్ఞానత్వే ఉద్బోధకాంతరాధీన కొటి స్తనణా దనుభవాత్తక కొట్టుపస్థితేర్వా సంశయై పగమేక్షతి విరహాత్, విశేషణ జ్ఞానాది ముద్రయా కొట్టుపస్థితి హేతుతయైప్రాపపత్తే, సాధా రణ ధర్మజ్ఞానజన్య కొట్టుపస్థితేత్వేన స్వతంత్రీ హేతుతాకల్పన మనర్థక మితి వ్యాఖ్యాతకల్పే సాధ్యసందేహ జనకత్వరూప కొట్టుపస్థితి విశేష ణస్యా వ్యావర్తకతయా విలక్షణ జనకతాయాశ్చ సత్త్వేన నివేశనా సంభవా దుక్తాతిప్రసంగో దుర్వారపవే త్యభిప్రేత్య తాదృశ నిష్కృష్ట మతే ప్రకారాంతరేణ లక్షణం వ్యాచక్షే (యథా కథంచిదితి) సా ధారణ ధర్మజ్ఞానజన్యా తదజన్యా వెత్సర్కః । విశేషణ జ్ఞానాది ముద్రీ యా కొల్పకారణ తయైవ నిర్వాహా నతు స్వాతంత్ర్యేణ తద్దేతుత్వ

గోపాధరీమే

[5] స్మృత్యనుభవ సాధారణీ సంశయ జననీ । నియామకంతు సా
ధారణ్యాది విశిష్టధర్మవత్తా జ్ఞానం । అతఏవ ధారావాహీసందేహ
ఇతి మతేతు—

[గ] మితిసూచయితుం (స్మృత్యనుభవసాధారణీతి) నన్వేషం సాధారణ్యాది
విశిష్టధర్మవత్తా జ్ఞానశూన్యకాలే కథంసంశయ ఇత్యుతతమా (నియామక
మితి) నియామకం - తావృశధర్మ దశాయామేవ సంశయ నిర్వాహ
కం । “సాధారణ్యాదీ” త్యస్య సాక్షాత్సంశయ హేతుభూతమిత్యాదిః । ఆది
పదా దసాధారణ్య పరిగ్రహః । అతఏవ - అనుభవ సాధారణ్యాః కొ
ట్యుపస్థితే హేతుత్వాదేవ । ధారావాహీ సందేహః - అవిరళ క్రిమీ
త్వన్నసందేహాతితయాదికం । సాధారణ ధర్మజ్ఞానజన్య కొట్యుపస్థితిత్వేన
సంశయ హేతుత్వే స్థరణాత్మక కొట్యుపస్థితేరేవ తథాత్వాత్ సాధారణ
ధర్మవద్ధర్మిష యతథావిధైక కొట్యుపస్థిత్యాసంశయస్వయజననసంభవేషి
సంశయాంతరోత్పత్తే తథావిధ స్మృత్యాత్మకొ పస్థిత్యంతరస్యా పెక్షణీయత
యా అవిరళక్రమోత్పన్న సంశయతితయాదికంమోపపద్యతే, ఏతన్మతేతు
సంశయాత్మక కొట్యుపస్థిత్యాదేరపి సంశయాంతరోత్పాద సంభవేనాంతరా
కొటి స్థరణా నపెక్షణాత్ సాధారణ ధర్మః వద్ధమిః విషయక ద్వితీయా
ది సంశయాత్తవగ్రిమ ఊక్షేషు సంశయాంతరోత్పాదే బాధకాభావః ।

నచా స్మన్మతేషి సంశయాత్మక కొటిజ్ఞానస్యాపి సాధారణ ధర్మజ్ఞాన
జన్యతయాంతరా కొటి స్మృతింవిన్వైవ సంశయాంతరోత్పాదః సంభవతీతి
వాచ్యం । అవచ్ఛేదక భేదేన భిన్నయోః స్మృతిసంశయ నిష్ఠ తాదృశజ్ఞాన
జన్యతయో రననుగతతయా స్మృతినిష్ఠ జన్యతాయా ఏవ నివేశనీయతయా
స్థరణాపెక్షాయా ఆవశ్యకత్వాదితిభావః ।

స్వసామానాధికరణ్యావచ్చిన్న స్వావ్యవహితో త్తత్త్వసంబద్ధేన సా
ధారణధర్మజ్ఞాన విశిష్టోపస్థితిత్వేన హేతుత్వోపగమే సంశయాదపి సం
శయః సంభవతీతి గౌరవమేప్రొపస్థితేః స్వతంత్రీ హేతుతాయాం బాధక
మిత్యవధేయం॥

[డి] ధర్మితా వచ్చెదక విశిష్టే ధర్మిణి యద్రూప విశిష్టజ్ఞానం
సాధ్య సందేహ జనకం తదూహిత్యమేవవక్తవ్యం ।

[గ] (ధర్మితావచ్చెదకతి) ధూమవాన్ పర్వతో వహ్నిమాన్సవేతి సంశయే ధర్మితావచ్చెదక ప్రకారకజ్ఞానముద్యాయా పర్వతత్వా ద్యవచ్చి న్న విశేష్యక ధూమత్వాది విశిష్టవత్తా జ్ఞానస్య జనకతయా ధూమత్వా దిమ త్వమాదాయాతిప్రసంగవారణాయ “ధర్మితావచ్చెదకవిశిష్ట” ఇతి ధర్మితా వచ్చెదకపదం ఫలీభూత సంశయ ధర్మితా వచ్చెదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మపరం । అన్యథా పర్వతత్వాదెరపి దర్శితసంశయ ధర్మితా వచ్చెదక ఘటకతయా ఉక్తాతిప్రసంగవారణా సంభవాత్ । ఏవచ్ఛ తద్ధర్మపర్యాప్త ధర్మితావచ్చెదకతాక యత్కించిత్సంశయ నిరూపితాయాం జనకతాయా మవచ్చెదకీభూతా యా తద్ధర్మనిష్ఠధర్మితావచ్చెదకతా నిరూపకప్రకారతా తన్నిరూపితా వచ్చెదకతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వ మితి ప్రాజ్ఞిరుక్తోధః పర్యవసితః । తెనసత్తావా జాతేరిత్యాదా సత్తాభావవ త్సమవేతత్వా ప్రసిద్ధ్యా యద్రూపవదేన సత్తావ త్సమవేతత్వ మాత్మోపాదాన సంభవే నాతివ్యాప్తిరితి పరాస్తం । వక్తవ్యం - వ్యాఖ్యాయం । ఎవంచ మూలస్థ ముభయ కొట్టుకొనక పదం సంశయార్థక మిత్యభిప్రాయః ।

మూలముపేక్ష్య నిష్కృష్టమతే స్వాతంత్ర్యేనై వైతల్లక్షణమితి కేచిత్ । ప్రాచీనాస్తు సాధారణ్యాద్యవచ్చిన్న ప్రకారతా శాలిజ్ఞానత్వేన నసంశయ జనకతా, పురుషత్వ తదభావ సహచరితత్వే నయదా కదాచిత్ జ్ఞాతస్సోర్ధ్వత్వాదేరుర్ధ్వత్వత్వాదిమాత్రేణజ్ఞానాదప్యయం పురుషోనవేతి సంశయాత్, కింత్యనువృద్ధసంస్కారాన్యసాధారణ్యాదిప్రకారక విశిష్టధర్మజ్ఞానత్వేనైవ । సాధారణ్యాది ప్రకారకత్వంచ సంస్కార జ్ఞానసాధారణం । అతస్తప్రకారక జ్ఞానానత్వేపి తజ్జన్యతథావిధ సంస్కార విశిష్టోర్ధ్వత్వాది జ్ఞానాత్సంశయ నిర్వాహః । వైశిష్ట్యేంద్ర స్వవిశేష్యతా వచ్చెదకావచ్చి న్న ప్రకారతాకత్వ స్వసామానాధి కరణ్యాభయ సంబధేవ । అత ఏకధర్మా వచ్చిన్న విశేష్యక సాధారణ్యాది ప్రకారక జ్ఞానాదిసహితాత్ అపర

[డి] కొటి ద్వయ సహచరితత్వాదినా జ్ఞాతస్య ఊర్ధ్వత్వాదే రూర్ధ్వ త్వత్వాదినా ధర్మిణిజ్ఞానమేవ సంశయజనకం, సతు తదాసీం సాహ చర్య జ్ఞానమపేక్షితమితి నయేతు యద్రూపవిశిష్టత్వేన గృహీతస్య ధర్మస్య ధర్మిణ్యుత్తితాజ్ఞానం తథా తద్వత్వమేవ వాచ్యం ।

[గ] ధర్మావచ్ఛిన్న ప్రకారక ధర్మిజ్ఞానాన్న సంశయః । ఈదృశాపత్తి వారణాయైవ ఏకవిశిష్టాపరస్య హేతుతా స్వీకీయతే సతుతయః పృథక్కారణతా । ఏకవిశిష్టాపరత్వేన హేతుత్వే విశేష్య విశేషణభావే వినిగమనా విరహేణ కారణతా ద్వయమాలీం, పృథక్కారణతా మతేతు ఏకధర్మా వచ్ఛిన్న విశేష్యక సాధారణ్యాది ప్రకారకజ్ఞానాది సహితాదస్య ధర్మా వచ్ఛిన్న ప్రకారక ధర్మిజ్ఞానాత్ సంశయాపత్తే సద్ధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యక సాధారణ్యాది ప్రకారకత్వేన తద్ధర్మా వచ్ఛిన్న ప్రకారక ధర్మి జ్ఞానత్వేనచ హేతుతాకల్పన మంతరేణ దుర్వారతయా తాదృశహేతుతా స్వీకారే ఊర్ధ్వత్వత్వాది రూప విషయతా వచ్ఛేదకా సంతధర్మ భేదేన హేతుతాయా ఆనంత్యంస్యాదితి వదంతి । తస్మై యథా వ్యాఖ్యాత లక్షణే శుద్ధసూమత్వా ద్యవచ్ఛిన్న ప్రకారతాయా అపి వహ్నీది స దైహ జనకతా వచ్ఛేదకత్వాత్ శుద్ధసూమత్వాదిక మాదాయాతిప్రసంగ వారణమశక్యమితి తస్మై కల్పంతరమాహ (కొటిద్వయేతి) ఊర్ధ్వత్వత్వా దినైత్యస్య కేవలసత్యాదిః । తదాసీం- సంశయప్రీక్కాలే (యద్రూపేతి) యద్రూపావచ్ఛిన్న ప్రకారక విశిష్టత్వేన యత్కించి త్సంశయ జనకతా తద్రూపవత్త్వి మిత్యర్థః ।

యత్కించిత్సంశయ జనకతా వచ్ఛేదక తావచ్ఛేదకత్వ నిరూపితా యా నిరూపకత్వ సంస్థావచ్ఛిన్నా వచ్ఛేదకతా తదాశీయ విషయతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వం, యత్కించి త్సంశయ జనకతా వచ్ఛేద కతా వచ్ఛేదక వైప్రస్థ్య ఘటకవిశేష్యతా నిరూపితప్రకారతా పర్యాప్త్య ధికరణ ధర్మవత్త్వమితివా పర్యవసితార్థః ।

“తచ్చే”త్యాది మూలగ్రంథః సాధారణ్యాసాధారణ్య రూపసంశయ ప్రయోజకరూప మాదాయ లక్షణ సంగమసవరః, తత్తే యాదృశాసాధారణ్యసంశయప్రయోజకత్వం విచారసహంతత్పద్ధేతు సాధారణమితిదోషేణ

[మ] తచ్చ సాధారణత్వాది ।

[దీ] (తచ్చైతి) నవ్య సాధారణ్యం ససాధ్య తదభావన ద్వ్యవృత్త త్వం, వృత్తిమతస్తథాత్వా సంభవాత్ । ఏకకొటి వ్యాప్యస్యన ఏకకొటిమద్వ్యవృత్తసౌపి ధమన్య బుద్ధి ర్విశేష దర్శనతయా సంశయ విరోధిత్వాచ్చ ।

[గ] లక్షణాంతర ముత్థాపయితుం తాదృశ గ్రంథం ధారయతి (తచ్చై త్యాదీతి) అసాధారణ్యం-సంశయ ప్రియోజకీభూతా సాధారణ్య విదర్భః (వృత్తిమత ఇతి) తథాచ శబ్దో నిత్యః శబ్దత్వాదిత్వాదా వసాధారణ్యే వ్యాప్తిరితిభావః । నను వృత్తిమతౌనా సాధారణ్య ముపగంతవ్యం కింత్వ వృత్తైరెవతి నైతద్దోషావకాశ ఇత్యతః (ఏకకొటితి) వ్యాప్యస్య - వ్యాప్యతయా గృహీతవ్య । వ్యావృత్తస్య - తదవృత్తిత్వేన గృహీతవ్య । ఎతేన ఏకకొటిమద్వ్యవృత్తస్యైక కొటివ్యాప్యతాయా ఆవశ్యకత్వేన సభేద ఘటితేవాధానా సంగతిః । తద్వదవృత్తిత్వంచ సతదభావ వ్యాప్య త్వం, తచ్చరీరే తదభావా భావత్వేన తస్యానివేశా దిత్యనన్దయం । విశేష దర్శనతయా - విరోధిధర్మ దర్శనతయా । (సంశయ విరోధిత్వాదితి) పురుషత్వాభావాభావ వదవృత్తిశాఖాది మానయమిత్యాకారక నిశ్చయ దశాయామివ పురుషావృత్తి శాఖాదిమా నిత్యాది నిశ్చయదశాయామివ పురుష త్వాది విశిష్టబుద్ధ్యనుత్పాదస్య సర్వానుభవ సిద్ధత్వాత్తద్విశిష్ట బుద్ధౌ తద్వదవృత్తిత్వేన గృహీత ధర్మవత్తా జ్ఞానస్య ప్రితిబంధకతాయా ఆవశ్యకత్వాదితి భావః । తథాచ నిరుక్తా సాధారణ్య విశిష్ట ధర్మవత్తా జ్ఞానస్య సంశయ ప్రితిబంధకతయా సంశయ జనకత్వా సంభవాత్ప్రభం తాదృశా సాధారణ్యస్య సంశయ ప్రియోజకతా ।

నచ తాదృశ జ్ఞానస్య సంశయ ప్రితిబంధకత్వేన తజ్జ్యవృత్తి ట్యవస్థితః సంశయ జనకత్వం సంభవత్వేన, తన్నాశానంతరం తజ్జ్యవృత్తి ట్యవస్థితా సంశయజనకసంభవాత్, అసాధారణధర్మనన్దమజ్ఞానస్యాతపవసాధ కాత్సామ్యధైర్యత్వాసంభవేనతజ్జ్యవృత్తి ట్యవస్థితత్వేన హేతుతాయాం నా రవస్యా కించిత్కరత్వాదితి తాదృశ కార్యకారణభావ ఘటిత లక్షణవదత మైరమూలం వ్యాఖ్యయమిలినాచ్యం । అగ్రేంధెత్వాదినా నిర్వాచ్యస్య

[డి] సత్ప్రతిపక్షచ పరామర్శే పామిర్యా సంశయోత్పత్తిమేవ శాధ్య సంశయోత్ . నాపి నిర్మితసాధ్య తదభావవ ద్వ్యవృత్తత్వం, తద్ది యతో యతో సాధ్యాదిమత్తా నిశ్చయ స్తద్వ్యవృత్తత్వం, యేన యేన రూపేణ యతోయతో తన్నిశ్చయ స్తద్వ్యవృత్తంవా ।

[గ] సాధారణ్యస్య బుద్ధేః సంశయావిరోధితయా తజ్జ్ఞానస్యైవ సాక్షాత్సంశయ జనకత్వసంభవేన గౌరవాదు క్తరూపేణ కొట్టస్థితై రహేతుత్వాత్, కొ టిస్త్యతిజనకతా ఘటితలక్షణస్యా సంభవాత్ । సంశయజనకతా ఘటిత ల క్షణకరణేచ తాదృశాసాధారణ్యమాదాయ వ్యాప్యవిరుద్ధయోరతివ్యాప్తైః ।

నను సత్ప్రతిపక్ష సంవలనదశాయామివ కొటివ్యయవ ద్వ్యవృత్త ధర్మవత్తాజ్ఞానదశాయామపి సంశయోత్పత్తి రనుభవసిద్ధి తదభావ వ్యా ప్యవత్తాజ్ఞాన పౌతిబంధకతాయాం తద్వ్యాప్యవత్తాజ్ఞానస్యైవ తత్కొటిమద వృత్తి ధర్మవత్తా జ్ఞానపౌతిబంధకతాయామపి తదభావవదనృత్తి ధర్మవ త్తాజ్ఞానస్యోత్తైజకత్వ మగత్యా కల్పనీయమితి కొటివ్యయవ ద్వ్యవృత్త ధర్మవత్తా జ్ఞానస్య సంశయకత్వ మవ్యాహతమేవ, యేనరూపేణ ప్రతి బంధకతా తేనైవ రూపేణ జనకత్వేన భ్యుపగమా దిత్యతఃపా (సత్ప్రతిపక్షచేతి) విరోధికొటివ్యయ వ్యాప్యవత్తాజ్ఞాన సమయ ఇత్యర్థః । (పరామర్శే౭పామిర్యా సంశయేతి) తథాచ తుల్యయుక్త్యా పౌకృతేపి తత్తత్కొటిమదవృత్తిత్వ విశిష్టవత్తాజ్ఞానై పామిర్యాసంశయాదేవ సంశ యః స్వీకీయత ఇతి నైకకొటిమద్వ్యవృత్త ధర్మవత్తా జ్ఞానపౌతిబంధక తాయా మసరకొటి మద్వ్యవృత్తధర్మవత్తా జ్ఞానస్యోత్తైజకత్వం పా మిర్యా, అపామిర్యా జ్ఞానోత్తైజక తయైవో పపత్తైః । అపా మిర్యా జ్ఞానానా స్కందితస్యైవ చ జ్ఞానస్య జనకతయా నిరుక్తా సాధా రణ్యస్య బుద్ధే జనకత్వోపగమే పౌతిబంధకతా వచ్చేదక రూపేణైవ జనకతా పౌసంగఇతి భావః (నిర్మితసాధ్య తదభావవ ద్వ్యవృత్తత్వమితి) అసాధారణ్యమి త్యనుషజ్యతే । (యేనయేన రూపేణైతి) యద్యద్రూపం ధర్మవత్తావచ్చేదకీ కృతేత్యర్థః । తేనతేనరూపేణ తత్తద్వ్యవృత్తత్వం - తత్తద్ధర్మవిశిష్ట తత్తద్ధర్మ వ్యావృత్తత్వం । పౌమయత్వాది సామానా ధికరణ్యేన ఘటాణా సాధ్యాది నిశ్చయదశాయామపి శబ్దో౭నిత్యః శబ్ద

[డి] అద్య సర్వాణి సాధ్య వ్యాప్యవంతి సాధ్యవన్తి సర్వాణివా
సాధ్యవంతి ప్రమేయాణి, ఇత్యాది నిశ్చయే సామాన్యతః పక్షేపి
సాధ్యాది నిశ్చయాద తథాత్వప్రసంగః ।

[గ] త్వాదిత్యాదావసాధారణ్యసత్త్వా ధర్మనివేశః। ప్రథమపక్షే వక్ష్యమా
ణాయా నిర్ధర్మతావచ్ఛేదక కసాధ్యనిశ్చయ విషయవృత్తిహేతో రసా
ధారణ్యానుపపత్తే ర్వారణాయ, ఘటత్వాదినాసాధ్యాదినిశ్చయదశాయాం
యాపాంతరావచ్ఛిన్న ఘటాది వ్యావృత్తత్వ జ్ఞానాత్పంశయా పత్తివారణా
యచ ధర్మతావచ్ఛేదకనివేశః। సాధ్యవ్యాప్యవ త్వేన పక్షాతిరిక్తమాత్రే
విషయకసాధ్యనిశ్చయ దశాయామసాధారణ్యా నుపపత్త్యనవకాశా త్పక్ష
స్యాపి నిశ్చయ విషయత్వ మావిష్కర్తుం (సర్వాణీతి) । సర్వపదేన సర్వ
త్వావచ్ఛిన్నై దైశ్వతాక బోధః కేవలాన్వయి సర్వత్వా వచ్ఛేదేన విధే
యవిషయక ఏవ జన్యత ఇతి తథావిధ బోధస్యైవ సర్వాణి సాధ్యవంతీత్యా
కారకతా, తథాచ విష్యపక్షే సాధ్యనిశ్చయ దశాయామివ సాధ్యసదైహ
విరూధిః సర్వాణి సాధ్యవంతీతి నిశ్చయస్యసత్త్వే ప్రసాధారణ్యాభావస్య
ప్రత్యాపి (సాధ్యవ్యాప్యవంతీతి) । తథాచై తాదృశనిశ్చయ దశాయాం
విష్యపక్షే సాధ్యసందేహస్యా నివృత్తే స్తాదృశనిశ్చయస్య నాసాధారణ్య
క్షతికారణత్వమితిభావః । ప్రథమపక్షే ధర్మతా వచ్ఛేదకా నివేశా త్సా
మాన్య ధర్మావచ్ఛిన్న ధర్మికం విశేష ధర్మా వచ్ఛిన్న విశేష్యతాక
సంశయా నివర్తకం నిర్ణయమివ నిర్ధర్మతా వచ్ఛేదకతయా అప్రసక్తసం
శయ నివర్తకతాక నిశ్చయ మాదాయాపి దోషదానం సంభవతీత్యభిప్రే
త్యాహ (సర్వాణీవేతి) పూర్వవ త్సాధ్యవత్త్వేన పక్షస్యాపి నిశ్చయ విష
యత్వం స్ఫుటికర్తుం "సర్వాణీ"తి । సాధ్యవత్త్వావచ్ఛిన్నై సర్వత్వవిధేయ
కస్య సాధ్యవంతి సర్వాణీత్యాకారక జ్ఞానస్య పక్షావిషయకస్యాపి సంభ
వాత్ సర్వసాధ్యవదుదైశ్వక ప్రమేయత్వ విధేయక జ్ఞానానుసరణం । తా
దృశజ్ఞానస్య వస్తుత్వ వ్యాపకసర్వత్వా వచ్ఛేదేన సాధ్యవత్త్వా నవగాహిత
యా తత్సత్త్వం నపక్షే సాధ్యసందేహ నివర్తకమితి తదానీ మసాధారణ్య
మక్షతమితిభావః । అదిపదాచ్ఛబ్దో నిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదా సర్వాణి
సాధ్యాభావ వ్యాప్యవంతి సాధ్యాభావవంతీత్యాది నిశ్చయ పరిగ్రహః ।

[దీ] ద్వితీయైశ్చ విశిష్యపక్షే సాధ్యనిశ్చయం ఏనై వశబ్దాదినా సాధ్య
వ్యాప్యత్వ నిర్ణయేషి తథాత్వాపత్తిః ।

నై వదామః । యాదృశ వ్యాప్తిగ్రహేనతి నాసాధారణ్యం త
ద్గ్రహేభావేన విశేషలక్షణస్య సాధారణ్యాభావ విశిష్టస్య తద్గ్రహ
స్యచాభావేన సామాన్యలక్షణస్య విశేషణాదతి వ్యాప్తిసిరాసాత్
విశిష్టాభావాదేవచ సాధారణే వ్యాప్తిభిమ దశాయాం నావ్యా
ప్తిః, ఇతిచత్ ।

ఏవంసతి ఏకేన వ్యాప్తౌ గృహీతాయాంసాధారణ్యనశంబిదపి
పరితస్యభిచారస్యంస్యాత్ ।

[గ] సాధ్యాదీత్యాదిపదాత్సాధ్యాభావపరిగ్రహః । అతథాత్వం - అసాధా
రణ్యాభావః । ద్వితీయపక్షే తత్త్వవ్యాప్తిత్వ రూపధర్మితావచ్ఛేదక వివక్షణ
ప్రకరణం క్తప్రకరణమోషస్య ద్వితీయ దోషస్యచ యథాశ్చిత్యేష్యనవ
కాశాత్తత దోషాన్తరమాహ (ద్వితీయైశ్చ) విశిష్య-ధర్మితా వచ్ఛేదక
ప్రకరణం ।

సామాన్యతః పక్షే సాధ్యవత్తానిశ్చయం వినాపక్షమాత్రీ పృత్తిహే
తా సాధ్యన ద్విత్వ ఘటితవ్యాప్తినిశ్చయవన సంభవతీత్యభిప్రాయైత
దభిహితం ।

అథవా, విశిష్య-విశేష ధర్మంధర్మితా వచ్ఛేదకీకృత్య ఉక్తవివక్ష
ణ సామాన్య ధర్మంధర్మితా వచ్ఛేదక నిశ్చయదశాయామప్యే తద్దోషస్య
సంభవా త్తాదృశస్థల సంగ్రహేయ విశేషధర్మస్య ధర్మితా వచ్ఛేద
కత్వానుసరణం (విశేషలక్షణస్యేతి) విశేషణాదిత్యగ్రిమణాన్వయః । వైశి
ష్ట్యే సామానాధికరణ్య ప్రత్యాసత్త్వా బోధ్యం । తదవిశేషితస్యైవ
తస్య సంశయ ప్రియైజకతయా సస్యభిచార సామాన్యలక్షణస్యా తివ్యా
ప్తిం వారయితు మాహ (సాధారణ్యేతి) ఏతచ్చ వ్యాప్తిగ్రహదశాయాం
సాధారణ సంగ్రహేయ । వైశిష్ట్యం విశేషణతా విషయత్వోదయ ఘటిత
సామానాధికరణ్యేన బోధ్యం । (కంచిదపితి) వ్యాప్తిగ్రహ శూన్య పురు
షం ప్రత్యపీత్యర్థః ।

[డి] స్యాద్వా తదపి తత్తత్పరుష ఘటిత మసాధారణ్యవత్ సాధ్యా
ది వ్యాప్యవత్త్వేన రూపేణ సాధ్యాదిమత్త్వ నిశ్చయేన వ్యాప్తి
ప్రసంగాచ్చ । సహిఘటాన నిత్యో ఘటాద్వాప్యవృత్తం శబ్దత్వ
మితివత్ అనిత్యత్వవ్యాప్యవతో వ్యాప్యవృత్తం శబ్దత్వమితి తదానీం
నిశ్చయః । అభిహితంచ నిశ్చిత సాధ్య తదభావవద్వాప్యవృత్తత్వం
నసంశయ ప్రయోజకం । కిన్తు సాధ్య తదభావాభ్యాం సహచరిత
త్వమివ తత్సహచరితాభావ ప్రతియోగిత్వం ।

[X] నను తత్పరుషీయ వ్యాప్తిగ్రహభావః తత్పరుషీయా సాధారణ్యాది
లక్షణ నివేశనీయఇతి నాయం దోష ఇత్యతః (స్యాద్వేతి) తదపి- సా
మాన్యసవ్యభిచారత్వమపి (తత్తత్పరుషఘటితమితి) తథాచ సాధారణ ఇవ
సాధారణేషి పురుషవిశేష నియంతి త సవ్యభిచార వ్యవహారాపత్తిః । ధూ
మాదా సాధ్య వహ్నీది రముకంప్రీతి వ్యభిచారీతివ్యవహారా భావేనైష్టా
పత్తైరయోగాదితి భావః । యథాశ్రుతై తత్కల్పై ప్రథమ పక్షీయ దోష
మప్యహ (సాధ్యాదీతి) ఆదిపదాత్సాధ్యాభావ పరిగ్రహః । నను తదానీ
మసాధారణ్యాభావేపి తద్భిమాదేవానుమితి ప్రతిబంధఇతి శంకాం నిరాచి
క్షేప్య స్తద్భిమాభావ మప్యవపాదయతి (సహీతి) తదానీం- పక్షే సాధ్య
సంశయ దశాయాం । తదానీం తత్ర తద్వాప్యవత్తా సంశయస్యా ప్యో
చిత్యా వజితత్వా తద్వాప్యవద్వృత్తిత్వస్యాపి హేతౌ సంశయాదితిభావః ।

ఏతేన ఉక్తస్తతః లక్షణా వ్యాప్తివద సాధారణ్య నిశ్చయ రూప
కారణాభావేన సంశయానుపపత్తిరపి ప్రదర్శితా । ఉక్తవివక్షాయా మేత
ద్దోషానవకాశాత్ సాధారణే పురుష విశేష నియంతి త సవ్యభిచార వ్యవ
హార కదాచిదిష్టాపత్తైః సంభవాత్ దోషాంతరమాహ । (అభిహితంచెతి)
పరత్విత్యాదినా ఆయంఘట ఏతత్త్వాదిత్యాది పూర్వపక్షీయ పక్షి
వ్యాఖ్యానావసర ఇతి శేషః । (నసంశయ ప్రయోజకమితి) తథాచ తదా
దాయా సాధారణే నలక్షణసంగమన సంభవఇతిభావః । నను తహి- కీడ్వ
శ మసాధారణ్యం సంశయ ప్రయోజకమత ఆహ (కింతితి) (తత్సహచరి
తేతి) సాధ్యతదభావ సహచరితేత్పరః । ఏతాదృశా సాధారణ్యస్యచ సహే
తు దోషతా సంభవః, సద్ధేతుసాధారణ్యాత్, అనుమితి ప్రతిబంధక జ్ఞానా

[మ] విరుద్ధాన్య పక్ష వృత్తిత్యై సత్యనుమితి విరోధి సంబంధా
వ్యావృత్తిర్వా ।

[దీ] వ్యాప్య విరుద్ధయ్యై తత్త్వైన నిశ్చితయ్యై ద్దర్శన విశేష దర్శన
వశాదేవ సంశయశ్చితి విభావ్య లక్షణాంతరమాహ (విరుద్ధాన్యతి)
విశిష్టసాధ్య హేతు సామానాధికరణ్యగ్రహవిరోధ్యథాకమథాతా
విరోధి విశేషణం । తేన సాధ్యసాధనయ్యై రపిసిద్ధే రవృత్తిత్వస్య
పరస్పరా సామానాధి కరణ్యాదీనాంచ నిరాసః । పక్షపదంచ ధర్మి
మాలిపరం ।

[గ] విషయత్యైన గోషసామాన్య లక్షణానాక్రాంతత్వాచ్చేతిభావః । నను
వ్యాప్యవిరుద్ధ సాధారణ్యై తాదృశధర్మస్య సంశయప్రయోజకత్యై వ్యా
ప్యాది దర్శనాదపి సంశయావ త్తితిత్యతహా (వ్యాప్యవిరుద్ధయ్యైరితి) వ్యా
ప్యాది గోష శూన్యకాలే వ్యాప్యాదిదర్శనస్య సంశయాప్రతిబంధకతయా
(తత్త్వైననిశ్చితయ్యైరితి) వ్యాప్యత్వాదినాఽ నిశ్చితస్య వ్యాప్యాదే ర్నిరుక్త
రూపజ్ఞానాత్పంశయ ఇష్టపవేతిభావః । విరుద్ధాన్యత్వస్య హేతువిశేషణత్యై
అసాధారణాసంగోహః । విరోధపదార్థం సాధ్యసామానాధికరణ్యత్వాదినా
నివేశ్య తదన్యత్యైనానుమితి విరోధివిశేషణేపి సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాది వారణా
సంభవ ఇత్యతహా (విశిష్టేతి) సాధ్యతా వచ్చేదకాది విశిష్టేత్యర్థః । ఏత
దర్థః పూర్వపక్షపవ వివృతః । యథాశ్చిత్ మూలతో ధర్మివిశేషణతా
యావల లాభాత్, (అర్థతశ్చితి) తాత్పర్యబలతశ్చిత్త్యర్థః । విరోధి విశేషణం -
అనుమితి విరోధి విశేషణం । అవృత్తిత్యై పరస్పరా సామానాధి కరణ్య
చ సాధ్యసాధనయ్యై రిత్యనుషజ్యతే । పక్షతానివేశే ప్రయోజనా భావా
దాహ (పక్షపదమితి) పక్షవృత్తిత్వస్య ధర్మివిశేషణత్యై స్వరూపాసిద్ధస్య
వ్యభిచారిణాఽ సంగోహ ప్రసంగః, హేతు పక్షవృత్తిత్వగోహ విరోధి
త్యైన విరోధివిశేషణేపి బాధ సత్ప్రతిపక్షా తిప్రసంగ వారణశక్య మేవ,
ఎవం పక్షవృత్తిత్యై సత్యనుమితి విరోధిసంబంధా వ్యావృత్తిరితి దలవ్య
యేన వ్యాప్తిగోహ విరోధిధర్మవత్త్వస్య వివక్షణచ మణికార ముచిత్త్యర్థస్య
సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియ్యైర్వ రూపసాధారణ్యస్యా సంగోహః,
విశేషణాంతరం ప్రక్షిప్య బాధాదివారణచ గౌరవమిత్యభిప్రేత్య పూర్వ

[దీ] తథాచ యద్యద్ధర్మః పుత్రిత్వం హేతోజ్ఞా యతే తతీర్థత్రైవా
నుమితివోధి యద్రూపంతద్వత్త్వ మిత్యర్థః ।

[గ] పక్షో క్రితంపరిత్యజ్యప్రకారాంతరేణాధాదికం వారయితుము క్తవ
శద్వయ నిష్కృష్టార్థమాహ (తథాచేతి) (యద్యద్ధర్మీతి) సధర్మితావచ్ఛేద
కకహేతుమత్తానిశ్చయకాలీన యాదృశవిశిష్టమయక నిశ్చయసామాన్యం
స్వసమానకాలీనహేతుమత్తానిశ్చయసమాన ధర్మతావచ్ఛేదక కానుమితి
సామాన్య పృతిబంధకం తాదృశధర్మవత్త్వమిత్యర్థః । సమూహాలంబనాత్త
కస్యో దాసీనపదార్థ విషయక నిశ్చయస్య స్వసమతి పృతిబంధకతయా
ఉదాసీన పదార్థవిషయక నిశ్చయసామాన్యస్యాపి తద్విపరీతకోటివిషయక
సమూహాలంబనాత్తక ప్రకృతానుమితి పృతిబంధకతయా తత్రా తివ్యాప్తి
వారణాయ సామాన్యపదద్వయం । హేతుమత్తా జ్ఞానాసమాన కాలీనవ్య
భిచార నిర్ణయస్య వ్యభిచార నిర్ణయ సామాన్యంతర్గతస్య స్వసమానకా
లీన హేతుమత్తాజ్ఞానా ప్రసిద్ధ్యా సంభవః స్యాదితి ప్రథమం కాలీనాంతం
నిశ్చయవిశేషణం । నిర్ధర్మితావచ్ఛేదకక హేతుమత్తానిశ్చయకాలీన వ్యభి
చార నిశ్చయకాలీన హేతుమత్తాజ్ఞాన ధర్మితావచ్ఛేదకా ప్రసిద్ధ్యా తద్దో
ష తాదవస్థమతా హేతుమత్తాజ్ఞాన సధర్మితావచ్ఛేదకత్వ విశేషణం ।
అనుమితి సామాన్యంతర్గతాయాం స్వసమానకాలీన హేతుమత్తా జ్ఞానా
సమాన ధర్మితావచ్ఛేదకక సాధ్యమితి పే తు తా వచ్ఛేదకా వచ్చి
న్నస్య సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావ పృతియ్యోత్పజ్ఞానం నపృతిబంధకం, నిత్య
త్వవ్యాపకీ భూతాభావ పృతియ్యోగి శబ్దత్వమిత్యాది జ్ఞానదశాయా మయం
నిత్యతత్వాది జ్ఞానైర్వత్తవ వివాదాదిత్యసాధారణా వ్యాప్తిరతః సమాన
ధర్మితావచ్ఛేదకకాంతముమితి విశేషణం । తథాచ ఇదంత్యాదిధర్మితా
వచ్ఛేదకక నిత్యత్వాది వ్యాపకీభూతాభావ పృతియ్యోత్పరూపానిత్యత్వీయ
వ్యతిరేక వ్యాప్తినిశ్చయ విశిష్టస్య తద్ధర్మితావచ్ఛేదకక శబ్దత్వాదిమత్తా
జ్ఞానస్య తదభావ వ్యాప్యంతా జ్ఞానముద్రయా పృతిబంధకత్వవ ద్విశేషణ
విశేష్యభావే వినిగమనా విరహేణ తాదృశ శబ్దత్వాదిమత్తా జ్ఞాన విశి
ష్టస్య తథావిధ వ్యాప్తినిశ్చయస్యాపి పృతిబంధకతయా తాదృశ హేతుమ

[గ] తాజ్ఞానసమాన ధర్మితావచ్ఛేదకకా నుమితిసామాన్యప్రతిబంధకత్వం
తథావిధా సాధారణ్య నిశ్చయస్యాక్షతమేవ త్యసాధారణ్య సంగ్రహః ।
అనుమితిపదం సాధ్యవ్యాప్త్యహేతుః సాధ్యవాంశ్చ పక్ష ఇత్యేతాదృశ
సమాహంబనా నుమితిపరం, తేన సాధారణ జ్ఞానస్య సాధ్యవత్తా జ్ఞానా
ప్రతిబంధకత్వేషిన తదసంగ్రహః ।

ఏతేనానుమితి విరోధిత్వం యాదృశవిశిష్ట విషయక నిశ్చయత్వేనా
నుమితి ప్రతిబంధకత్వంతాదృశత్వం, తథాచావచ్ఛేదకత్వంపాగ్ని క్తయక్త్యా
అనతిరిక్తసృత్తిత్వ రూపమేవ వివక్షణీయం, ఏవశ్చ సాధ్యవ్యాప్తీభూతా
భావ ప్రతియోగీ హేతురితి జ్ఞానస్య హేతుమత్తా జ్ఞానసమాన కాలీనస్య
సాధ్యవత్తాజ్ఞానా ప్రతిబంధకతయా తాదృశ జ్ఞానవిషయస్య నిరుక్తలక్షణా
నాకాంతత్వేన నాసాధారణ్య రూపత్వ ముపపద్యతే । పక్షవృత్తిత్వవిశే
షితస్యచ తస్య బాధాదివ ధర్మవిశేష ఘటిత మూర్తికతయా నియత
పక్ష ధర్మికానుమితి విరోధిత్వమేవ, నతు యత్ర యత్ర హేతుమత్త్వం
జ్ఞాయతే తత్తద్ధర్మికానుమితి సామాన్య విరోధిత్వమితి నతథాత్వ సమ్భ
వశ్చితి పరాస్తం ।

యత్తు హేతుమత్తా జ్ఞానమనివేశ్య తత్తద్ధేతు ధర్మిక సాధ్యవ్యా
ప్తీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వ నిశ్చయత్వేనైవ ప్రతిబంధకతా, ప్రతిబంధక
తావచ్ఛేదకస్తు ధర్మవిశేషవిషయకత్వాద్యఘటితం తత్తద్ధేతుమత్తా జ్ఞాన
జన్యానుమితిత్వం, అతః శబ్దత్వం నిత్యత్వ వ్యాప్తీ భూతాభావ ప్రతియో
గీతి నిశ్చయసత్వే సమాన ధర్మితా వచ్ఛేదకక శబ్దత్వవత్తా నిశ్చయస్య
చాసత్త్వే నిత్యత్వాద్యనుమితేర్నానుపపత్తిః తదాసం హేత్వంతర జ్ఞానైవై
వానుమితిజననాత్, తస్యాశ్చ శబ్దత్వధర్మిక తాదృశాభావ ప్రతియోగిత్వ
నిశ్చయా ప్రతిబంధకత్వాత్ । ఏవంచ పక్షవృత్తిత్వా విశేషితం నిరుక్తరూ
పమేవా సాధారణ్యం । అక్షణే అనుమితి పదస్య ప్రకృత హేతుకానుమితి
పరతయా ప్రకృతహేతుకానుమితి సామాన్యవిరోధిత్వచాసరిక్తసృత్తి
త్వరూపా వచ్ఛేదకత్వ ఘటితస్యాపి తత్రసత్త్వేన తదసంగ్రహః ప్రసక్తః
సమాధానం । తన్న, శబ్దత్వాది ధర్మిక తాదృశప్రతియోగిత్వ నిశ్చయస్య
శబ్దత్వాది హేతుమత్తా ధీజన్యానుమితిత్వా వచ్చిన్నంప్రతిప్రతి బంధకత్వే

[దీ] సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియ్యగిత్వంతు తథా । బాధప్రతి
 రోధాతు ధర్మవిశేషితత్వాన్న తాదృశౌ । సర్వం సాధ్యాభావవ
 త్తద్వ్యాప్య వద్వేత్యాదికంచ సాధ్యవత్త్వ గ్రహ విరోధిత్యేన
 సామానాధికరణ్య గ్రహ విరోధి ।

[గ] తాదృశనిశ్చయసహకృతశబ్దత్వాది ప్రకారకనిశ్చయనశాయాం తత్ప్ర
 మాన ధర్మతావచ్ఛేదకక శాబ్దబోధాద్యాపత్రై రన్యహేతుక తాదృశా
 నుమిత్యాపత్రైశ్చ దుర్వారత్వాత్ ।.

సమాన్యహేతుకాపి సమాన ధర్మతా వచ్ఛేదకక తద్వత్తా జ్ఞాన
 కాలీనానుమితి స్తద్వత్తాజ్ఞానజన్యై వెతి సతదాప త్తినంభవ ఇతి వాచ్యం,
 వ్యాప్యత్వానవచ్ఛిన్న హేతు ప్రకారతా శాలిజ్ఞానస్యానుమితి జనకత్వే
 మానాభావాత్, అన్యలింగక పరామర్శే ఘటిత సామగ్రిం తద్ధర్మిక
 తాదృశ నిశ్చయాభావస్యానం తర్హ్యవేన తద్బలాదాపత్రైః కథామాలేఖా
 వారయితు మశక్యత్వాచ్చ ।

ఏతేన సమాన ధర్మతా వచ్ఛేదకక తద్వత్తాజ్ఞానానంతరోత్పత్తిక
 త్వ నివేశేపి ననిస్తార ఇత్యలమత్యావేశేనై తన్నయే । పక్షవృత్తిత్వా విశే
 షిత హేతునిష్ఠ సాధ్యాభావీయాన్వయ వ్యాప్తిర ప్యసాధారణమేవేతి న
 తత్రాతివ్యాప్తిరిత్యవధేయం ।

తథా - నిరుక్తానుమితి సామాన్యవిరోధి । ధర్మవిశేషితత్వాత్ -
 ధర్మవిశేష ఘటితత్వాత్ । నతాదృశౌ - నతాదృశానుమితి సామాన్య
 విరోధినా । నన్యైవమపి సర్వమాకాశవ త్ప్రేమేయత్వా దిత్యాది స్థలీయ
 బాధప్రతిరోధయ్య రతివ్యాప్తిః, సర్వమాకాశా భావవదిత్యాది నిశ్చయే
 క్వచిదన్యకాశా ద్యనుమితే రనుదయాత్ । అనుభవానురోధనా సమాన
 ధర్మతా వచ్ఛేదకక జ్ఞానేపి తత్ప్రతిబంధకత్వ కల్పనా త్తయ్య రనుమితి సా
 మాన్య విరోధిత్యా దిత్యతతహ (సర్వమితి) ఇత్యాదికం - ఇత్యాకారక
 జ్ఞానవిషయ బాధాదికం । అగ్నిమవిరోధి పదద్వయస్యప్రతిబంధకపరతయా
 'ఇత్యాదిక'మిత్యస్య ఇత్యాకారక జ్ఞానమిత్యేనవార్థః । (సామానాధికరణ్య
 గ్రహవిరోధి) సాధ్య సామానాధికరణ్యస్య సాధ్యవత్త్వ ఘటితత్వాత్

[డి] సాధ్యనుమితిసామాన్యవిరోధిత్వంవాచితమనం ।

[X] తెమఃతథాచ అవిరోధ్యం తెనై వతద్వారణమితిభావః । నిర్ధమితా వచ్చెదకక జ్ఞానస్య బాధాద్య పృతిబధ్యత్యై సాధ్యసామాన్యవిరోధకరణ్య జ్ఞానస్య సాధ్యంతే నిర్ధమితా వచ్చెదకకతయా తదవిరోధిత్వ ముక్తబాధాదే రక్షతమేవ త్యాశయేనాహ (అనుమితి) వ్యభిచారస్యాపి పృక్తుత సాధ్య హేతుకానుమితి విరోధిత్వాత్ (సామాన్యేతి) తథాచ తస్మాన్య హేతుకానుమి త్యవిరోధిత్వాన్న తదసంగీహః । ఉక్తబాధాదెచ్చ సర్వ హేతుకానుమితి విరోధిత్వాత్తద్వారణమితి భావః ।

ఇదంత్యవధేయం, సర్వమాకాశాభావ వదిత్యాది జ్ఞానస్య సమాన ధమితా వచ్చెదకకానుమితి విరోధిత్వై మానాభావః, తాదృశజ్ఞానకాలే ఇదమపి సర్వాంతగత మిత్యాది జ్ఞానసత్త్వేన ఇదమాకాశవ దిత్యాద్యను మిత్యనుదయాత్ । తత్రేచ తాదృశ జ్ఞానస్యైవ గాఢ్య భావా వచ్చెదక ధర్మదశన విధయా తాదృశానుమిత్యభావ నిర్వాహకత్వాత్ । తథాచ తాదృశ బాధబుద్ధే ర్నిరుక్తానుమితి సామాన్య విరోధిత్వా భావా దేవ నాతివ్యాప్తిశంకెతి ।

వస్తువు తద్ధమితా వచ్చెదకకబుద్ధౌ తత్సామాన్యవిరోధకరణ్యమా తేణ గాఢ్యభావావగాహి బుద్ధే రపృతిబధ్యతయా గాఢ్యభావాంతే తద్ధమితా వచ్చెదక వ్యాపకతావగాహిత్యమేవతంత్రం, తథాచగాఢ్య భావే తద్ధమితా వ్యాపకతా నిశ్చయస్య తద్ధర్మావచ్ఛిన్నాంతే గాఢ్య భావాపకారకస్యాపి తద్ధమితా వచ్చెదకకగోహ పృతిబధ్యత్యం । తద్ధమితా వ్యాపకతాచ తద్ధమితా సమాన్య కరణాభావా పృతియ్యుగి త్యం । తజ్ఞానస్య పృతిబధ్యత్యై పృతిమత్యంతాభావా పృతియ్యుగిత్యజ్ఞాన మపితథా, సామాన్య ఘటిత విశేషాభావ గాఢ్య యత్ర పృతిబధ్యత్యం తత్రేతత్సామాన్య భావస్యాపి తథాత్వానుభవాత్ । సర్వమాకాశాభావవ దితి బుద్ధేశాకాశాభావే పృతిమత్యంతాభావా ప్రతియ్యుగిత్యం ఏవ యః సపవ బాధస్తాన్మతానుమితి సామాన్యవిరోధితి ।

[మ] తెనై వర్ణాచల జ్ఞాతస్యప్రీతి బంధకత్వాత్ । పరస్యతదై ప్రాధ్యా
వసాచ్చ । లక్షణానురోధన ప్రత్యేకమేవ హేత్వాభాసత్వం ।

[ద్] (తెనై వేతి) తెన-అనుమితి విరోధినా విపక్ష వృత్తిత్వాదినా ।
ఏవ కారణానుగమకం రూపం వ్యవచ్చిద్య తస్య హేత్వాభాస
తా వచ్చేదకత్వం నిరస్యతి (లక్షణానురోధనైతి)

[గ] మూలస్థేన “ తెనై ” త్యనైన సంశయ ప్రియోజకయ్యై ర్విభాజకీభూత
సపక్షవృత్తిత్వ విపక్షవ్యావృత్తత్వ ఘటితసాధారణ్యా సాధారణ్యయోః ప
రామర్శ్యైఽసంగతిః, సపక్షవృత్తిత్వాద్యంత జ్ఞానస్యానుమి త్యవిరోధితయా
తద్ఘటితస్య హేత్వాభాసతా విరహాదితి తస్యానుమితి విరోధితయా ప్ర
కాంత విపక్షవృత్తిత్వా ద్యంతమాత్రీ పరామర్శకతామాహ (తెనైతి)
విపక్ష వృత్తిత్వత్వాదినా అపరీకాంతత్వా త్ప్రకాంతతా లాభాయ
“అనుమితి విరోధినై” త్యుక్తం । అనుమితివిరోధిత్యా వచ్చిన్నస్యా నుమిత్య
విరోధిత్యా తత్పదస్య విపక్షవృత్తిత్వా ద్యవచ్చిన్న పరత్వ మావశ్యకమితి
తల్లాభాయ (విపక్షవృత్తిత్వాదినైతి) విపక్షవృత్తిత్వత్వా ద్యవచ్చిన్నై న
త్యుక్తః । “ తెనైవై ” త్యైవకారస్య విభాజక ధర్మస్యానుమితి ప్రతిబంధక
జ్ఞాన ప్రకారత్వ వ్యవచ్చేద పరత్వైఽసంగతిః, తాదృశ జ్ఞాన ప్రకారీ
భూత విపక్షవృత్తిత్వాదై రెవానుగత ధర్మః ప్రకారేణ విభాజకత్వాత్ ।
ఏవం “ప్రత్యేకమేవై” త్యైవకారస్యాపి విభాజకధర్మస్య హేత్వాభాసతా
వ్యవచ్చేద పరత్వం సుపపద్యతే, అతోనుమితి విరోధిత్యాది రూపానుగమ
క విభాజకతా వచ్చేదక ధర్మస్య ప్రతిబంధక జ్ఞానప్రకారతా వచ్చేదక
త్వ హేత్వాభాసపద ప్రతిపాద్యతా వచ్చేదకత్వవ్యవచ్చేదపరతయా ఏవ
కారద్వయం వ్యాచక్షే (ఏవకారణేతి) ప్రకృమైవకారణేత్యర్థః । వ్యవచ్చి
ద్య - ప్రతిబంధక జ్ఞాన ప్రకారతా వచ్చేదకత్వ వ్యవచ్చేద వత్తయా
ప్రతిపాద్య । మూలై హేత్వాభాసస్యైతి పూరణీయం । ఏవంచ “ప్రత్యేక
మేవై”తి మూలస్యవిపక్షవృత్తిత్వత్వాది ప్రత్యేకమాత్రీవృత్తిరూపావచ్చి
న్నస్యైవైత్యర్థః । “ తెనాసాధారణ్యై” త్యాది మూలస్యానుమితివిరోధితా

[మ] యద్వా సాధ్యవన్తాలో పుత్యస్య త్వేసతి సాధ్యభావవన్తాత్ర
పుత్యస్యత్వం, తేనా సాధారణ్యస్య సాధ్యతదభావప్రపక్షాపకతయా
దూషకత్వ పక్షే పినా వ్యాప్తిః ।

[దీ] తెన- అనుమితివోధిత్వ ఘటితలక్షణకరణేన । అసాధారణ్యస్య
సత్ప్రతిపక్షో త్థాపకతయా దూషణత్వ పక్షేనావ్యాప్తిః । ఇతరభా
పునరవ్యాప్తిరేవ ।

[గ] ఘటితలక్షణం పరిత్యజ్యలక్షణాంతర కరణేనా సాధారణ్యసాధ్యతద
భావప్రపక్షాపకతయా సంశయకతయా దూషకత్వ పక్షేనా వ్యాప్తి రిత్వ
ర్థకత్వైఽసంగతిః, సంభవత్సంశయ ప్రయోజకతాకసాధ్యతదభావసహచరి
తాభావ ప్రతియ్యుగిత్వయాపా సాధారణ్యస్య సద్భేతుసాధారణతా ప్రయు
క్తదోష త్వ సంభవ దోషేనై వానుమితి వోధితా ఘటితలక్షణన్యాయతా
రితత్వాత్ । “తేనా”త్యస్య సంశయకతాఘటితలక్షణపరిత్యాగపూర్వకాపర
లక్షణద్వయకరణన్యాయ సాధారణ సంగ్రహప్రయోజకత్వార్థకత్వం, “సాధ్య
తదభావ ప్రపక్షాపకతయే”త్యస్య చ సత్ప్రతిపక్షో త్థాపకతయే త్యర్థకత్వమపి
నసాధు, అసాధారణ్యస్య సత్ప్రతిపక్షో పక్షాపకతామతే సాధ్యవ్యాపకీభూ
తాభావ ప్రతియ్యుగిత్వస్యైవా సాధారణ్యతయా తస్య వ్యాప్తిగ్రహేవో
ధితయా విరుద్ధాది సంకీర్ణ సాధారణాను రోధేన వ్యాప్తిగ్రహ ద్వయ
వోధితా పరతయా వ్యాఖ్యయన్యా వ్యవహితలక్షణస్య తత్రావ్యాప్తైరా
వశ్యకత్వాత్, అత స్తత్పదం మధ్యమలక్షణమాత్ర పరతయా వ్యాచక్షే
(తెనెతి) అసాధారణ్యస్య సంశయకతాపక్షే ప్రథమలక్షణస్యైవ సాధు
తా నతు మధ్యమస్య, సంశయ ప్రయోజకస్య నిష్ఠితసాధ్య తదభావవ
ద్వ్యవృత్తత్వాదే రనుమిత్య వోధిత్యా దిత్యుపప్లంభా సంగతి భయేన
“సాధ్యతదభావప్రపక్షాపకతయే” త్యస్య సంశయకతయేత్యర్థం పరిత్యజ్య
ర్థాంతరమాపా (సత్ప్రతిపక్షో త్థాపకతయేతి) ఇతరలక్షణయో స్తన్నతేఽ
సాధారణా వ్యాప్తిసత్త్వ ఏప్రపక్షంభ సంగతే రుపప్లంభకతాం స్ఫుటి
కర్తుం తత్పూరయతి (ఇతరభాపునరితి) ఇతర లక్షణయో స్త్విత్యర్థః ।
(అవ్యాప్తిరేవేతి) సత్ప్రతిపక్షో త్థాపకతయా దూషణత్వపక్ష ఇత్యను

[మ] నచైవ మ్మాధిక్యే విభాగ వ్యాఘాతః । స్వరూపసతానుగతరూపేణ
త్రీయాణా మేకీకృత్య మహాపిణా విభాగకరణాత్ ।

నచైవం సాధ్యాభావ జ్ఞాపకత్వేన బాధ ప్రకరణ సమయో
స్తదజ్ఞాపకత్వేనాన్యేషాముపసంగిహః కుతోనకృతశ్చితి వాచ్యం ।
స్వతంత్రేచ్ఛస్య నియోగపర్యనుయోగా సహాత్వాత్ ।

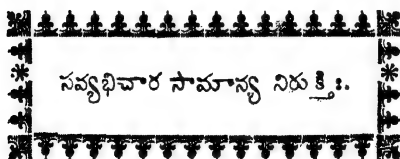
ఇతి తత్ప్రచింతామశౌ సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిః ।

[దీ] సాధ్యాభావ జ్ఞాపకత్వేన-సాక్షాత్ సాధ్యవత్తానుమితివిరోధిత్వేన

ఇతి దీధితౌ సవ్యభిచార సామాన్య నిరుక్తిః ।

[గ] షజ్యతే । యథాశ్రుతంసాధ్యాభావజ్ఞాపకత్వం నబాధసాధారణం,అత
స్తదథేన వ్యాచక్షే (సాధ్యాభావేతి) వ్యభిచారాది వ్యావృత్తస్య కారణీ
భూతాభావ ప్రతియోగిత్వ రూప ప్రతిబంధకతా ఘటితస్య విరోధిత్వస్య
విరోధిపదార్థతా లాభాయ (సాక్షాదితి.)

ఇతి శ్రీమహా మహేశ్వరసాధ్యాయ శ్రీగదాధర భట్టాచార్య విరచితా

The Conjeeveram Oriental Literary Institution.

NYAYARATHNAVALI — 2.

A COLLECTION OF

SADHARANA, ASADHARANA,
ANUPASAMHARI, And
VIRODHA, GRANDHAS.

BY

GADADHARA BHATTACHARYA.

With

MANI AND DIDHITHI.

OF

Gangesopadhyaya and Raghunatha Siromani

Edited By

P. B. ANANTHA CHARIAR

Sanskrit Pandit.

Printed at the

SRI SUDARSANA PRESS,

CONJEEVERAM.

న్యాయ రత్నావళి-౨.

మహామహాపాద్యాయ శ్రీగదాధరభట్టాచార్య విరచిత

సాధారణసాధారణనుపసంహరి విరోధ గ్రంథాః,

మణి దీధితిభ్యాం సహ

శ్రీకాంచీప్రతివాదిభయంకరంలనంతాచార్యేణపరిశోధితాః

శ్రీకాంచీ శ్రీసుదర్శన ముద్రాక్షర శాలాయాం

అముద్ర్యంత.

(Copy Right Registered.)

1900

Price Re - 1.

ఇదానీమేతన్నూల్యం-౧-౦-౦.

శ్రీ:

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

తత్త్వచింతామశౌ సాధారణ గ్రంథః.

తత్ర సాధారణత్వం ససాధ్యాభావ వద్దామిత్వం, సర్వ మని
త్వం ప్రమేయత్వా దిత్వమప సంహార్యే భూర్నిత్యా గంధవత్త్వా

దీ ధి తి :

‘సర్వ మనిత్వ’ మిత్యాది సంప్రదాయ మనురుధ్యాక్తం ।
అతపనతావగ్రైత భావయిష్యతి (నాపీతి) నిశ్చితే సాధ్యవతి
సాధ్యవద్భిన్నైచ వర్తమానత్వ మిత్యర్థః ।

గదాధరీయే సాధారణ గ్రంథః.

సర్వమనిత్వం ప్రమేయత్వా దిత్వాదే స్వమితే సాధారణత్వా
త్తతా తివ్యాప్తి పరిదశనా సంగతేరాహ (సంపాదాయేతి) తన్నతే
నిశ్చితసాధ్య తదభావవ ద్వృత్తైరెవసాధారణతయా ఉక్తహేత్వో రనుప
సంహార్యత్వా సాధారణత్వ దశాయామలక్ష్యత్వమేవేతి భావః । నను మ
ణికారమతే వాస్తవ సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిరెవ సాధారణ ఇత్యేవ కుతా
వధారితమిత్యత ఆహ (అతపవేతి) స్వమితే తస్య లక్ష్యత్వాదవేత్త్యర్థః ।
అగౌ- సిద్ధాంతగింధే । నిశ్చితసాధ్యన తదన్యవృత్తిత్వ మిత్యతే తత్పద
స్య ప్రకాంత నిశ్చిత సాధ్యన త్వరామర్శకత్వే సాధ్యసంశయ విషయా
భూతపక్షే సపక్షేచ వర్తమానై సద్ధేతా వతిప్రసంగ ఇత్యతః తస్య సాధ్య
వన్తాతే పరతాం స్పష్టయితుం వ్యాచక్షే (నిశ్చితఇతి) సాధ్యాది మత్తయా
నిశ్చిత ఇత్యర్థః । ఎతచ్చ సాధ్యవద్భిన్నై ప్యన్వేతి । అన్యథా నిశ్చితసాధ్య
వతితి సమాసేన లిఖనస్య పరిత్యాగే బీజాభావాత్ ।

[మ] దివ్యసాధారణసంయుగాదిసాధ్యక దీప్యత్యైచాతివ్యాప్తైః ॥ ౧౧ ॥
 ఏవ సాధ్యవదన్యవృత్తిత్వం నాపినిశ్చితసాధ్యన త్వదన్యవృత్తిత్వం,
 సాధ్యవదన్యవృత్తిత్వస్య దూషకత్వేన శేషవై యథాన్యత్ ॥ అత
 ఏవాముకేనాయ మనై కాంతిక ఇత్యేవౌ ద్భావ్యతే, తతనివవాది
 నివృత్తైశ్చ, సతుసపక్షగతత్వమపి ॥

[౧] సచానుపసంహార్యా సాధారణయో రతివ్యాప్తై సాధ్యవతి తద్విశే
 షణ్ణైవ వారణా త్సాధ్యవద్భిన్నై తస్యవిశేషణత్వ మప్రియోజక మేవేతి
 వాచ్యం । సాధ్యవదన్యత్వ సంతేయ విషయ వృత్తిత్వజ్ఞానస్యా పరితిబద్ధక
 త్వా త్వయాప సత్త్వైశ్చయ ఘటితస్యైవ దోషత్వ విత్యభిప్రాయేణ
 తమపాదానాత్ । సాధ్యవతి తద్విశేషణదానంచ శబ్దోఽనిత్యః శబ్దాకా
 శాన్యరత్యా దిత్యాదె రనవగత సాధ్యసహచారకత్వే సతి అవగతసాధ్యా
 భావ సహచారతయా విరుద్ధత్వమేవ, సతు సాధారణత్వ వితిమతా భిప్ర
 యేణ తద్వారణాయ । ఉభయత్రా వికల్పేన తాదృశవిశేషణం ప్రాప్తిస్య
 లక్షణా ద్వయం శరణీయ మిన్యభిప్రాయేణైతితు పునరయుక్తం, తథాసతి
 సపక్ష విపక్షగతత్వ రూపాగ్రిమ లక్షణే సపక్షత్వ విపక్షత్వోభయ శరీరే
 నిశ్చయాంశ పరిత్యాగ ఏవ పునరుక్తిపరిహార సంభవాత్ సపక్షత్వ మా
 త్రస్య తద్గర్భతా నిరాకరణా సంగతేః । మూలై “ఇత్యేవౌ ద్భావ్యతా
 ఇత్యత్ర ఇతీత్యనంతరం ‘రీత్యావిపక్ష వృత్తిత్వ’మితి ప్రారణీయ్యం, అయో
 గోశ కేనానై కాంతికా వహ్నిరీత్యత్ర సాధ్యవదన్యాధ్యయత్వ మనై కాంతిక
 పదార్థః, తత్రైవ తృతీయాంతాథామో గోశకవిరూపితత్వాదె రన్వయా
 బోధ్యః । సతు తన్వాత్రోద్భావనాన్న వాచి నివృత్తిరితి సతన్వాత్రం దోష
 ఇత్యాశేషకాం నిరాకరోతి (తతఏవేతి) ఏవకార వ్యవచ్ఛేద్యం స్పష్టయతి
 (సత్త్వీతి) (సపక్షగతత్వమపీతి) ఉద్భావ్యత ఇత్యనుషద్యతే । అనుపసంహా
 ర్యై సర్వమనిత్యం ప్రామేయత్వా దిత్యాదా నిశ్చిత సాధ్యవదన్య వృత్తిత్వ
 దేశానత్వా త్వపక్షగతత్వ మాత్రస్య సతద్వ్యవతరణకతా, అతస్సపక్ష గత
 త్వ నిశ్చితత్వరూప సాధ్యవదన్యవిశేషణయో రన్యతర సాధకకృ శంకా
 పరత్వ ‘మనుపసంహార్య’ ఇతి మూలస్య స్ఫుటయితుం నిశ్చయా ఘటిత

[మ] అనుపసంహర్య ఇతి సాధ్యవదన్యపు త్రిత్వసంకల్పతాపి సత్త్వ
 లితి తాపి / త్రిత్వసంకల్పతాపి, కౌట్యం తత్త్వసాత్. నాటి సమ
 వివక్షితత్వం, వ్యర్థవిశేషతాత్. విరుద్ధో వ్యాసర్యఇతిచెప్ప,
 వివక్ష గామిత్వసైవ మూషక త్వం తస్య వ్యవధంతర్భావత్ ।
 అథ పక్షాన్యసాధ్యం తదన్య పుత్రిత్వం సాధారణ్యం, తెనసర్వ
 మునిత్వం మేయత్వాదిత్యనుపసంహర్య నాతిప్రసంగః । నచ వ్యర్థ
 విశేషతా, ఘటాఽ నిత్య ఘటాకాశోధయ పుత్రిత్వత్వాశ్ర
 యత్వా దిత్వనుప సంహర్యస్య విరుద్ధస్యానై కాంతికభిన్నస్య వ్యవ
 ఛేద్యత్వా దితిచెన్న ;

[ద్వి] (అనుపసంహర్య ఇతి) సాధ్యవదన్యపు త్రిత్వసంకల్పతాపి సత్త్వ
 దితిభావః (నాపీతి) ఇహ సమక్షత్వం నిశ్చయగర్భమతో నాభేదః
 (ఘట ఇత్యాది) ఇత్యస్య విరుద్ధస్య, అనుపసంహర్యస్య ప్రసిద్ధస్యచ,
 విరుద్ధాంతరస్య వ్యవచ్ఛేద్యత్వా దిత్వర్థః ।

[గ] సాధ్యవదన్యపు త్రిత్వసంకల్పతాపి మూషకీధితే (సాధ్యవదన్యతి,
 తత్త్వసాపి-అనుపసంహర్యపి (నిశ్చయగర్భమితి) సనిశ్చిత సాధ్యవదన్యపు
 త్వరూపం, అపితు సాధ్యవదన్యపు త్రిత్వరూప మేవేత్యర్థః (నాభేద ఇతి)
 సనిశ్చితసాధ్యవ దిత్వామ్యక్త లక్షణాభేద ఇత్యర్థః । ఘటాఽ చిత్వః ఘటా
 కాశోధయ పుత్రిత్వత్వా శ్రయత్వా దిత్వస్య కేవలాన్వయి ధర్మా
 వచ్చిన్న పక్షకత్వాభావేనానుపసంహర్యత్వాభావాది “త్వనుపసంహర్య”
 తి మూలాసంగతిమా శంక్యంతరా పూరయతి (ఇత్యస్య విరుద్ధస్యేతి)
 విరుద్ధత్వంచాస్యానవగత సాధ్యసహచారక త్వేనతి అవగతసాధ్యాభావసహ
 చారో విరుద్ధఇతిమతేన అనుపసంహర్యస్య విశిష్టానభిధానా త్త్వేత్యా
 కాంక్షాయామాహ (ప్రసిద్ధస్యేతి) సర్వమునిత్వం ప్రమేయత్వా దిత్వాది
 దిత్వర్థః । “విరుద్ధస్యే” త్యస్య విరుద్ధసామాన్యపరిత్యే దర్శితద్విత్యాశ్చీయ
 త్వ రూప విరుద్ధ హేతోః పురుగుజాతానా నుపపత్తేరయం గౌరవ్యత్వా
 దిత్వాది సకలవాది సిద్ధవిరుద్ధ వరతయా తద్వాచివప్తే (విరుద్ధాంతరస్యేతి

[మ] దూషకతా ప్రయోజక రూప భేదమంతరణ భేదస్యైవా నుప
పత్యైః । సాధ్యవ ద్వృత్తిత్యేనతి సంస్సాధ్యవదన్య ప్తృత్తిత్వ ము
త్వపిస, వ్యర్థ విశేషణత్వాత్, ఏకవ్యక్తిసాధ్య కేతవభావాచ్చ, ఏతేన
హేత్వాభాసాంతర వ్యవచ్చేదకం లక్షణాంతరేఽపి విశేషణం వ్యర్థ
మితి । ఉచ్యతే-విపక్షవృత్తిత్వం సాధారణత్వం ।

[ద్] అన్వయతో వ్యతిరేకతశ్చ సహచారా గ్రహదశాయా మిదృ
శం ద్విత్వ మనుప సంహరీతి మతేనెదమిత్వపి కశ్చిత్ । (విపక్షేతి)
అత్ర విపక్షత్వం సాధ్యాభావవత్త్వం, అనుపదమేవ 'వస్తుగత్యా
సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్యేన సాధారణ' ఇతి మూల ఏవ స్ఫుటతర
మభిధానాత్, నతు నిశ్చయగర్భం-తజ్ఞానస్యా ప్రతిబంధకత్వాత్ ।

[గ] తాదృశద్విత్వరూపవిరుద్ధస్యపక్షాతిరిక్తసాధ్యవద్వృత్తిత్వరూప సము
దాయ విశేషణేన, విరుద్ధాంతరస్య పక్షాన్యత్వ మసంతభావాప్యపి సాధ్య
వద్వృత్తిత్వ విశేషణేన, వ్యావృత్తిరితి ప్రదేశనాయ భేదేనో పాదాన
మితిభావః । కేవలాన్వయి ధర్మావచ్ఛిన్న పక్షకత్వం నానుపసంహరిత్వం
కింత్వప్రతిత వ్యాప్తిగ్రహానుకూల సహచారకత్వమితిమతే కథితద్విత్వ మ
నుప సంహర్యవేతి త స్తతమవలంబ్య యథాశ్రుతమూల ముపపాదయతో
మతమాహ (అన్వయత ఇతి) సాధ్యవ ద్వృత్తిత్వాంశవ్యావర్త్యస్య విరుద్ధ
స్యేవ పక్షాన్య వృత్తిత్వాంశ వ్యావర్త్యస్య సంస్మమనిత్వం ప్రమేయత్వా
దిత్యా ద్యనుపసంహర్యస్యా పున్యాపాదా నౌచిత్యా దనుపసంహర్య విశేష
స్య ఉపాదానం నిశ్చీజమిత్యన్వరసహాచనాయ (కశ్చిదితి) సిద్ధాంతలక్షణే వి
పక్షపదస్య నిశ్చిత సాధ్యాభావవదర్థకతా భ్రమం నిరాకరోతి (అత్రేతి)
నిశ్చయాంశానివేశేమూలస్యాపి సంమతిమాదర్శయతి (అనుపదమేవేతి)
స్ఫుటతర మభిధానాత్ - వాస్తవ సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వస్య సాధారణ్య
రూపతా స్ఫుటికరోణాత్ । నతు నిశ్చయగర్భం-విపక్షత్వంసంభవ దుక్తిక
మపీతి శేషః । తజ్ఞానస్య-నిశ్చయాంశజ్ఞానస్య । అప్రతిబంధకత్వాత్-వ్యాప్తి
జ్ఞానా ప్రతిబంధకత్వాత్ । వ్యాప్తేషిశ్చిత సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వా ఘటి
తత్వాదితి భావః ।

[X] నను నిశ్చయంత జ్ఞానస్యా ప్రతిబంధకత్వేపి స్వరూప సత్సాధ్యా భావ నిశ్చయవిషయ ధర్మః పుత్రిత్వ జ్ఞానత్వేన ప్రతిబంధకతయా తాదృశధర్మః పుత్రిత్వం సాధారణ్య రూపహేత్వా భాసోభవత్ ।

నచనిశ్చయఘటితస్య విశిష్టస్యప్రతిబంధకజ్ఞానావిషయత్వేనసామాన్యలక్షణానాక్రాంతతయానహేత్వా భాసతేతివాచ్యం, మణికారోక్తదోష సామాన్య లక్షణస్య యథాశ్రుతార్థపరతాయా అనైనై వపరిత్యాగాత్ తత్పరిత్యాగే కథంచిదే తత్సాధారణ్యస్యాపి సంభవాత్ ।

వస్తుతస్తు సాధ్యాభావ నిశ్చయ విషయభూతాయా గోళకాది రూప ధర్మః పుత్రిత్వస్యాయో గోళకాది పుత్రిత్వత్వేనైవ రూపేణ దోషతా, తద్రూప విశిష్ట విషయకస్య జ్ఞానస్యాయో గోళకాది ధర్మక సాధ్యాభావ నిశ్చయవిశిష్టత్వేన ప్రతిబంధకత్వాత్, తథాచ సాధ్యాభావ నిశ్చయ విషయ పుత్రిత్వత్వేన జ్ఞానస్యా ప్రతిబంధకత్వేపి నక్షతి, తేన రూపేణ దోషత్వా నభ్యుపగమాత్ ।

నచాయో గోళకపుత్రితజ్ఞానస్యోక్తనిశ్చయవిశిష్టత్వేనప్రతిబంధకత్వేపితద్విషయకత్వస్య ప్రతిబంధకతా శూన్యతాదృశ నిశ్చయా విశిష్ట జ్ఞానసాధారణతయనానతిరిక్తపుత్రిత్వరూపం ప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదకత్వ మితి నహేత్వాభాస సామాన్య లక్షణాక్రాంతత్వమితి వాచ్యం, సామానాధికరణ్య సంబంధేన యస్య యస్య యాదృశ ప్రతిబంధకతా వచ్ఛేదకత్వం తత్తవచ్ఛేదక విశిష్టస్య యాదృశ విశిష్ట విషయక నిశ్చయత్వస్య ప్రతి బంధకతా నతిరిక్త పుత్రిత్వమితి వివక్షయా సామాన్య లక్షణస్య ఉక్త సాధారణ సాధారణ్య సంభవాత్, బాధాది బుద్ధిప్రతిబంధకతాయా ముక్తా మాణ్యగ్రహభావవ సామానాధికరణ్య సంబంధనావచ్ఛేదకః ప్రసిద్ధఇతి ।

నచైవం తుల్యయక్త్యా హేతుమత్రా జ్ఞానవిషయధర్మః పుత్రి సా ధ్యాభావాదికమపి తథాస్యాదితి వాచ్యం, ఇష్ట త్వాత్ ।

అథైవం మహానసాదౌ వహ్నిభావ భృమదశాయాంహ్రదాదౌ ధూమాది భృమ దశాయాంచ తాదృశ భృమవిషయ ధూమ వహ్ని భావాదెర్వృత్తై ర్వహ్నిది సాధ్యక ధూమాదే సాధారణ్యంస్యా దితిచ తదవీక్ష మేవ ।

[X] నచైవం సాధారణ్యస్య నిత్యదోషతాపివాద విరోధః, ఉక్తయా
 కులసాధ్యాభావవ ద్వ్యుత్తిక్ష్వకూప విజ్ఞప్తివిషయక జ్ఞానసాధ్యతాపరిబంధక
 తయా తాదృశ విజ్ఞప్త విషయస్యచా పరిబంధకజ్ఞానావిషయత్వేన నిత్య
 దోషతయా తదవిరోధాత్, సద్భేద నిష్ఠ సాధ్యాభావ భీమువిషయ వృత్తి
 త్యాది రూపస్యచ తస్యానిత్య దోషతాయా ఏత్రాపగమాత్ ।

నచైవం సద్భేదో పక్షతావచ్ఛేదకాది భీమువిషయ వృత్తి సాధ్యా
 భావాదికమపి బాధస్యాత్, అవిశేషాదితినాచ్యం పరిబంధక పోమా
 విషయస్యైవ దోషత్వోపగమా త్తాదృశ సాధ్యాభావాది విషయక పరితి
 బంధకీభూత జ్ఞానస్య పక్షతావచ్ఛేదకాద్యంతే భీముత్వ నియమాత్, పరి
 కృతేచ జ్ఞానద్వయస్యాపి మిళితస్య పరిబంధకతయా ఏకజ్ఞానస్య భీము
 త్వేపి ప్రమాత్తకాపరజ్ఞాన విషయస్య దోషతా సంభవాత్ । అతఏవ
 సద్భేదో పక్షవృత్తిసాధ్యాభావ వ్యాప్యస్యా పరిసిద్ధావపి పరిసిద్ధస్య పక్షవృ
 త్తిత్యాది భీమువిషయ నిష్ఠ సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వాదే సుక్ష్మీరిషత్వత
 యా తస్యా నిత్యదోషత్వమపి, తయోస్తుమాన ధర్మిక సాధ్యాభావవత్తా
 గ్రిహ హేతుమత్తాగ్రిహయో ర్వాప్తిబుద్ధావివ మిళితయో రేకధర్మిక
 సాధ్యాభావవ్యాప్తి పక్షధర్మికతా బుద్ధోరనుమితో విరోధిత్యాత్ ।

నచైవం విరోధి వ్యాప్త్యాదే రజ్జాయమానతా దళాయామపి సద్భే
 తో దుష్టత్వావృత్తితి వాచ్యం, జ్ఞానద్వయస్య యత్ర పరిబంధకతా
 తత్ర పరిబంధకీ భూత జ్ఞానాధికరణ కాలా వచ్చిన్నస్యైవ విషయస్య
 దోషత్వాత్ ।

(నచ జ్ఞానాంతర విజ్ఞప్తస్య తాదృశ విజ్ఞప్త జ్ఞానస్య పరిబంధకత్వే
 తాదృశ విజ్ఞప్త విషయకత్వస్య పరిబంధకతా తిరిక్త వృత్తిత్వాన్న దోష
 సామాన్య లక్షణాక్రాంతత్వమితి వాచ్యం । సామాన్యలక్షణ స్వరూప సం
 బంధ రూపావచ్ఛేదకత్వస్యైవ నివేశనీయత్వాత్, ఏకదేశా తిష్ఠాత్మై
 యాదృశ విజ్ఞప్త విషయతా సామాన్యం పరిబంధకతా వచ్ఛేదకమితి నివ
 త్తయైవ వారణ సంభవాత్ । ఇతి క్వచిత్పుస్తకైః ౭ ధికః పాఠః)

[౬] నచ వస్తుతో యత్ర తన్నిశ్చయ స్తస్మిత్త్విత్వ జ్ఞానం పౌరి
బంధకం, రూపాంతరేణ సాధ్యభావ వత్తీయా నిశ్చితే రూపాస్త
రేణ హేతుజ్ఞానైవ్య సౌతిబంధాత్. నచైతేన రూపేణ తత్తేభా,
గౌరవాత్, హేతుసాధ్యభావయోః సామానాధికరణ్యా స్ఫురణే
సావిరోధాత్,

[౭] నచ నిత్యదోషస్య బాధాదే స్ఫుర్వదా దోషతయా తదనిర్వాహ
భయేన పౌరిబంధకీభూత జ్ఞానాధికరణకాలా వచ్చిన్నత్వస్య సామాన్య
లక్షణే అనివేశ్యతయా అనిత్యానామపి దోషానాం సర్వదా దోషతా
దుర్వారై వెతి వాచ్యం, యాదృశ జ్ఞానాంతర విశిష్టత్వేన యాదృశ విశిష్ట
జ్ఞానస్య పౌరిబంధకతా తాదృశజ్ఞాన సహిత తాదృశవిశిష్ట జ్ఞానానధికరణ
క్షణవృత్తిస్య విశిష్ట తాదృశవిశిష్ట పర్యాప్త విషయతా విరహ విశిష్టత్వే
సతి యాదృశవిశిష్ట నిరూపిత విషయితా సామాన్య మనుమితి పౌరిబంధ
కతా వచ్చెదకం తాదృశ విశిష్టత్వస్య సామాన్య లక్షణతయా, నిత్యదో
షేచ విశేష్యభూత నిరుక్తవిషయతా విరహేణ తాదృశ జ్ఞానా నధికరణ
క్షణవృత్తిస్య విశిష్ట తాదృశ విషయతావిరహస్య సర్వదా వస్త్యేన, అనిత్య
దోషేచ పౌరిబంధక జ్ఞానదశాయామేవ తాదృశ క్షణవృత్తిస్య రూపవిశే
షణ విరహేణ తాదృశ విరహస్య సత్త్వేన సామంజస్యాదితిమిత్రానుయా
యినా నూశంకాం నిరాకర్తుం సాధారణస్థితే జ్ఞానద్వయ పౌరిబంధక
తాం ఖండయతి (నచేతి) సవత్సర్గః (రూపాంతరేణేతి) ద్రవ్యం ధూమాభా
వవత్ అయోగోశకం వహ్నిమదిత్యాదిజ్ఞానై వహ్నిధూమ వ్యాప్యితి
జ్ఞానోత్పత్తై రితిభిః : । తద్రూపావచ్చేదన సాధ్యభావ నిశ్చయ సహితం
తద్రూపా వచ్చిన్న విశేష్యక హేతుమత్తా జ్ఞానం పౌరిబంధక మిత్యుక్త
నాయం దోషశ్చితి శంకతే (నచై కేవలీతి) (గౌరవాదితి) విశిష్టజ్ఞానత్వేనపౌరి
బంధకత్వాపేక్షయ త్యాదిః । నను జ్ఞానద్వయకాలేషి ఫలానుత్పత్త్య
తన్నిర్వాహయ దర్శిత రూపేణ పౌరిబంధకతాయా అవశ్యకత్వే గౌరవ
ముకించిత్యగ మేవానన్యగతికత్వా దిత్వతరహ (హేత్వితి) జ్ఞానద్వయస్థిత
గ్రాహ్యసాధ్యభావ ద్వృత్తిత్వాభావ విరోధితా వచ్చెదక సాధ్యభావ

[దీ] సాధ్యాభావవ ద్వృత్తి హేతు రిత్యాది శాబ్దజ్ఞానానా మప్రతి
బంధకత్వా సాతాచ్చ! యత్తు సాధ్యాభావాంశే నిశ్చయ రూపం

[గ] సామానాధికరణ్యత్వావచ్చిన్న స్య హేతావభాసనవాప్తిజ్ఞానోత్పాద
బాధకాభావా దిత్యర్థః । తథాచ లేదాసం వ్యాప్తిజ్ఞానా నుత్పాదస్యైవా
సిద్ధత ముగురుమా పేదాప్రతిబంధకత్వ ను సామాన్యమేవేతిభావః । దర్శితరూ
పేదా ప్రతిబంధకత్వే సర్వవాదిసిద్ధ ప్రతిబంధకతాకస్య గ్రహ్యవిరోధితా
వచ్చేదక ప్రకారకజ్ఞానస్యా సంగ్రహ ఇత్యాహ (సాధ్యాభావేతి) (అప్రతి
బంధకత్వాసాతాదితి) తాదృశజ్ఞానస్య సాధ్యాభావాంశే నిర్ధమితా వ
చ్చేదకకతయా ఉక్తప్రతిబంధకతా వచ్చేదకా నాక్రాంతత్వా దితిభావః ।
ప్రత్యక్షే సన్నికర్మాదిబలా త్సాధ్యాభావ ధర్మితావచ్చేదకతయా
అయో గోళకత్వాదెరపి భానసంభవాచ్ఛబ్దా నుధావనం ।

నచ సాధ్యాభావ ప్రకారతా నిరూపిత విశేష్యతానిరూపితా యా
స్వసమాన కాలీన జ్ఞానీయప్రకారతా తదాశ్రయధర్మా వచ్చిన్న వృ
త్తిత్వా వగాహి జ్ఞానత్వేన ప్రతిబంధకత్వోపగమా దు క్తజ్ఞానసంగ్రహః,
సాధ్యాభావ ధర్మితా వచ్చేదకస్యేన సాధ్యాభావస్యాపి నిరూక్త ప్రకార
తాశ్చర్యత్వాదితి వాచ్యం । దీప్యత్వాది సామానాధికరణ్యేన సాధ్యా
భావ గ్రహకాలీనస్య దీప్యవృత్తి హేతురీత్యాది జ్ఞానస్య ప్రతిబంధక
త్వా సాతాత్ । ధర్మితా వచ్చేదకా వచ్చేదేన సాధ్యాభావావగాహి
జ్ఞానస్య నివేశే నిర్ధమితా వచ్చేదకక సాధ్యాభావ గ్రహకాలీనస్య మ
స్సంగ్రహత్వాత్ ।

విషయత్వం నిశ్చితసాధ్యాభావవ త్వమేవ, నిశ్చయాంశజ్ఞానస్యావిరో
ధిత్యేపి నక్షతి-తదఘటిత సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వస్యైవ దోషత్వోపగ
మాత్ । సాధ్యాభావే నిశ్చితత్వాభిధానస్య న్యభిచారజ్ఞాన ప్రతిబంధక
తాయాం తాదృశేన నిశ్చయత్వప్రవేశే ఇత్యేతత్ప్రదర్శన మాత్రార్థ
త్వాత్, ఎవంచ, సాధారణ్యస్య నానిత్య దోషతా ప్రసక్తిరపీతి మిత్రా
ణాం ద్వితీయంమతం దూషయితు ముపస్యస్యతి (యత్త్వీతి) (సాధ్యాభా
వాంశే నిశ్చయరూపమితి)

[డి] శేషాంశే సంశయ సాధారణం సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వ జ్ఞానం
ప్రతిబంధకం, అన్యభావమున సాధ్యసందేహనసందిగ్ధానై కాంతి
కత్యావత్తేతి,

[గ] అథాత్ర నిశ్చయత్వం సామాన్యతో నసాధ్యాభావ సంశయా న్య
సాధ్యాభావ జ్ఞానత్వం, మహానసం ధూమవన్నవా ధూమాభావవదయో
గోళకవృత్తి ర్వహ్నిరిత్యేతాదృశజ్ఞానా సంగ్రహాత్ । నాపి హేత్వధిక
రణే ప్రకారీభూత యత్కించి ధర్మా వచ్చిన్న విశేష్యక సాధ్యాభావ
సంశయాన్యత జ్ఞానత్వం, యత్కించి త్వ నివేశా ద్వహ్నిమా స్పర్శతో
ధూమవాన్నవా ధూమాభావవదయోగోళకవృత్తి ర్వహ్నిరితి జ్ఞాన సంగి
హా, తస్య తాదృశాయో గోళకత్వరూప యత్కించి ధర్మా వచ్చిన్న
విశేష్యక సంశయాన్యత్వాదితి నిర్దోష త్వం ; సాధ్యాభావాంశే నిర్దో
షితా వచ్చెదకకస్య సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిహేతురితి జ్ఞానస్యా సంగి
హాత్, తత్ర హేత్వధికరణాంశే సాధ్యాభావ మాత్రస్య ప్రకారత్వాత్,
తదవచ్చిన్న విశేష్యక సాధ్యాభావ సంశయస్యాప్రసిద్ధేః, యత్కించి త్వ
నివేశా దననుగమాచ్చ, ఇతి । అత్రాహుః - ఆధేయతావిశేషణతా
ఫన్నస్యాధికరణస్యరూ సంశయత్వ నిరూపక విశేష్యతా న్యవిశేష్యతా,
తన్నిరూపిత సాధ్యాభావప్రకారతా శాలిత్వం తన్నిశ్చయత్వం, సంశయత్వ
నిరూపికాచ వివరీతకాటి ధర్మితా వచ్చెదకతాపన్న ధర్మా వచ్చిన్నా
విశేష్యతా, తదన్యత్వంచ సాధ్యాభావవద్వృత్తి ధూమ ఇత్యాది జ్ఞానీ
య ధర్మితావచ్చెదకావచ్చిన్న విశేష్యత్వాదా వక్షతమేవ, సంశయచ
ప్రత్యేక కొటినిశ్చయాయ విశేష్యతాభ్యా మతిరిక్తైవ విశేష్యతా, అతో
నిశ్చయాయ ధర్మితా వచ్చెదకా వచ్చిన్న విశేష్యతాయాం తదన్యత్వ
మ స్త్యైవ । అధికమన్యత్రా నుసంధేయం । శేషాంశే-ఆధేయత్వాద్యంశే
సంశయసాధారణం-నిశ్చయత్వవిశేషణనవచ్చిన్నం । అన్యథా- సాధ్యాభా
వాంశేనిశ్చయత్వాప్రవేశేనందిగ్ధా నై కాంతికత్యావత్తే-పక్షాంశేసాధ్యా
భావసంశయా త్తక పక్షవృత్తిత్వావగాహి వ్యభిచారజ్ఞానాదనుమితిమాత్రో
చ్చేదావత్తే । సాధ్యాభావసంశయ విషయే హేతుమత్తాజ్ఞానస్యా విరోధిత్వే

[డి] యదాహుః సహి పక్షే పక్షసమేవా వ్యభిచార ఇతి । తన్న-
భాగ్యప్రిశ్నయైహేతో వ్యభిచార సంశయా యోగాత్, తదవిశ్చయ
దశాయా మనుకూలతకాః స్ఫూర్తాః సజ్జిగ్ధాః సై కాంతికత్వస్య
వృత్త్యాత్ । హేతుసాధ్యాభావ సామాన్యభిరగ్రాహ్య భూహితయైవ
జ్ఞానస్య వ్యాప్తిగ్రహ ప్రతిబంధకత్వాత్ । అతఏవమే సాధ్యాతి

[X] ప్రాచీనసంవాదమాహ (సహితి) పక్షే- సందిగ్ధ సాధ్యకప్రకృత ధర్మ
ణి । పక్షసమే-సందిగ్ధ సాధ్యక ధర్మంతరే । వ్యభిచారః-వ్యభిచారగ్రహః ।
ప్రతిబంధక ఇతి శేషః । వ్యాప్తిశ్చయై- హేతుమతి పక్షాదా సాధ్యాభా
వసంశయా ద్యనవతార దశాయాం నిశ్చితాయా వ్యాప్తే స్థరణి (వ్యభి
చార సంశయా యోగా దితి) పక్షస్సాధ్యవాన్నవా పక్షస్సత్త్విత్వమితి
విశ్చయం విషయకం జ్ఞానం నవిరోధి, విరోధితా వచ్చేదకయాపా ప్రకార
కత్వాత్, ఓంతు సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వత్వా వచ్చిన్నప్రకారక జ్ఞానమేవ,
తచ్చ వ్యాప్తి నిశ్చయ ప్రతిబంధ్యమితి తస్యోత్పత్త్య సంభవా దిత్యర్థః ।
యత్ర వ్యాప్తిగ్రహాక సహచారదర్శన దశాయామేవ క్వచిద్ధేతుమతి
సాధ్యాభావ సంశయ ఆసీత్ తత్రభవంతే పూర్వం వ్యాప్తే రనిశ్చయేన
పక్షే హేతుదర్శన దశాయాం వ్యాప్తిస్థరణా సంభవాత్, పక్షాంత
ర్భావేన వ్యభిచార సంశయ సత్త్వా త్ప్రత్యక్షతస్త నిశ్చయస్యా సంభవా
న్మానుమితి ర్నస్యాదిత్యత్రైష్టాపతిమాహ (తదనిశ్చయ దశాయాంత్యితి)
పూర్వం వ్యాప్తే రనిశ్చయేపి పక్షే సాధ్యసందేహ దశాయామనుకూల
తకావతారే తలపరిభూయ వ్యాప్తినిశ్చయ సంభవతి, అనుకూల తకా
స్య విశేషదక్షణన త్సంశయ ప్రతిబంధకతాయా ముత్తైచకత్వాదతలపహ
(అనుకూలతర్కా-స్ఫూర్తావితి) అస్ఫూర్తిః- అనవతారః । 'అవగాహి
తయైవైత్యేవ కారణ నిశ్చయత్వస్య ప్రతిబంధకతా వచ్చేదక ఘటకత్వ
వ్యవచ్చేదః । తథాచ సాధ్యాభావాంతే సంశయా త్తకమపివ్యభిచార జ్ఞానం
ప్రతిబంధకమితి భావః । 'సంశయా యోగాత్' 'ఇష్టత్వా'దితి పంచమ్యు
తద్వయస్యాస్యత్రైవ హేతుత్వం బోధ్యం । అతఏవ - సాధ్యాభావాంతే
సంశయ సాధారణ వ్యభిచార జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వాదేవ (పక్షాభిత్వాది)
శబ్దానిత్యత్వాదిరిక్త శబ్ద ధర్మాదిరిక్త ధర్మవా నిత్యాదయ ఇత్యర్థః ।

[డి] రిక్త పక్ష భర్తా తిరిక్త భర్తావా మయత్వాదిత్యాదయః
అనుకూలతర్క-విరహిణా తాదపరితరోధయః రసవతా రైః పక్ష
ఏవ సుబద్ధానై తాంతికతయా అప్రయోజకాగ్నియంతే, ఏవంవహ్ని
భావోహనుకూలై త్యాదయః శక్తిసాధకా అపి । అన్యథాపక్షాతి
రిక్తసర్వత్రసాధ్యవత్తా నిర్ణయాద్వ్యప్తిగ్రహస్య దుర్వారత్వాత్ ।
పక్ష విపక్షా న్యతరత్వాదినా సవత్త సత్ప్రతిపక్ష ప్రసంగాచ్చ ।

[గ] (బాధపరితరోధయారసవతార ఇతి) వివ్రతపత్తివైకల్యాయాంశబ్దాదావని
త్యవ్య తద్వ్యాప్తివిశిష్టయైరనిశ్చయేఽపి అప్రయోజకా-నిత్యత్వాద్యసాధ
కాః । గ్నియంతే, తాంతికై రితి శేషః । (వహ్నిదాహోనుకూలైత్యాదయ
ఇతి) వహ్నిదాహోనుకూలా ద్విస్తాతీంద్రియ భర్తా సమవాయీ దాహ
జనకత్వాత్, అదృష్ట విశేషవదాత్తవ దిత్యాదయ ఇత్యర్థః । భర్తన కపా
లస్థ వహ్ని నిష్ఠానుద్భూత రూపమాదాయ సిద్ధసాధన వారణాయ దాహోను
కూలైతి । అదృష్ట వదాత్త సంయోగ మాదాయ సిద్ధసాధన వారణాయా
ద్విష్టైతి । ఉష్ణ స్పర్శ మాదాయ సిద్ధసాధన వారణా యాతీంద్రియైతి ।
అన్యథా - తాదృశ వ్యభిచార జ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వే । పక్షాతిరిక్తై -
సాధ్యసంశయా విషయై సర్వత్రహేతుమతి సాధ్యవత్తానిశ్చయాత్ - త్యాపి
హేతుమతి సాధ్యభావా నిశ్చయేన । వ్యాప్తిగ్రహస్య దుర్వారత్వాత్ ।

ఎతేన ద్విత్వీయా సుమానె వహ్నిరూప పక్షాతిరిక్తై కరతలానల
సంయోగాదా దండాదాచ జాహోనుకూలా తీంద్రియ భర్తా నిశ్చయేపి
సదోషః । పక్షవిపక్షా న్యతరత్వాదినా- పర్వతహృదాన్యతరత్వ తమభయ
విశేష్యక ప్రమావిశేష్యత్వాదినా సర్వత్ర-పర్వతోవహ్నిమాఘమా
దిత్యాది సద్భౌతా సత్ప్రతిపక్ష ప్రసంగాత్ - అనుమితి ప్రతిరోధ ప్రస
క్త్యాత్ । తాదృశాన్యతరత్వాదై రంధికరణ క్వచిదపి వహ్నియై రనిశ్చయేన
ప్రతిసాధ్య వహ్నిభావాది వ్యాప్తై సత్ప్రతి సుగ్రహత్వా దితిభావః । ఏత
త్సర్వం ప్రతిపక్ష నిశ్చయే గ్రాహ్య సంశయస్య ప్రతిబంధకత్వ మతేనాభి
హితం । అన్యథా ఘనగ్రాహ్యంతర విశిష్టబుద్ధౌ గ్రాహ్యభావ జ్ఞానస్యై
వా వ్యభిచారబుద్ధావపి వ్యభిచార గ్రహస్య నిశ్చయత్వేనైవ ప్రతిబంధ
కతా నిశ్చయత్వా వచ్చిన్నంప్రతిజ్ఞావత్వేన ప్రతిబంధకత్వే సంశయే ని

[డి] అథ సాధ్యతవ్య దత్తంతా న్యాయా భావయో రోపాదానై
న్యతరావ్యాప్తిః, సాధ్యవత్తానప్రతిబంధకజ్ఞానవిషయత్వేనాభావ
ద్యయానుగమేపి హేతుమతితాదృశాభావవత్త్వస్యతాదృశాభా
వవతిహేతుమత్త్వస్యతాదృశాభావ హేతుసామానాధికరణ్యస్య

[గ] శ్చయత్వావచ్చిన్నస్యాపర ప్రతిబంధకతాయా అవశ్యకతా సాతాత్ ।
సంశయానంతరం సంశయోదయా జ్ఞానత్వా వచ్చిన్నం ప్రతిజ్ఞానత్వేన ప్రతి
బంధకత్వా సంభవాత్ । నిశ్చయత్వంచ వృత్త్యంతరస సాధ్యాభావాంశేపి
నివేశ్యం, అధికరణవృత్తిత్వాంశే నిశ్చయాత్తకస్య సాధ్యాభావరూపవిశే
షణ సంశయస్య విశిష్టసంశయ సమశీలతయా విశిష్టాభావ సంశయా విరో
ధిత్వాత్ । ఏవమవ్యనుకూల తర్కవిరహితా ముక్తానుమానానామ ప్రి
యోజకత్వ ముపపద్యతేవ, వ్యభిచార సంశయ సామగ్రిన త్వేన వ్యాప్తి
నిశ్చయైవత్వ సంభవాత్, నిశ్చయత్వఘటక విపరీత కొట్టప్రకారకత్వే
విపరీత రోటిభావ ప్రయోజకా భావస్య ప్రయోజకత్వాత్ । అనుకూల
తర్కస్య విపరీతజ్ఞానవిరోధినః తత్ప్రయోజక సామగ్రి విఘటననైవ వ్యాప్తి
నిశ్చయైవయోగితేత్యవధేయం ।

ఏకాపాదానైకమాత్రవృత్తిసాధ్యాత్వంతాభావవద్వృత్తిత్వత్వా
దే సాధారణ్య లక్షణత్వే, అన్యతరావ్యాప్తిః-సాధ్యవదస్య వృత్తిత్వాదా
వవ్యాప్తిః, ఏతచ్ఛాన్యాయాభావా త్వంతాభావ గర్భవ్యాప్తివ్యయస్యై
వానుమితి ప్రయోజకతామతే, ఏకాభావ ఘటితవ్యాప్తైరేవ తథాత్వే అవ
రాభావ ఘటిత వ్యభిచారస్య వ్యభిచారాంతరో న్నాయకతయైవ విరోధిత
యా హేత్వాభావత్వ విరహాత్ । (సాధ్యవత్తా జ్ఞానతి) ధర్మితా వచ్చేద
కావచ్చిన్నై యద్రూప విశిష్ట నిశ్చయత్వం సాధ్యతా వచ్చేదకావచ్చిన్న
సాధ్యవత్తా జ్ఞానప్రతిబంధకతా వచ్చేదకం తద్రూపా వచ్చిన్న త్వేన సాధ్య
తద్వదత్వంతాన్యాయాభావా వనుగమయ్య తాదృశ విశిష్టవ ద్వృత్తి
త్వం సాధారణ్యమిత్యక్తవపీత్యధః । తాదృశాభావవత్త్వస్య-సాధ్యతవ్య
దత్తంతాన్యాయాభావవత్త్వస్య, ఏతత్సర్వం అసమాన ప్రకారకజ్ఞానస్యాపి
ప్రతిబంధకతామతే, అన్యథా సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిహేతురీత్యాకార

[డి] సాధ్య తద్వినాదా హేతుసమానాధికరణ తాదృశభావప్రతిబంధ
 గీత్యాదితా సంగ్రహములచేత; అతివచనై. ప్రకృతసాధ్యసాధన
 సామానాధికరణ్య గ్రహవిరోధినాన్వయ విషయతయా అన్వయ
 వ్యాప్తిగ్రహ విరోధితా వచ్చెదకలెన విభజనాన్నా సంగ్రహము;

[గ] కజ్ఞాన హేతుమతిసాధ్యభావ ఇత్యాదిజ్ఞానస్వాసమాన ప్రకారకత్వ
 నావిరోధితయా తద్విషయస్వానుమితౌ తజ్జనకజ్ఞానవా సాక్షాదవిరోధిత
 యా హేత్వాభాసత్వా భావన సాధారణ్య రూపతా నుపపత్తిః । సాధ్యత
 ద్వదాదా. సాధ్యతా వచ్చెదకవిశిష్టతదవచ్చిన్నాదాఽతదివదాత్సాధ్యతావ
 చ్చెదక తదవచ్చిన్న పరిగ్రహః । 'ప్రతియ్యగీత్యాదౌ' రిత్వాదినా తదవచ్చెద
 కత్వపరిగ్రహః (ప్రకృతేతి) విశిష్టసాధ్యవిశిష్టసాధనసామానాధికరణ్యగ్రహ
 త్యావచ్చిన్న ప్రతిబంధతా నిరూపిత ప్రతిబంధకతా వచ్చెదక విషయితా
 శూన్యనిశ్చయనిష్ఠ విషయితాయాం నిరూపితత్వసంబంధేన విశేషణీభూ
 యాన్వయవ్యాప్తిగ్రహత్వా వచ్చిన్న ప్రతిబంధతా నిరూపిత ప్రతిబంధ
 కతా వచ్చెదకలెన తత్వర్థః । తాదృశ ప్రతిబంధకతా వచ్చెదకీభూత తథా
 విధ నిశ్చయ వృత్తిత్వ విశిష్ట స్వనిరూపిత విషయితాకత్వమితి యావత్ ।
 అన్వయ వ్యాప్తినివేశా ద్వ్యతిరేకవ్యాప్తి గ్రహ విరోధిన్వనుప సంహరి
 త్వేనాతి వ్యాప్తిః । అన్వయ వ్యాప్తిశ్చ స్వవ్యాపక సామానాధికరణ్యం,
 తదప్రసిద్ధావపి తద్భుతపదార్థానాం పరస్పరప్రశ్లేషావగాహిజ్ఞాననివేశా
 న్నానుపపత్తిః । అసమానప్రకారక హేత్వాదిధర్మక సాధ్యభావసామా
 నాధికరణ్యాది జ్ఞానమపి తాదృశ వ్యాప్తిగ్రహ విరోధ్యవేతినతదసంగ్రహః ।
 తస్య తదవిరోధిత్వే వ్యాపక సామానాధికరణ్య సాధ్యభావా సామానా
 ధికరణ్యాద్యవగాహిసమూహాలంబన జ్ఞానవిరోధిత్వమేవనివేశనీయం । తావ
 ద్వాప్తిగ్రహత్వస్య వ్యభిచార ధీప్రతిబంధతాయాం స్వరూప సంబంధ
 రూపా వచ్చెదకత్వ విరహేపి నక్షతి, అనతిరిక్త వృత్తిత్వ రూపావచ్చెద
 కత్వస్య వివక్షణీయత్వాత్ । సాధ్యసామానాధికరణ్య గ్రహత్వావచ్చిన్న
 ప్రతిబంధకత్వ శరీరేపి తాదృశమేవా వచ్చెదకత్వం నివేశనీయం, అతస్మా
 త్ప్రసిద్ధ్యాదౌ గ్రహస్య విశిష్టసాధ్య గ్రహత్వా వచ్చిన్నం ప్రత్యేవ
 ప్రతిబంధకత్వేపి తస్మాదవిరోధ్యంత న్యనరత్యత్వా నుపపత్తిః ।

[డి] అవిరోధనాశ్చ త్వం తేవ సాధ్యా పరిసిద్ధ్యాదీనాం నిరూపకః । యది
పుతరత్వంతా గత్యన్యథావహానతరగతః వ్యభిచారభావ్య
నాన్యతర గతః త్వం ద్విగ్రహ విరోధిత్వం ఇత్యాదికం విభావ్యతే
తేన సాధ్యసామానాధికరణ్య ఘటితత్వేనా న్యయవాన్వ య్యయః
నుగమసియూః

[గ] తేమంపూర్వవత్ । సాధ్యాపరిసిద్ధ్యాదీనాం విత్వాదినాచాధ్యవిష్టావృ
త్తిత్వస్య వ్యాప్యత్యావీధి విశేషస్య సాధనాపిసిద్ధేః సాధన నిష్ఠావృత్తిత్వస్య
స్వభావాసిద్ధి భేదస్య సాధ్యసాధనయోః పరస్పరా సామానాధికరణ్యస్య
విరోధాత్తకస్యా సాధారణ్య రూపస్యవా పరిగ్రహః । విశిష్టసాధ్యా ద్యుపా
కానస్య యథాయథం సాధ్యాపరిసిద్ధ్యాదివారణ ప్రియముజనకత్వంబోధ్యం
ధూమవాక్ ధూమాభావవదవృత్తి వహ్నిరిత్యాదౌ ధూమాభావవదవృ
త్తిత్వాదిక మిద్ధిరేవ, నతు సాధారణ్యం; అతోనరదసంగ్రహః క్షతిమా
వహతి । సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వా ద్యవగాహి సమూహాలంబన వ్యాప్తి
గ్రహ వివేకపక్షే సాధ్యాదై రత్వంతాభావా ప్రితియ్యుగిత్యాదిక మనువ
సంహతిత్వం సాధ్యాదా వత్వంతాభావ ప్రితియ్యుగిత్యాది గ్రహవిరోధిత్వ
విశేషణం ప్రికిప్య వారణీయం (నాన్యతర గర్భవ్యాప్తి గ్రహ విరోధిత్వ
మితి) గ్రాహ్యభావాద్య నవగాహిత్యేన మణిమంత్రాది న్యాయనవిరోధి
త్వే మానాభావా దితిభావః । సామానాధికరణ్య ఘటితత్వేన అనుమితి
జనకతా వచ్చెదకీభూత హేతుతా వచ్చెదకావచ్చిన్న విషయతా నిరూపిత
సామానాధికరణ్య ప్రకారతాత్వ రూప సాధారణ ధర్మణః । అన్వయ
వ్యాప్తయః- అన్వయవ్యాప్తి ప్రకారతా, అన్యోన్యార్యంతాభావ ఘ
టిత వ్యాపకతా వచ్చెదకా వచ్చిన్న సాధ్యసామానాధికరణ్య తత్తదభావ
ఘటిత వ్యభిచారాభావ విశిష్టసాధ్యసామానాధికరణ్య ప్రకారతాఇతియా
వత్ । అనుగమసియూః- ప్రితిబధ్యగ్రహ విశేషణతయా నివేకసియూః॥
అతో నై కాభావ ఘటిత వ్యాప్త్యుపాదానై న్యఘటిత వ్యభిచారా సంగ్ర
హస్యావకాశ ఇతిశేషః । యథాక్రమే గ్రన్థలభ్యవీక్ష యానుగమానూపా
దయః, గౌరవాత్, వ్యభిచారిణి హేతువ్యాపక సాధ్య సామానాధికరణ్య
రూపవిశిష్ట వ్యాప్త్యపిసిద్ధేశ్చ ।-

[౬] పౌరి నిర్వహణకు సాధారణతావ ద్వారా ప్రవహిం
గివాన్య వత్త్యం । సాధ్య వ్యభిచరిత సామానాధికరణ్యస్య

[౧] సమా క్త రూపేణ వానావిధ వ్యాప్తి విషయతానా మనుగమా సం
భవ, ఏకాభావ ఘటిత వ్యభిచారజ్ఞాన పౌరిబధ్యతాయా అన్యఘటిత
వ్యాప్తిజ్ఞానసంత్వేనకస్యాపి వ్యభిచారజ్ఞాన పౌరిబధ్యతాయా నిరుక్తవృ
త్తారతా కాలిగృహత్వ వ్యాపకత్వా సంభవాత్, సామానాధికరణ్య నవగా
హి వ్యాపకత్వాది జ్ఞానస్యాపి వ్యభిచార జ్ఞానప్రతిబధ్యతయా సామానాధి
కరణ్య విషయతాయాః స్వరూప సంబంధరూప తదవచ్ఛేదకతా నాశ్రయ
త్వేన తచ్ఛాలిగృహత్వే నతిరిక్త వృత్తితా రూపాయాః పౌరిబధ్యతా
వచ్ఛేదకతాయా ఏవ నివేశనీయత్వాత్ ।

యదిచ స్వరూప సంబంధరూప పౌరిబధ్యతా వచ్ఛేదకత్వ ముచితం
సాధ్యసామానాధికరణ్య విషయతా ఘటితధర్మా వచ్చిన్నానుమితి కార
ణతావచ్ఛేదకత్వోపలక్షిత విషయత్వా వచ్చిన్న పౌరిబధ్యతా నిరూపిత
పౌరిబధ్యతావచ్ఛేదక స్వవిషయితాకత్వం ఏవత్వే, తదాపక్షధర్మితా
విషయకత్వావచ్చిన్న ధీవోధిన్యాం స్వరూపాసిద్ధావతి వ్యాప్తి, హేతు
పక్షోభయ వై శిష్ట్యవిషయతా బహిర్భూతత్వస్య జనకతా వచ్ఛేదకవిష
యతాయాం నివేశే ప్రయాసాధిక్య మతః తత్కల్పం పరిత్యజ్య సమూహ
లంబనవ్యాప్తి ధీవోధిత్వేన సకల వ్యభిచారా సంగృహ్యతి (ప్రాతినిధిక
రూపేణ) త తద్వ్యాప్తిత్వేనత్యర్థః । తథాచ సమూహంలంబనతావద్వ్యా
ప్తివిషయకబుద్ధాసకలవ్యభిచారధియామపివోధితావత్సవత్సోలక్షణసమ
న్వయభిభావః । నను సాధ్యపౌరిబధ్యసాధనా పౌరిబధ్యరణానురూపేన విశిష్ట
సాధ్య సాధనగృహ విరోధిత్వమేవాస్తు, విశిష్టసాధ్య సాధన సామానాధిక
రణ్యగృహ విరోధిత్వ పర్యంతం వ్యర్థం, విరోధానతివృత్తిసంగస్య సామా
నాధికరణ్య విషయకతావద వ్యభిచారావగాహి జ్ఞానూపాదాననైవ సంభ
వాత్, అతలహ (సాధ్యేతి) తథాచావ్యభిచరిత సామానాధికరణ్యభావస్య
సాధారణ్యాంతర్గతవ్యసంజ్ఞిహాయ సామానాధికరణ్యాదివిషయకజ్ఞానమేలౌ
పాడేయం, ఏవంచ విరోధాతివ్యాప్తివారణాయైవ తావత్పర్యంతంసాధక

[౬] వ్యాప్య ప్రసిద్ధస్య హేతౌ విరహాఽప్య తద్విశేష ఏవ ।

[౭] మితిభావః॥ వ్యాప్యప్రసిద్ధస్యోత్పన్నేనసహస్మాన్ వ్యాపకసామానాధికరణ్య రూపవ్యాప్తై రప్రసిద్ధ్యా వహ్నిధినిష్ఠ తదభావే నాతివ్యాప్తిరైవ క్రిందితీ నూదితం । ఏతద్విశేషః - సాధారణ్య విశేషః । వ్యాప్యత్వా సిద్ధిస్తు సాధ్యాప్రసిద్ధిరేవేతి భావః ।

అథ వ్యాప్తిశ్చైతాన్యభావవదవృత్తిత్వవిశిష్టసాధ్యసాధనసామానాధికరణ్యరూప తదాసాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వే వ్యాప్తి, తజ్ఞానస్య హేతుతా వచ్చేదకావచ్చిన్నాంశే అవ్యభిచారా ప్రకారక తాదృశ వ్యాప్తిజ్ఞానా విరోధిత్యాత్ । * హేతువిశేషణతాపన్నస్యా వ్యభిచార సాధ్యసామానాధికరణ్య రూప దళద్వయస్య వ్యాప్తిత్వే హేతౌ తమభయ ప్రకారకజ్ఞాన ప్రకారతా వచ్చేదక ప్రత్యేకధర్మావచ్చిన్నాభావ ప్రకారక జ్ఞానస్యైవ ప్రతిబద్ధకతయా ఏకవిశిష్టా పరాభావస్య దోషత్వా నుపపత్తిరిత్యేచ్ఛ ; యతోత్తోభయాభావఏవ విశిష్టాభావపదేన వివక్షితః । * (సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వంసాధ్యసామానాధికరణ్యంచేత్వ్యభయంచేద్వాన్యప్తి, తదా విశిష్టాభావస్య కథం సాధారణ్య విశేషత్వ మురరీకృతం, కించ అనుమితం ప్రతివిశిష్ట ప్రకారక జ్ఞానస్య హేతుత్వే గౌరవాదేకత్ర ద్వయ మితిశీత్యా ఉభయప్రకారక జ్ఞానస్యైవ హేతుత్వం యుక్తం । తథాచవిశిష్టాభావ జ్ఞానస్య జనకజ్ఞానా విరోధితయా విశిష్టాభావస్య కథం హేత్వాభావ సామాన్య లక్షణాక్రాంతత్వ మితిచేత్, విశిష్టాభావవద ముభయాభావపరం । * - ఇతి సాహిత్యం) హేతు విశేషణతాపన్నా వ్యభిచార సామానాధికరణ్యోభయమేవ వ్యాప్తిః । ఉభయాభావ జ్ఞానస్యచ తమభయత్వ ప్రకారకత్వ మనివేశ్య • ఉభయ ప్రకారతా నిరూపితైక విశేష్యతా ప్రతిబద్ధతా వచ్చేదికొచ్చితే లాఘవాత్, తథాచోభయత్వా ప్రకారకేపి యుగపత్తాదృశోభయ విశేషిత హేతుజ్ఞాన వ్యభిచార రూపప్రత్యేకాభావ జ్ఞానమివ తమభయాభావ జ్ఞానమపి ప్రతిబద్ధకమితి ప్రత్యేకాభావవదముభయాభావస్యాపి దోషత్వ ముపపద్యత ఇతి ।*

[౬] విశిష్టవాద్య సాధనవత్త్వగోహ విరోధినా జ్ఞానస్య విషయతయా
వ్యాపకత్వ గోహవిరోధితా వచ్చెదకే దుష్టవత్త్వంనా విభోజకం

[౭] (# ఉభయపీఠాంతానియూపితేకవిశేష్యతా శాలిజ్ఞానంసోత్త్యవపీతి
బద్ధకత్వంలాఘవాత్కల్ప్యతే. తాదృశంచజ్ఞానముభయత్వ ప్రికారకమివ
తవప్రికారకమపీతి అనుమితి హేతుభూతం యుగపదుభయ విశేషిత
హేతువిషయక జ్ఞానం ప్రితివిరోధితయా తదుభయా భావస్య హేత్వా భా
సత్వం సాధారణ్య రూపతాచేతి నకావ్యనుపపత్తిః । ఇతి సాతాంతరం#)
విశిష్టవాద్యై రుపాదాన సామానాధికరణ్యాంశనివేశే ప్రియైజనవిరహా,
వ్యాపకత్వాంశ మాప్రోపాదాననైవ సకలసాధారణ్య సంగ్రహ సంభ
వాత్ । తథాచావ్యభిచరిత సామానాధికరణ్యాభావశ్చ వ్యాప్యత్వాఃస్థిరైవ
సాధ్యసామానాధికరణ్యగ్రహవిరోధిత్వనివేశేనచనవిరోధా తివ్యాప్తిరిత్యా
శయేనాహ (విశిష్టేతి) సాధ్యతావచ్చెదకాది విశిష్టేత్యథాః ॥ అదిపద
గ్రహ్యాం సాధనతా వచ్చెదకాది నైశిష్ట్యం సాధన విశేషణం బోధ్యం ।

వస్తుతస్తు సాధనపదమేవ సాధనతా వచ్చెదక విశిష్టపరం, సాధ్య
పకపూర్వ విశిష్ట పదార్థస్య సాధ్యసాధనపదయో ద్వంద్వోద్వారీయణవివ
సాధనాన్వయ సంభవాత్, తథాచనతి ద్వంద్వోద్వారం శ్రూయమాణమ
త్వకస్య సాధ్యేనావ్యసయస్యా వశ్యకత్వాపాతాత్ । నచ సాధ్యవత్త్వ
మపి గోహవిశేషణతయా వివక్షితం, సాధ్యవత్త్వస్య వ్యాపకత్వా ఘటక
తయాసాధ్య నిష్ఠావృత్తిత్వేతి ప్రసంగాననకాశేన నిష్ప్రియైజనకత్వాత్ ।

నచా వృత్తిగగనాది వారక సృత్తిత్వమపి వ్యాపకతా ఘటకమితి
మతే తత్సూక్ష్మక్యమితి వాచ్యం, అనుమితౌ వృత్తిమత్త్వ ఘటితవ్యాప
కతా వగాహిత్యేన హేతుత్వేపిప్రకృత లక్షణే తదంత ఘటితవ్యాపకతాం
నివేశ్య సాధ్యవత్త్వ గోహవిరోధిత్వ నివేశస్య ప్రతిహానాద్వీతి న్యాయేనా
యక్తత్వాత్ ।

సాధ్యవోగిన్ధి సాధనా వోగిన్ధ్యైర్వారణాయ సాధ్యతా వచ్చెద
కాది నైశిష్ట్య నివేశనం । వ్యాపకత్వ ఘటక సాధనవత్త్వ గోహవిరోధిన
సాధన నిష్ఠావృత్తిత్వస్య వారణాయ సాధనవత్త్వ పర్యంతా నుధావనం ।

[ద్వి] తేమంపూచుచుండును । సాధ్యతద్వారా రక్ష్యంతు న్యాయాభావం సా
 త్యాభావ వ్యాప్యాదివ్యాప్తులైన సాధ్యతా క్షణవిరోధిత్యేనానుగ
 మయ్య క్షత్ర హేతు సామానాధికరణ్యాభావ గ్రహవిరోధిత్యం,

[గ] సాధ్యాభావవ ద్వైత్విత్వ క్షణమ్య వ్యాపకతా క్షణా విరోధిత్యే
 సాధ్యాభావవ ద్వైత్విత్వాది విషయక సమానోపపన్నయ వ్యాపకతా
 గ్రహణ విషయము: ।

అథవా వ్యాపకతా ఘటితత్వాప్తి రహనుమితి హేతు, నతు
 సాధ్యాభావ వదవృత్తిత్వా దిహి, తథాచ సాధ్యతావచ్చదక హేతుసమా
 నాధికరణాభావ విరియ్యుగితావచ్చదకత్వాదికమన వ్యభిచార, నతు
 హేతు సాధ్యాభావవ ద్వైత్విత్వాదికం, సాక్షాదనుమితి జనకక్షణా విరో
 ధిత్యాదిమితే నాయం కల్ప: ।

వన్యతత్వ త్వైత్వంతా న్యాయాభావగర్భ వ్యాపకతమో తో
 సాదానన్యతర గర్భ వ్యభిచారా సంగ్రహ, ఏకాభావ గర్భ వ్యాపక
 తాబుద్ధి అన్యగర్భ వ్యభిచారక్షణన్య గ్రహణ్యాభావా నవగాహితయా
 అవిరోధిత్యా దిత్వత్రయ హ (తేమం పూర్వవదితి) అనుమిత్యేపయిక సాధ్య
 విశేష్యతా నిరూపిత ప్రకారతా త్వేన ద్వివిధ వ్యాపకత్వ ప్రకారతే అను
 గమనీయ, ప్రాతిక్షిక రూపేణవా తద్వ్యాపకతా ప్రకారకత్వం క్షణనివే
 కనీయమిత్యర్థ: । సాధ్యాభావ వదవృత్తిత్వ సాధ్యవదవ్యాప్తు త్విత్వరూప వ్యా
 ప్తిద్యయమనానుమిత్యేపయికం, నతు వ్యాపకతా ఘటితమితిమితే హేతు
 సాధ్యాభావవ ద్వైత్విత్వాదికమేవదోష, నతు సాధ్యతావచ్చదక హేతు
 వ్యాపకతా నవచ్చదకత్వం, పరముఖ నిరీక్షకత్వాత్ । త న్నతేచో క్త లక్ష
 నే లక్ష్యాపరిగ్రహణాలక్ష్యపరిగ్రహ శ్చేతి తత్పరిత్యజ్య సాధ్యాత్వంతాభావ
 వద్వైత్విత్వ సాధ్యవ ద్భిన్నవృత్తిత్వ సంగ్రహకం లక్షణమూహ (సాధ్య
 తద్వారాది) సాధ్యాభావ వ్యాప్య హేతు సామానాధికరణ్యాదిజారణాయ
 (సాధ్యాభావ వ్యాప్యాది వ్యాప్తు త్వేనతి) అదిపదాత్సాధ్యాభావా వచ్చద
 క మంగ్రహ: । తతి - తాదృశ విరోధితాశ్చియ, తో హేతు సామా
 న వ్యాపకతాభావ గ్రహణ తద్విరోధిత్యం । తదభావ వ్యాప్యాది వ్యాప్తు త్వి

[౫] తద్విరోధిత్యంచ తద్వత్తానిశ్చయ పరిబంధకతా వచ్చెడికానీ తద్వత్తా
జ్ఞానపరిబంధకతా వచ్చెడికాయా ప్రకారతా తదాశ్రియత్వం । తదభావ
వ్యాప్తివత్తా జ్ఞానస్య తద్వత్తా నిశ్చయా పరిబంధకతయా తద్విషయస్య
ప్రత్యక్షాను । పహ్నివ్యాప్త్య సాధ్యకస్థలె మహ్నిభావ హేతుసామానాధి
కరణ్య వారణాయ ప్రతిబంధకతా నివేళి ।

అథ సుటాభావాదెరపి వహ్నిభావత్వాదినా జ్ఞానస్య పహ్నిమ
త్తాజ్ఞాన విరోధిత్య ద్ఘటాభావాది సామానాధికరణ్యమపి వహ్నిర్విది సా
ధ్యక వ్యభిచారస్సౌత్ । సాధ్యవత్తా జ్ఞానవిరోధితావచ్చెడకే భూతవిషయ
తా నిరూపిత హేత్వసామానాధికరణ్య విషయతా కాలిగ్రహ విరోధితా
నివేశిత సంభవ, ధర్మితా వచ్చెడకా వచ్చిన్న విషయతా నిరూ
పిత సాధ్యభావ ప్రకారతాయా ఏవ సాధ్యవత్తాజ్ఞాన పరిబంధకతా
వచ్చెడకతయా సాధ్యభావై నహేతు సమానాధికరణ ఇతి జ్ఞానీయ
సాధ్యభావ విషయతాయా అతథాత్వాదితి చెన్న । ఫలిభూత జ్ఞాన
ధర్మితా వచ్చెడక యత్కించి ధర్మా వచ్చిన్న విశేష్యతా నిరూ
పిత యద్రూపా వచ్చిన్న ప్రకారతా కాలి నిశ్చయత్వేన తద్రూపా
వచ్చిన్న విశేష్యక సాధ్యవత్తా జ్ఞాన పరిబంధకతా తద్రూపా వచ్చి
న్నాంతే హేత్వ సామానాధికరణ్య గ్రహ విరోధిత్య నివేశనాది
ప్రసంగ విరహాత్ । సాధ్యభావత్వాదెరపి తాదృశ దూతత్వాత్ ।
కాంచనమయ ధూమవాన్వషే రిత్యాదౌ ధూమోన కాంచనమయ ఇతి
జ్ఞానస్యాపి సాధ్యతావచ్చెడక విశిష్టసాధ్యవత్తా జ్ఞానవిరోధిత్య త్కాం
చన మయత్వాభావ నిష్ఠహేతు సామానాధికరణ్యేతి ప్రసంగ, సాధ్యతా
వచ్చెడక విశిష్టసాధ్యవత్తాజ్ఞానత్వేన యద్రూపా వచ్చిన్న ప్రకారక నిశ్చ
య పరిబంధకతేత్వత్తా తతో విశేష్య సామానాధికరణ్య సామానాధికరణ్య
సంగ్రహ, ధూమత్వా వచ్చిన్నాభావ నిశ్చయ పరిబంధకతా వచ్చెడక
తోతా కాంచనమయత్వ విషయతాయాలివేశాత్, యత్కించిధర్మా వ
చ్చిన్న విశేష్యకత్వవిశిష్టసాధ్యవత్తాజ్ఞానత్వ త్యావక పరిబంధకతానివేశన
ధూమో న కాంచనమయ ఇతి జ్ఞానపరిబంధకతాయా, కాంచన మయత్వ

[6] సాధ్యవత్సాధ్యమిదోధి తాదృశాభావగ్రహణిదోధి హేత్యాభావ
తావచ్చెదక యావనత్వంవా, తథావత్తవ్యం । సాధ్యభావతా
స్యాదాతు హేతుసామానాధికరణ్యాదిక నువిరోధిత్యాన్వయాః॥

[౧] విశిష్ట ధూమవత్సా జ్ఞానత్వ వ్యాపకతయోక్త తిప్రసంగస్య మత్యా
రతా, ఇత్యుతాఫలీభూతజ్ఞానధర్మతా వచ్చెదకావచ్చిన్న విశేష్యతానివేశః॥

యద్యపి ధూమత్వాదెరపి కాంచనమయత్వాది విశిష్ట ధూమాది
మత్తా జ్ఞానధర్మతా వచ్చెదకత్వ మక్షరమేవ, కాంచనమయ ధూమవా
ధూమ ఇత్యాది జ్ఞానస్యాపి కదాచిమత్పదాత్ । తథాపి విశిష్టసాధ్యవత్సా
జ్ఞానధర్మతావచ్చెదకాయయే ధర్మాస్తత్తద్ధర్మా వచ్చిన్న విశేష్య
తా నిరూపిత యద్ధర్మావచ్చిన్న ప్రకారతా తత్తద్ధర్మావచ్చిన్న విశే
ష్యక విశిష్ట సాధ్యవత్సా జ్ఞానప్రతిబంధకతా వచ్చెదికా తద్రూపావచ్చిన్న
త్వస్య విషయీతత్వా న్నాతిప్రసంగః । హేత్వసామానాధికరణ్య విషయతా
నిరూపిత సాధ్యవత్సా ధీవిరోధితా వచ్చెదకత్వోపలక్తిత ధర్మా వచ్చిన్న
విషయతాయాః స్వరూపసంబద్ధరూపం ప్రతిబద్ధతావచ్చెదకత్వమేవ నివ
శ్యం, సత్వసతిరిక్త వృత్తిత్వం, తెనాన్యూన్యభావ ఘటితవ్యభిచారధియో
త్యంతాభావ ఘటితవ్యభిచారధియశ్చ ప్రత్యేకం ప్రతిబద్ధతాయా స్తాదృ
శ విషయతాత్వా వచ్చిన్న వ్యాపకతా విరహేపి నక్షతిః । అతఏవ సాధ
నాపసిద్ధ్యాదావపి నాతిప్రసంగః, సాధ్యభావ విషయతాయా స్తత్ప్రతి
బద్ధతా వచ్చెదక ఓటావనివేశాత్ । హేత్వసామానాధికరణ్య విషయ
తాయాంచ ధర్మతావచ్చెదకతా భిన్నత్వ ముపలక్షణ విధయానివేశ్యం,
తేన ధూమాసమానాధికరణ వహ్మ్యభావౌనఘట సమానాధికరణఇత్యా
దిజ్ఞానవిరోధిని ధూమాసమానాధికరణవహ్మ్యభావాదా ఘటాది సామా
నాధికరణ్యేనా తిప్రసంగః ।

సాధ్యభావవ్యాప్యసాధ్యభావావచ్చెదకాదినిష్ఠ హేతుసామానా
ధికరణ్య వారణాయ దర్శిత ప్రకారాపేక్షయా లఘుప్రకారాంతరమాహ
(సాధ్యవత్తేతి) (తాదృశాభావేతి) హేతుసామానాధికరణ్య భావేత్యర్థః
(హేత్వాభావతేతి) దోషతేత్యర్థః । విశేష్యదశ ప్రయోజనం స్ఫుట
యతి (సాధ్యభావేతి) అవిరోధిత్యాత్ । అనుమితిజనకజ్ఞానా విరోధిత్యాత్ ।

[డి] విరోధిత్వం పూర్వోక్త విభావనయం । ఉపదర్శిత విశిష్ట వ్యాప్తి
విభావనాద్యభ్యుత్పాద్యధికరణము ।

[గ] అత్యంత ప్రాచీనముల జనకజ్ఞాన విరోధిత్వమేవా భావత్వం, నతు
తాదాత్మిక విరోధిత్వం గురుకరణముల సాధారణోక్తా నుగముక ప్రకార
ఘటితం తత్, ప్రయోజన భావత్ । అనుమతి జనక జ్ఞానస్వాప్తి
అనుమతి జనక తా వచ్చెడక కోటి విశిష్ట విషయత్వా వచ్చిన్న త్వేన
నివేశ, నతు విశిష్ట పక్ష విశిష్టసాధ్య వ్యాప్తివిశిష్ట హేతు వైశిష్ట్య
వగాహి జ్ఞానత్వేన, తథాసత్యత్వంతా న్యాయభావ ఘటిత నానావిధ
వ్యాప్తీనా మననుగమన తాదృశ నానావిధ వ్యాప్తిసంగ్రహ సంభవాత్ ।
తావద్వ్యాప్త్యవగాహి సమూహలంబనానుమతి నివేశేన తత్సంభవపి
పక్షధర్మత్వా ద్యవగాహితాయాః ప్రయోజన విరిహితా నివేశ పాసం
గన తాదృశాభావ గ్రహవిరోధిత్వ విశేషణ వై యథాభ్యాప్య ।

నన్వ తత్కల్పే ధూమాభావ వ్యాప్త్య సమానాధి కరణ వహ్ని
మాః ధూమవాన్వహ్నిరిత్యాదా వహ్ని నిష్ఠధూమాభావవ్యాప్త్య సామా
నాధికరణ్య రూపాశ్రయా సిద్ధ్యాదావతివ్యాప్తి రిత్యత ఆహ (విరోధిత్వ
మితి) (పూర్వోక్త విశిష్ట పక్ష గ్రహ విరోధి జ్ఞానస్య విషయత
యైత్యర్థః ।

యత్తు ధూమవాః ధూమాభావ సమానాధికరణ వహ్నిరిత్యా
దా హేతుతావచ్చెడక ధూమాభావ సామానాధికరణ్యాది విశిష్టవహ్ని
సామానాధి కరణ్యస్య ధూమాద్యభావే అనాహార్య జ్ఞానా ప్రసిద్ధ్యాతస్థ
లియ్య సాధారణ్య వ్యాప్తి రిత్యాశంకాయాం విరోధిత్వ మిత్యాదిక
మవతార్యనిర్వహ్నివహ్నిమానిత్యాది స్థలియ్యదోష సామాన్యలక్షణా
వ్యాప్తివారక పూర్వోక్త ప్రకారా నుసరణ పరతయా తద్వ్యాఖ్యానం;
తన్న శోధనం-పూర్వమేవ ఏవంవిధైవరీతిః ఉత్తరత్ర సర్వత్రలక్షణే నుస
తావ్యా' ఇత్యభిధానన పానకుక్త్యా సాతాత్ ।

నన్వ వ్యభిచరితత్వ విశిష్ట సామానాధి కరణ్యాభావస్య వ్యభిచార
జ్ఞానా విరోధిత్వాత్ అవ్యాప్తి రిత్యాశంకాం తస్య అలక్ష్యతామంగీ
కృత్య పరిహరతి (ఉపదర్శితేతి) వ్యాప్తిగ్రహ సంశయ సాధారణ వ్యభి

[మ] తస్మాత్తస్యదూషకత్వాత్ । విజృంభస్యాపి తత్త్వజ్ఞాన విషయస్మత్తి
తా జ్ఞానదశాయాం సాధారణత్వం । అన్యథా తస్మాత్సాధారణ
సాంకేతికతాపత్తే, ఉపాధేయసంకరవివ । సర్వమనిత్యం మయిత్వాది
త్యనుపసంహతి కల్పానిత్యః కల్పత్వాత్ భూత్విత్వా గర్భవత్వాదిత్య
సాధారణత్వ వస్తుగత్యా సాధారణత్వవదస్మత్తిత్వేన సాధారణాపి
పక్షతా దశాయాం ఉద్భావయితుం నశక్యత ఇత్యుభయోర్భూత
నూపన్యాసః । ఇతి సాధారణ మణిః ।

[డి] వ్యాప్తిగ్రహ కారణసహచార గ్రహసహ కార్య భావప్రతియోగి
గ్రహ విషయత్వేనానుగమ ఇత్యపి కశ్చిత్ । ప్రాచీనా మతే
నూత్తరయతి (సర్వత్వాది) ఇతి సాధారణ దీధితిః ।

[గ] చారణియో విరోధిత్వాత్ జ్ఞానత్వేన ప్రతిబంధకత్వమేవలక్షణే ప్రతిప
త్యం, అతోనసాధనా ప్రసిద్ధ్యాదావతి వ్యాప్తి, తేహం నిశ్చయస్యైవ
విశిష్ట సాధనాది గ్రహవిరోధిత్వాదిత్యాశయేన విశిష్టసాధనాది గ్రహవిరో
ధిత్వమనివేశ్య లక్షణం కుర్వతామతమాహ (వ్యాప్తిగ్రహేతి) అతి
వ్యాప్తిగ్రహకారణత్వమేవ అభావేనివేశ్యం, నతుతాదృశ సహచారదర్శన
సహకారిత్వం, అవ్యావరతకత్వాత్ । తదభిధానంచ సహచారదశః నస్య
యథావ్యావరతా ప్రతిత్వక్షే స్వాతంత్ర్యేణ కారణతా, తాదృశీయా సం
శయ సాధారణ జ్ఞానాభావ కారణతాసైవాత్ర నివేశ్యా, నతు గ్రాహ్య
భావ నిశ్చయా భావవిధయా కారణతేతి ప్రదర్శనాయ । వ్యాప్తిశ్చ
విశిష్టైశ్చ ప్రాపాదయా, మణిమంత్రాది న్యాయేన ప్రతిబంధకతామతే
వైకవ్యాప్తిజ్ఞానం ప్రతిత్వపి నానావిధ వ్యభిచారధియాం విరోధిత్వాదిత్య
వధేయమ్ । మణిమంత్రాదిన్యాయేన విరోధితాయాం అన్వరసాత్ 'కశ్చి'
దిత్యుక్తమ్ ।

ఇతి శ్రీగదాధర భట్టాచార్య విరచితాయాం

అనుమాన దీధితి వ్యాఖ్యానాయాం

సాధారణ గ్రంథః॥

సర్వపక్ష విపక్ష వ్యాప్తుల సాధారణమనునపక్షత్వంససాధ్యవ
స్త్రాతత్వం, విపక్షావృత్తి ర్వృత్తిమత సాధ్యవద్వృత్తిత్వనియ
మాత్ । నాపి పక్షాంతి క్త సాధ్యవత్త్వం, శబ్దానిత్య శబ్దత్వా
దిత్యాదె ర్వాప్తిదీ దకాయామవ్య సాధారణతాపత్రై । నచప్ర
చత్తి, బాధపరిగోధాచినా వ్యాప్తిపక్ష ధర్మతయా భూతాదను
మితి నియమాత్, ఇతి చెన్న - సర్వానిర్నిత సాధ్యవద్విపక్ష వ్యా
ప్తుత్తత్వ తత్త్వత్, శబ్దత్వానిత్యత్వవ్యాప్తిగోపానతి శబ్దసాధ్య
నిశ్చయాన్నా వ్యాప్తి । నచ ఘటాయ మెతత్త్వాదితి సర్వతావతి
వ్యాప్తి, సాధ్యసంకేతా దకాయాం తస్య హేత్వాభావత్వాత్ ।

దీధితో అసాధారణగ్రంథః।

“సర్వ”తి విపక్షవ్యవస్థి, తేన సాధ్యభావ న్యూనవృత్తివ్యవ
ధానః। విపక్షత్వస్యనిశ్చయగర్భితత్వాత్ భూరనిత్యాగంధవత్త్వత్

గదాధరీయే-అసాధారణగ్రంథః।

నను చింతామణిమతే సాధారణ్యస్య సర్వోపపక్షోక్తాపకతయా
దూషకత్వా తాద్యవ్యాపకీ భూతాభావ పరిమియోగిత్వమేవా సాధారణ్య
మితి “సర్వ” త్యాది గ్రంథా సంగతిరిత్యతలహ (సోచామితి) (సాధ్య
భావ న్యూనవృత్తివృత్తి) పర్వతో వహ్నిర్మా జలత్వాదిత్యాదె రిత్యభావ
త్రాపి యత్కించి ద్విపక్ష వ్యాప్తుత్తత్వ సత్త్వాదితిభావః । నను భూర
నిత్యాగంధవత్త్వా దిత్వాదా పరమానుభూవ విపక్షవృత్తిత్వా దవ్యాప్తి
రితి పక్షపదవ్య వాస్తవ సాధ్యభావ వదభావతాభిమాన మూలాశంకాం
నిరాకరోతి (విపక్షత్వవ్యవస్థి) నను స్మరీధి యావంతి రసాదిత్యాదికం
జలాదా నికసత్వ భగిమదకాయా మసాధారణమేవ, సపక్షజలాది వ్యాప్తు

[మ] యన్యపి భూర్నిత్యా గర్భవత్సాధిత్యాది మా స్తుత స్సాధారణా, శ
బ్దానిత్య శ్శబ్దత్వాదితి విరుద్ధః, శబ్దానిత్యశ్శబ్దత్వాదితినర్థేతురేవ,
వ్యాప్త్యభావస్య పురుషదోషత్వా దిత్వదాహరణభావా దహాభా
రణా నపునక్ (తథాపి పక్షతా దశాయాం సాధ్యతదభావా నిశ్చ
యేన తస్య దోషత్వం, అన్యథా మక్షత్వ భంగపీసంగాత్ । అథ
సహసపక్ష వ్యాప్తు త్తిరేవ దోషా నవిపక్షవ్యాప్తు త్తిరపి, తస్మాను
గుణత్వాత్ । ప్రత్యుత్తరవిపక్ష వ్యాప్తు త్త్యైవ వ్యతిరేకతయా పర
సాధ్యసాధక మేత్రా సన్యస్తంసన్యాత్ ।

[దీ] తత్త్యశ్శబ్దశ్శబ్దత్వా దిత్వాదా నావ్యాప్తిః । పృథివీరూపవలీ తవా
దిత్వాదా జలాదే ర్మీరసత్వ భ్రమేపునరసాధారణ్య భ్రమేవచేతి
మంతవ్యం । (తథాపితి) పక్షత్వం-సందిగ్ధసాధ్యకత్వం । మతం దూ

[గ] తత్త్యతదానీం హేతౌగ్రహేదితి తత్రావ్యాప్తిః, వాస్తవసపక్షజలాది
వ్యాప్తు త్తతాయా అసత్త్వాదితి శంకా మలక్యతయో పరిహారతి (పృథి
వీతి) మూలై (తథాపితి) తథాపి-శబ్దే అనిత్యత్వ నిత్యత్వయో సాధ్యత్వే
సంశయాభావే శబ్దత్వస్య సద్భతుత్వ విరుద్ధత్వేపి (సాధ్యతదభావేతి) హేతు
మతి పక్షేసాధ్యా నిశ్చయేన వ్యాప్తిగ్రహే భావాత్ సద్భతావపి తత్ర, సా
ధ్యాభావా నిశ్చయేన సాధ్యాభావ వ్యాప్త్యైవ రూపవిరోధస్య అగ్రహేణ
విరుద్ధహేతువ్యవహారణ్యస్యదోషత్వం యుక్తమేవేత్యథాః । అన్యథా-
తవానీమపి సాధ్యతదభావా న్యతరస్య తత్ర నిశ్చయే । సమససాధయమా
విరహావిభిష్ట సిద్ధ్యభావరూప పక్షతాయా సాధ్యనిశ్చయే దశాయామపి
సిద్ధాభిముషాన త్వైబాధనిశ్చయదశాయామపి చాక్షరత్వాన్న తద్వజ్జిత్యత
తా దీధితౌ (పక్షత్వమితి) మణికారమతే విపక్షవ్యాప్తు త్తై రసాధారణ్య
ఘట్టతయో తత్తతే 'అథా'త్వాదినా తస్మాదూషణాపయోగితా నిరాకర
ణ భువంగతమితి తద్వటితా సాధారణ్య వాది ప్రాచీన మత దూషణ పర
తయా తత్సంగమయతి (మతమితి) ప్రాచీనమత్యాదిః । మూలై (దోషభితి)
దోషవిధయోజ్యావ్య ఇత్యథాః । తస్మాః - విపక్షవ్యాప్తు త్తైః । అనుగు
ణత్వాత్ - ప్రత్యుత్తరసాధ్యసిద్ధ్య పరిత్యజానాన్యవనకత్వాత్ । ప్రత్యుత్తరస
పక్షవ్యాప్తు త్త్యైవ సాధ్యత్వం త్తితి తిరిగక చ్యుతరీ ముప్రయో ప్రత్యుత్తరసాధ్య

[మ] నేచ సంకాశాత్మకా దోషత్వం, తేకౌభయ వ్యావృత్త్య
జ్ఞానాదితీ నాచ్యుతః : త్యాప్తి గ్రహణం సహచార జ్ఞానం, తద
భావవ్యావృత్తే వేదమ వ్యావృత్తి మోహస్య దోషత్వాత్ ।

[డి] మయతి (అథత్యాది) (వాస్తవీతి) తథాచ స్వతోదూషగా మమ
త్వా న్నా భావత్వం, ఉపాధివదితి భావః ।
ఏకథమిహ వ్యావృత్తత్వంచ నసామానాధికరణ్య గ్రహవిరోధి,

[గ] సాధక మేవస్యాత్, తథాచ పరార్థస్థలవిషయ వ్యావృత్తత్వసహితంసపక్ష
వ్యావృత్తత్వ మనుద్భావ్యం, తేననాసాధారణ్యం దోషఇతి భావః । కేవ
లం సపక్ష వ్యావృత్తత్వం కోటిద్వయానుపస్థాపక త్వేన ససాధ్యసంశయకం
కింతు మిళితమేవేతి దోషతయా మిళిత మేవైవాద్భావ్య మిత్యాశంకతే
(నచేతి) సంశయకం అసాధారణ్యం యద్యపి విషయ వ్యావృత్తత్వ ఘటి
తం, తథాపి తాదృశస్య దోషత్వం నూపపద్యతే, విరోధి జ్ఞానవిషయ
వైరుధ్యదోషత్వాత్, విషయ వ్యావృత్తత్వాంశజ్ఞానస్యచావిరోధిత్వా దిత్యా
శయనాచ (వాస్తవీత్యాది) తదభావద్వారై వ-తదభావ ఏయోజకజ్ఞాన
విషయతయైవ! ఏవకారేణానుమితేతజ్జనకజ్ఞానేవా సాక్షాద్విరోధివిషయత్వ
వ్యవచ్చేదః । తద్వ్యవచ్చేదకత్వం దీధికృతుస్ఫుటయతి (తథాచేతి) స్వతో
దూషగా మమత్వాత్ - అనుమితే తత్కరణ జ్ఞానేచ సాక్షా దవిరోధి
త్వాత్ । నాభావత్వం - సపక్ష వ్యావృత్తత్వస్యాపి నహేత్వా భావత్వం!

ఏతేన విషయ వ్యావృత్తత్వస్య దూషణానుపయోగిత్యై తదంశ పరి
త్యాగేనైవ హేత్వాభావతా స్వీకార్యేతి శంకానిరాకృతా । ఏవంచ “స్వా
ధోక్షానుమానే నవక సపక్ష వ్యావృత్తిరేవ దోష ఇత్యుక్త” మిత్యుగ్రీమ
మూలస్యాపి స్వాధోక్షానుమానేపి విషయ వ్యావృత్తై నకదూషణోపయోగ
త్వం, సపక్ష వ్యావృత్తత్వస్య సహచార ధీవిరోధితయా తథాత్వేపి నసా
త్వాభావస్య మిత్యుక్తమిత్యథోక్షాబోధ్యం! నను సహచార గ్రహవిరోధిత్యై
వ్యావృత్తే సహచారఘటితతయా తద్గ్రహేపి సాక్షాద్విరోధిత్వమేవేతి నకథం
హేత్వాభావస్య మిత్యాశంకాం పరిహరతి (ఏకథమిహ వ్యావృత్తత్వంచేతి)
నిర్మితసాధ్యవద్వ్యుక్తివృత్తిత్వా భావశ్చేత్యథః! (సామానాధికరణ్యం)

[డి] ధమ్యంతరే తత్సంభవాత్, అన్యథా సతారపి సాధ్యసాధనయో
వ్యతిరేకిత్వం దోషాయస్యాత్ । అథాయం శంకితు రభిప్రాయః
పక్షేసాధ్యాభావస్య సంశయే నిశ్చయశ్చానుమితి విరోధీ, విరోధి
విషయకత్వాత్ ; తత్సామగ్రిచ విరోధి సామగ్రిత్వేన । తత్రాది
మన్యసామగ్రిపక్షేపవ్యభిచారస్య హేతోగ్గమాః । ద్వితీయస్యతు
ప్రతిహేతోః పరామర్శః । అత స్తయోరాభాసత్వం । అతపవ

[గ] సాధ్యవద్వృత్తిత్వసామాన్యత్యభావః । (ధమ్యంతరభి) సాధ్యవద్వృత్తి
స్తర మంతభావ్య । తత్సంభవాత్ - సాధ్యసామానాధికరణ్య గ్రిహా
దయాత్ । ఇదముపలక్షణం - సాధ్యవ త్త్వ రూపసామాన్య ధర్మ పురస్కా
రణ ధర్మిణమంతభావ్యాపి తత్సంభవౌ దృష్టవ్యః । తథాచ త త్తద్ధర్మ
వ్యాప్త తత్త్వరూప విశేషభావగ్రిహస్యప్రత్యేకం సాధ్యసామానాధికరణ్య
గ్రిహసామాన్యావిరోధిత్వే తనభావ కూటాత్తకా సాధారణ్య గ్రిహస్యాపి
తదవిరోధిత్యాన్న తస్యసామానాధికరణ్యసామాన్యఘటితవ్యాప్తిజ్ఞానసాక్షా
ద్విరోధిత్వమితి భావః । అన్యథా - యత్కించి దధికరణంత భావ వెణసామా
నాధికరణ్య గ్రిహవిరోధినోపి దోష త్వే । సతోః - సమీచినయోః, వ
హ్ని సూమాద్యోః । వ్యతిరేకిత్వం - హృదావృత్తిత్వం (దోషాయస్యాదితి)
తస్యాపి హృదాంతభావ వెణ సహచార గ్రిహవిరోధిత్యాదితి భావః । సం
శయకతయా విపక్ష వ్యాప్త తత్త్వ ఘటితా సాధారణ్యస్య దోషత్వా
శంకిత్య సంశయ త్తక జ్ఞానస్యానుమితౌ సాక్షాత్ప్రతిబద్ధకత్వ మభిప్రేతం,
అన్యథా శంకాయాస్తుచ్ఛతాపత్తే, తాదృశగూఢాభిప్రాయ మబుధైవచ
'వ్యాప్తిగ్రహక' మిత్యాదినా తాదృశస్యదోషతాం మణికారో నిరాకా
షీత్, అతోన్యూనతా భంగాయ తాదృశాభిప్రాయ మాశంక్య నిరా
కరోతి (అథాయమిత్యాదినా) 'నిశ్చయశ్చేతి దృష్టాంతార్థం । విరోధి
సామగ్రిత్వేన - విరోధిజ్ఞాన సామగ్రిత్వేన । విరోధినితిలింగ విరణిణామనాన్వ
యః । ఆదిమన్య-సంశయస్య । సవ్యభిచారస్య - సాధారణ్య నాసాధార
ణ్యనవా విశిష్టస్య । ద్వితీయస్య - సాధ్యాభావ నిశ్చయస్య । ప్రతిహేతోః
సాధ్యాభావ వ్యాప్యస్య । పరామర్శః - పక్షే పరామర్శః । తయోః -
తాదృశ గ్రహవిషయ వ్యభిచారసత్ప్రతిపక్షయోః । అతపవ-వ్యభిచారస్య

[డి] సవ్యభిచార లక్షణే పక్ష వృత్తిత్వం విశేషణం । సాధ్యాభావవ
ద్యృత్తిశ్చ మాత్రం పునరసిద్ధి రేవేతి, విరోధాన్యస్య పరామర్శ-
విరోధిమా యావస్య తత్త్వాత్, ఇతి మైవం-బాధసంశయస్య పృతి
బంధకత్వా సంకీకారాత్ । సాధారణ ధర్మవత్తాజ్ఞానస్య సంశయ
సామగ్రిత్వా భావాత్ ।

[గ] సంశయకతయావోషత్వాదవలక్షణవృత్తిత్వం విశేషణం, యథాశుభ
మేవ సమ్యగితి శేషః । పక్షావృత్తైః పక్ష సాధ్యసంశయా ప్రియైజకతయా
'పక్షవృత్తిశ్చైవసతీ'త్యాది లక్షణస్యా పుష్కరీత్యా వ్యభిచారస్య దూషక
తాపక్ష ఏవైపగమాత్, తదలక్ష్యత్వేన తత్రావ్యాప్త్య ప్రిసంజకత్వా
దితిభావః । ఏవంచ యద్రూపావచ్ఛిన్న పరీకారతా శాలినిశ్చయత్వేన
సాధ్యవత్తా నిశ్చయత్వా వచ్ఛిన్న ప్రిబంధకతా, పక్షవృత్తిత్వేన తా
దృశ రూపవత్త్వం తాదృశలక్షణార్థః । సాధ్యాభావవ్యాప్త్యవత్తాజ్ఞానస్య
తన్నిశ్చయత్వం నపరితిబధ్యతా వచ్ఛేదకమిని నసత్పరితివత్తా తివ్యాప్తిః ।
వహ్నిభావత్వా ద్యవచ్ఛిన్నవత్తా జ్ఞానస్యాపి నిశ్చయత్వేన ప్రితిబంధక
తాననిశ్చయత్వా వచ్ఛిన్నం పృతి, అతోనహ్నివో వహ్నిమా నిత్యాదా
వహ్నిభావాదా నతిపిసంగ ఇత్యవధేయం నన్వేపం పక్షవృత్తిత్వేనా ఘటి
తస్య సాధ్యాభావవ ద్యృత్తిత్వస్య వ్యాప్తిజ్ఞాన విరోధితయా హేత్వా
భాసాధిక్యాపత్తిః, వ్యభిచారా సంతర్భవాదత ఆహ (సాధ్యాభావేతి)
(అసిద్ధిరవేతి) వ్యాప్త్యత్వా సిద్ధిరవేత్యర్థః । తత్త్వాత్ - అసిద్ధత్వాత్ ।
యద్యపి పరామర్శ విరోధిత్వం సాధారణ్యేపి సాధ్యాభావవ ద్యృత్తిత్వాం
శ ఘటితత్వా దక్షతమేవ, తథాపి మేయత్వ విశిష్టా సిద్ధ్యాదావతిపిసంగ
భంగాయ తాదృశ విరోధ్యంతరా ఘటితత్వ నివేశస్యా వశ్యకత్వాన్నాతి
పిసంగః (ప్రితిబంధకత్వానంగీకారాదితి) నిశ్చయత్వస్యార్థమాజగ్రీస్తత
యా సంశయాసంతరమసతి విశేష దర్శన నిశ్చయత్వావచ్ఛిన్నాపత్తే
రయోగాదితిభావః । తథాచ సంశయ సామగ్ర్యా ఆపి ప్రితిబధ్ధకత్వ మసి
ద్ధమితిభావః । సంశయ సామగ్ర్యాః ప్రితిబధ్ధకత్వ మభ్యుపేత్య దూషయతి
(సాధారణధర్మవత్తా జ్ఞానస్యేతి) తన్నాలోన్యత్వార్థః । తన్నాతే సామగ్రిత్వ ప
ర్యాప్తి విరహేపి ప్రితిబంధక సామగ్రి ఘటకత్వేన తస్య ప్రితిబధ్ధకత్వమ

[డి] సామగ్రి త్వన పరిబంధక త్వ సాత్వాభాసత్వా యోగాచ్చ అన్యతా
 పక్షవ్య సాధ్యతదభావవత్త్వ త్రి ప్రివీయత్వాదిమ త్త్వం తద్విత
 హేతోరాభాసీభవేత్ । తథా కాదిషు జ్ఞానా ప్రియోజకం త్జ్ఞాన
 త్వ సాధనత్వాదికమపి । ఏవం విశిష్టస్యా మధ్యావ్యత్యం త్త్వస్యా
 ద్య కేవలస్యాపి సపక్ష వ్యాప్తు త్త్వస్య తదాత్మ్యం త్త్వత్వాదయతి

[గ] వ్యాపారమువెత్తురతహా (సామగ్రి త్వనతి సామగ్రి త్వనతయత్వద్ధా)
 (హేత్వాభాసత్వా యోగాదితి) తద్విషయస్యేత్వాది । యాదృశః శిష్ట
 విషయక నిశ్చయత్వ మనుమితి పరిబంధక తా నతిరిక్త వృత్తి తాదృశత్వ
 మేవ హేత్వాభాసత్వం, పరిబంధక సామగ్రి ఘటకజ్ఞాన విషయస్సాదా
 రణ్యాదిశ్చనతథా, విశేషదర్శనాది కాలీన తదపరిబంధకేభూత జ్ఞానపి
 తద్విషయక నిశ్చయత్వ సత్త్వాదితిభావః । అన్యథా - యథా కథంబిల్లగం
 పరిష్కృత్య పరిబంధకసామగ్రి ఘటకజ్ఞాన విషయస్య హేత్వాభాసతో
 పపాదన । మయత్వాది హేతో సాధ్యతదభావ సహచరిత మయత్వవా
 పక్ష ఇత్వాది జ్ఞానవిషయస్య దోషతాయా ఇష్టత్వాత్ (సర్వతేరితి) తథా
 చ ధూమాది హేతో తస్యా దోష త్వేన నష్టాన త్రి స్సంభవతీతి భావః ।
 (అభాసీభవేదితి) ధూమాది హేతుకానుమితావపి తజ్ఞానస్య సంకయ
 సామగ్రి త్వేన పరిబంధక త్వాదితిభావః । విరోధిజ్ఞానసా గ్రివిధయాయస్య
 జ్ఞానం పరిబంధకం తత్రాభాసతా మాచాద్య విరోధిజ్ఞానా సామగ్రివిధ
 యా పరిబంధక జ్ఞానస్యవిషయే తామాచాదయతి (తథేతి) ప్రియోజక
 త్వం జనకజ్ఞాన విషయత్వం । ఏవమ వ్యాప్తు త్త్వస్య వ్యాప్తిపక్ష ధర్మతా
 గ్రహీతావిరోధిత్వేనా నుద్భావనీయతాయాః ప్రాగెవవ్యసఫాపితత్వా 'తిష్ఠ
 త్వా'త్వాది గ్రంథస్య తత్పరత్వం నఘటతే పానకుత్వాసాతాత్ ; సచ పూ
 ర్వమన్యయి నివృప్తాంతా సంభవిన మూలనతాయా ఆవశ్యకతయా వరమ
 ద్భావనం నిరాకృతమితి వహనరుక్త్య ప్రిసంగ ఇతివాచ్యం । ఏవమపి న్యతి
 రేకేణి వ్యాప్తిపక్ష ధర్మత్వా ప్రితి పక్షతయా తమద్భావన నిరాకరితే
 హేనుక్త్యస్య మూర్వారత్వాత్ ఇత్యుతః కేవలసపక్ష వ్యాప్తు త్త్వోద్భావన
 నిరాకరణపరతయాకించేత్వాది మూలమువతారయతి (ఏవమితి) ఏవం-ఉక్త
 ప్రకారేణ విశిష్టస్య- ఏవమ వ్యాప్తు త్త్వ విశిష్టస్య । నను సాధనవికలస్యాపి

[మృ] కిం చ కర్మోఽనిష్ఠ కర్మకర్తా నిష్ఠకర్తా నిష్ఠకర్తా నిష్ఠకర్తా నిష్ఠకర్తా
 ముక్త్యానాం సాధనత్వేనైవ వాచి నిష్ఠాత్ ; తమద్భావన
 వాచినిష్ఠ తస్య సచ స్వానంత్యమపశ్యం. అసాధారణ్య వ్యతి
 రేకావతి ముద్భావనాత్ । సచ వ్యతిరేకే పరియోగే తమవన్యాహ,
 వాక్యైశ్చ ధ రతయో రపరితితే పి కించిత్క రత్యాత్ ।

[ద్వి] కిం చైతి వాన్ముపదర్శిత దృష్టాంతస్య సాధనవై కల్యంతువా సాధా
 రణ్యం సపతాంతరపు త్రిత్యైవ తత్సంభవాత్ తమద్భావనస్తు తస్య
 నిగ్రహ స్థానత్వాత్, విభాజక సూత్రస్థానుక్త సముద్చాయక
 చకారణ తస్య సముద్భుతత్వాత్ । తమదాహరిణ్యా భాసతా
 పరివర్తనాయైవ వా ।

[గ] ఘటా దివి శేషాదర్శనకాయామివ వి శేషదర్శనకాయామివ హ్యహార్య
 సాధనన త్వ భిమాదివాదృష్టాంతవిధయా ఉపన్యాససంభవత్వేవేతి తత్ర
 స్వానంతా విరహేణ సాధారణ్యద్భావనం సాధకం; సచ తత్ర దృష్టా
 న్తస్య సాధనవై కల్యో ద్భావనవై వవాచినిష్ఠ త్రిమంభవా దసాధారణ్యస్య
 దోషత్వ మనావశ్యకమితి వాచ్యం; దృష్టాంతస్య నిర్మితసాధ్యవత సాధన
 వై కల్యస్యైవాసాధారణ్యత్వాత్; ఇతిశంకాం నిరస్యతి (వాద్యుపదర్శితేతి)
 యావన్ని శ్చితసాధ్యవతి సాధనవై కల్య మసాధారణ్యమేవేతివాద్యుపదర్శిత
 త్వా భిధానం; ఏకదేశే సాధన వై కల్యస్య యావత్సాధన వై కల్యానతరిక్త
 తయా తస్యా సాధారణ్యత్వ నిషేధానంగ తే స్తమద్భావన పర్యంతస్యా
 సాధారణ్యద్భావనత్వ పరితిషేధః (సపతాంతరపు త్రిత్యైవేతి) హేతోరితి
 శేషః; తత్సంభవాత్, వాద్యుపదర్శితస్య దృష్టాంతస్య సాధనవై కల్య సంభ
 వాత్ । నన్వేపం దృష్టాంతస్య సాధనవై కల్యం హేత్వాభాస బహిర్భూత
 తయాక్వచిదపినాద్భావ్యేతేత్యతహా (తమద్భావనంత్యితి) నను 'పరితిష్ఠాహ
 ని పరితిష్ఠాంతర' మిత్యాది నిగ్రహస్థాన విభాజక సూత్రే అస్యా పరిగణ
 నాన్న నిగ్రహస్థానతేత్వత అహ (విభాజకేతి) అభాసతా పరివర్తనాయైవ
 తమద్భావన మిత్యనుషంగాన్వయుః । అభాసతా- బాధిత సాధనవత్త్వర్థక
 తా, సానాపార్థక్యమూప నిగ్రహస్థానమితిభావః । నను యథాఘట ఇత్యాది
 దృష్టాంత పరియోగస్య సమయబంధానీనత్వేనానియతత్వాత్ యత్ర

[మ] స్వార్థానుమానచసర్వసమక్ష్యావృత్తిరేవదోషశత్యుక్తమితి। ఉచ్యతే-శబ్దత్వం సాధ్యతతస్తదభావవత్కృనివృత్తీవైశ్చాతమథాఽద్యుతిరేకీ ముద్రయా [వ్యతిరేకీతయావా] పక్షసాధ్యం తదభావంచసాధయేత్, అవిశేషాత్। అన్యథాపక్షవృత్తిత్వానుపపత్తిరితి

[ద్రి] ఆవశ్యకశ్చ ప్రాచాం దృష్టాంత పరియోగశ్చిభావః। మూఘాత్ పరాధానుమానై సాధారణ్యం దోషః, స్వార్థానుమానసాదత ఆహ (స్వార్థేతి) స్వమతేసిద్ధాంతముపకీమతే (ఉచ్యతేతి) (అథాఽదితి) వ్యతిరేకీ ముద్రీయా అథాఽభయం సాధయేత్ - అర్థవశ సంపన్న మేవైథయ సాధకత్వం, ఉభయ సిద్ధ్యనుకూల వ్యాప్త్యాది గ్రహాదిత్యర్థః। వ్యతిరేకీతయావేతి పాఠ, అథాత్ - అథాపత్తివిధయా, ఇతి పరమతేన।

[గ] తచ్చూన్య మేవైదాహరణంతత్రైవాసాధారణ్యముద్భావనీయమత్యతతహ (ఆవశ్యకశ్చైతి) తథాచతదపరియోగన్యూనత్వమేవేతిభావః। మూల 'జ్ఞాత'మిత్యవ్య పక్షశత్యాదిః। 'వ్యతిరేకీతయ'త్వనంతరంవాకారానత్వై 'అథాఽ'దిత్యన్యథాఽపత్తివిధయేత్యథోనసంగచ్ఛతే, అథాఽపత్తి వ్యతిరేక్యనుమానోభయవిధయా సాధకత్వపైకమతే సంభవాదత్ ౨న్యథా వ్యాచక్షే (అథాఽదితి) వ్యతిరేకీత్యేనా థాఽధీనత్వాన్వయ భీమం నిరాకర్తుం వ్యత్యవ్య యోజయతి (వ్యతిరేకీముద్రీయాథాఽదితి) 'సాధయే'దితి సంభావనాయాం లిజ్। సిద్ధ్యుపధాన సంభావనాచ యోగ్యతాధీన త్యథాతస్సాలభ్యత ఇత్యాశయేన వ్యాచక్షే (అథాఽవశేతి) ఉభయసాధకత్వం-ఉభయసిద్ధి యోగ్యత్వం, పరస్పరసిద్ధి సామగ్రిరూప పరస్పరసిద్ధి పరిబంధకాభావా తిరిక్తోభయ సిద్ధి సామగ్రి సమవధానమితి యావత్। మూల 'జ్ఞాత' మిత్యంతం హేతుగర్భ విశేషణమితిస్ఫుటయతి (ఉభయేతి) మూల (అన్యథేతి) సాధ్యతదభావ వ్యాపకీ భూతాభావ పరియోగిత్వేన జ్ఞాతస్య విరోధి సామగ్రితిరిక్త పరిబంధకాభావ సమవహితస్య హేతోర్విరోధి సామగ్రిభావాతిరిక్త సాధ్యతదభావసిద్ధి సామగ్రి సమవహితత్వే (పక్షవృత్తిత్వానుపపత్తిరితి) పక్షవృత్తితయా జ్ఞాతత్వానుపత్తిత్వర్థః। సాధ్యతదభావౌ త్థావకతయా సాధారణో దోష ఇతి మూలాథాం

[మ] సాధ్యతదభావైత్యాపకతయాస్వార్థానుమానైసాధారణాదోషః

[దీ] ఏవంచ పక్షధర్తయమాన్మానా హేతుస్సాధ్యభావ వ్యాపకీ భూతాభావప్రతియోగిత్వజ్ఞానాత్ సాధ్యస్య, సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావప్రతియోగిత్వజ్ఞానాచ్చ సాధ్యభావస్య సాధనాయోగ్యభావో విరోధననైకమపి సాధయతి। సచ శబ్దనిత్యత్వా నిత్యత్వ సందేహ తమభయ వ్యాపకత్వం శబ్దత్వాభావస్య గ్రహీతుం శక్యం, వ్యాపకత్వాభిమత శబ్దత్వాభావా భావవచ్చబ్ధవృత్తిత్వస్య నిత్యత్వా నిత్యత్వయో సందిహ్యమానత్వాదితి వాచ్యం। తథాత్వేతి తాదృశ సంశయాభావ దశాయాంతథాత్వనిశ్చయతమభయవ్యాపకీ భూతా

[గ] దీధితికృద్వ్యవహితే (ఏవంచైత్యాది) అత్రసాధ్యతదభావసాధనాన్త్యభివ్యవహితత్వనిశ్చయసామగ్రి సమవహితత్వం ఏతదేవచసాధ్యతదభావైత్యాపకత్వ పదార్థః। సాధ్యతదభావ వ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వజ్ఞానయోగ్యభివ్యవహితయోగిత్వనిశ్చయసామగ్రిత్వ శంకానిరాకరణాయ సాధ్యతదభావ వ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వ జ్ఞానా తమభయసాధనాయోగ్యభివ్యవహిత సంక్షేపాత్ రుపేతి తా (విరోధేన నైకమపి సాధయతి) అసాధారణ ఇతి శేషః, ఎవంచ సాధ్యత్వమేవ హేతుోద్భవత్వ నిత్యవధేయం । సందేహ సందేహ దశాయాం (వ్యాపకత్వేతి) ఉభయవ్యాపకతయా గ్రాహ్యస్య శబ్దత్వా భావస్యయోభావ శబ్దత్వం తద్వద్వృత్తిత్వ రూపస్య వ్యభిచారస్యేత్యర్థః (సందిహ్యమానత్వాదితి) ఉక్తసంశయేన విషయాకరణాదిత్యర్థః, అధారత్వాధేయత్వయో స్తుల్యవిత్తివ్యవహితాదిభావః ।

ఏతచ్చవ్యాపకధర్మిక వ్యాపకాభావవద్వృత్తిత్వజ్ఞానమేవ వ్యాపకతా గ్రహప్రతిబద్ధకమిత్యభిమానం। వస్తుతస్తుతాదృశజ్ఞానవద్వ్యాపకాభావవద్ధర్మిక వ్యాపకతాజ్ఞానమపి ప్రతిబంధకం, అసమానప్రకారకత్వస్యా విశేషాత్ ఇతి శతసంశయశబ్దవృత్తితయా నిత్యత్వాద్యభావని నక్షితినిత్యవధేయం। (తాదృశేతి) శబ్ద నిత్యత్వా నిత్యత్వసంశయాభావదశాయాం ఘటగగనాదౌ శబ్దత్వాభావే ప్రత్యేకముభయ సహచారగ్రహీత్, తథాత్వ నిశ్చయ-శబ్దత్వాభావ ఉభయవ్యాపకతా నిశ్చయేనతి, తజ్జన్య సంస్కారాచ్చబ్ధై సాధ్య

[మ] సత్ప్రతిపక్షాన్ని పాటూ, అత్తత్వం పాటి తమభావం.

[డి] భావప్రతియుగిశ్చత్వం వత్తస్య శబ్దప్రతిసంధాతుంశ్చత్వం.

అశ్చయ మప్రతిత్వం ప్రతిత్వం సారభావం భావస్య పాటియ
పామానాదా పృథివీత్వ తదభావ సహచారణ తమభయ వ్యాపక
తాగ్రహే తాదృశభావ ప్రతియుగి సారభస్యచందనాదా పరా
మర్త్య పృథివీత్వాదా సాధ్యతద సాధారణ్యస్య తిసులభత్వాత్.
నన్వయం సత్ప్రతిపక్ష ఎవ, వ్యాప్తస్వయ నిరూప్యత్వస్య వ్యా
పక త్వేనా ప్రయోజకత్వా దిత్వతతహ (సత్ప్రతిపక్ష ఇతి)

[గ] సంబంధశాస్త్రానుమతి తాదృశవ్యాపకతాద్యయ స్వరణ అవ్యాపకత్వ
భావాసంభవన వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగి శబ్దత్వం త్వస్యశబ్ద, ప్రతి
సంధాతుం-నిశ్చేతుం, శక్యత్వాదిత్యర్థః. | XX నఘటాదా శబ్దత్వాభావ ని
త్యత్వతదభావైకతాసహచర్యగ్రహే శబ్దత్వోపస్థితా వెవసంభవతి, శబ్దత్వ
జాతిప్రతికృత వ్యక్తిభావం నియతమితి శబ్దేనిత్యత్వ తదభావ సంశయజనకం
ధర్మిజ్ఞానం కొట్టుపస్థితిశ్చవత్తే, అపితు కారణాంతరాభావాదేవ తత్ర
సంశయ విరహః, అతో యత్సాధ్య హేతుకే హేత్వభావే సాధ్యతదభావ
యోగసహచర్య గ్రహే హేతుభావే తద్ధర్మణ ఉపస్థిత్య నై యత్వం
తత్ర ధర్మిజ్ఞానాభావేనైవ హేతుమతి ససాధ్య తదభావ సంశయ ఇతి
తాదృశస్థల సాధ్యతదభావవ్యాపకతాగ్రహే సాకర్యమూహ(అశ్చయమితి)
సహచారణ-సహచారగ్రహేణ (తాదృశభావేతి) పృథివీత్వతదభావవ్యా
పకతా విశిష్టభావేత్యర్థః (పృథివీత్వాదాసాధ్య ఇతి) చందనం పృథివీ సార
భాదీత్వాదావిత్వర్థః. అసాధారణ్యస్య అసాధారణ్యగ్రహేన్య. అయం-
సాధ్యతదభావ వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియుగితీయ గృహ్యమాణో హే
తుః (సత్ప్రతిపక్ష ఏవేతి) విరోధివ్యాప్తి పక్షధర్తృత్వాన ప్రతిపక్షకార్య
కీర్త్యాదితిభావః. తథాచ నాసాధారణ్యస్య స్వరంత్రో హేత్వా భావతీతి
భావః. నను విరోధివ్యాప్తే రన్వయ వ్యాప్తిత్వం సత్ప్రతిపక్షతా ప్రయోజ
కమితీనాతి సత్ప్రతిపక్ష తత్వతతహ (వ్యాప్తేతి) అన్వయ నిరూప్యత్వస్య
సాధ్యసాధనాధాయనిరూపితత్వస్య అవ్యాపకత్వేనవ్యతిరేకసాహచర్యవత్తే

[మ] అసాధారణన వ్యతిరేకి ప్రియైగె పరస్య సవసపక్ష వ్యావృత్త త్వమాత్ర ముద్భావ్యం, సాధ్యాభాషా త్థాపకత్వాత్, నవి పక్ష వ్యావృత్తత్వమపి, ప్రతికూలత్వా ద్వ్యర్థత్వాచ్చ । యద్వా విపక్ష వ్యావృత్తతయాసాధ్యమివ సపక్షవ్యావృత్తతయా సాధ్యాభావమపి సాధయేదితి దృష్టాంతతయా ప్రితిబందితయాచ తదుద్భావనమపి ।

[ద్] నచైవం విధదేదన పృథగభిధానతి ప్రిసంగః, స్వతంత్రైచ్చస్య త్యాదే గ్రంథకృతైవా భిధానాత్ । తదభావ సాధక తత్సాధ కత్వ భిమయాపా శక్తివిశేష సూచనాధాత్వాచ్చ । సత్ప్రతిపక్ష సవ్యభిచారోభయ లక్షణా క్రాంతతయోభయంత భావస్యా వి రుద్ధత్వాదిత్యపి కశ్చిత్ ।

[గ] యతోసత్ప్రతిపక్షతాతత్ఫలసాధారణ్యాభావేన(ఏవంవిధేతి)యతో హేత్వ స్తరేణ ప్రితిరోధస్తత్ర సత్ప్రతిపక్షతా యత్రచస్సేనై వస్వకార్య ప్రితిరో ధస్తత్రోదవస్య హేత్వాభావతేత్యభిధానఇత్యర్థః । అతిప్రసంగఃయత్రాస్వ యినాహేత్వంతరేణ ప్రితిరోధ స్సత్ప్రతిపక్షఃయతోచ వ్యతిరేకిణాహేత్వంత రేణప్రితిరోధస్సహేత్వాభాసాంతరమిత్యాది ప్రిసంగః । “తదభావ సాధక” ఇత్యాదేః ప్రికృతేతద్దోషపృథగభిధానస్యేత్యాదిః । అశక్తివిశేషః । అతిశయి తాశక్తిః (ఉభయలక్షణాక్రాంతతయోభయంతభావస్యేతి) యథాసత్ప్రతి పక్షలక్షణాక్రాంతతయా సత్ప్రతిపక్షతా తథా సవ్యభిచార లక్షణాక్రాంత తయూతథాత్వస్యాపీత్యర్థః (అవిరుద్ధత్వాదితి) తథాచ సవ్యభిచారలక్షణా క్రాంతస్య సవ్యభిచార మధ్య అవశ్యం విభజనీయతయా సాధారణానుప సంహరి భిన్నస్య శబ్దౌచిత్య శ్శబ్దత్వా దిత్యాదే రసాధారణత్వేన విభజ నం యుక్తమేవేతి భావః । కశ్చిదిత్యనెనా స్వరస సూచితః, సచా సాధార ñ్య సత్ప్రతిపక్ష సాధక్య ప్రియైజక దర్శిత బీజమనాదృత్య సత్ప్రతిపక్షౌ స్తర్భావనీ వ్యకారె వ్యాప్తిజ్ఞాన విరోధిత్వఘటితస్యతద్వాన్యవృత్తపైవ సా ధారణ్య సంగ్రాహక సవ్యభిచార సామాన్య లక్షణస్య సంభవేన ప్రియా సేన సమూహాలంబనా నుమితి విరోధితా ఘటిత తత్సాధారణ సవ్యభి చార సామాన్య లక్షణ కరణస్య నిర్ముక్తికతయా తస్య సవ్యభిచారాంత ర్భావాసంభవాదితి । సపక్షత్వస్య నిశ్చయగర్భత్వే సత్ప్రతిపక్షత్థాపకతా

[మ] లక్షణంతుసర్వసమవ్యాప్తత్వం, సమవ్యాప్తత్వమపి,

[దీ] (సహసపక్షేతి) సమమ సాధ్యవాక్ సమ వృత్తిత్వేనతి సాధ్యవ్యా
వకా భావ ప్రతియోగిత్వ మిత్వం;

[గ] ససంభవతి వ్యాప్తైర్జ్ఞానా గర్భత్వాదిత్యత వృత్తిత్వేనతి (సమ
ఇతి) సమవృత్తిత్వా విశేషితస్య సాధ్యవ్యాప్తే భూతాభావ ప్రతియోగిత్వ
స్య ప్రతిబంధకతా నతిరిక్త వృత్తివిషయితాకత్వా భావన సహత్వాభా
స సామాన్య లక్షణాక్రంతత్వం, అనుమతి-విరోధితా శూన్యసమ ధర్మ
తాజ్ఞానకాలీన జ్ఞానావృత్తి విషయితాకత్వ రూపం ప్రతిబంధకతానతిరిక్త
వృత్తిత్వం సామాన్యలక్షణ నివేశ్య హత్వాభావ సామాన్య లక్షణాక్రం
తత్వ సంపాదనసంభవేపి తాదృశప్రియాన గారవమతో సాధారణ్య శరీర
సమవృత్తిత్వమంతర్భావయతి(సమవృత్తిత్వేనతి)యద్యప్యేవంసవ్యభిచార
సామాన్య లక్షణస్య యద్యధర్తి వృత్తిత్వ మిత్యాదినా బాధాది సాధా
రణ్య వారణ ప్రకారో నసంభవతి, సమవృత్తిత్వ ఘటితా సాధారణ్యస్య
పిధర్తి విశేషనియంత్రితత్వాత్, తాదృశరీత్యాదశేచసిరుక్తాసాధారణ్యస్యై
వ అసంగిహాపత్యై, తథాపి ప్రకృతసమతా వచ్చెదక విశిష్టే ప్రకృత సా
ధ్యతా వచ్చెదక విశిష్ట వైశిష్ట్యవగాహి జ్ఞాననిరూపితా యా నిరుక్తా
సాధారణ్య విషయకత్వా నవచ్చిన్న ప్రతిబంధకతా తచ్చూన్యత్వేనతి
సమూహాలంబనానుమతి విరోధిత్యస్య బాధప్రతిరోధ వ్యాప్తత్వనిరుక్తా
సాధారణ్యసాధారణ్య సవ్యభిచారసామాన్యలక్షణత్వ సంభవాన్నదోషః।

నను సాధ్యవ ద్వాప్తవృత్తిత్వం యది తవ్యదవృత్తిత్వం తదా
శబ్దోఽనిత్యః శోత్ర గ్రాహ్యత్వేనతి గుణత్వా దిత్యాదా విశిష్టస్య
గుణత్వాదే కేవలా నతిరిక్తతయా నిత్యత్వవదవృత్తిత్వం సౌసప
ద్యత ఇత్యవ్యాప్తిః, ఏవం సాధ్యవద వృత్తిత్వం సామానాధికరణ్య
గ్రహ విరోధితయా వ్యాప్తిగ్రహ విరోధ్యవతి ననృప్తిరిష్యోక్తాపక
మతో వ్యాప్తవృత్త్యాంతం వ్యాప్త్యై (సాధ్యవ్యాప్తకతి) విరోధమా
పోపాధే సాధ్య భావ వ్యాప్యతా రూపత్వే సోపి సాధ్య వ్యాప్తే
భూతాభావ ప్రతియోగిత్వ మితి సంకర ఇత్యాశంకాం నిరాకరోతి

[డి] ఇదంతసామాన్యమనుమితిగోధి, విరోధశ్చ సాధ్యసామాన్యసాధికరణ్యాది
 యోపోన్వయో వ్యాప్తిగోహ విరోధినిసాంకయక శంకాపి । సాధ్య
 సమానాధికరణంతునాసాధారణం, దశావిశేషేతద్భిన్నస్తుపురుష
 దోహ వ్యాప్య ఇవ సాధారణ్య భిముః । నవీనాః పునరేవం వర్ణ
 యంతి-సామగ్రిద్వయవిరోధన హేత్వభావస్యసాధ్యతదభావవ్యాప
 కతాగోహ విరోధోసాధారణస్య దూషకతాయాంబీజం, తథాహి-
 వృత్తిమతా హేతునా క్వచిదధికరణే వతితవ్యం, తత్రచావశ్యం
 సాధ్యతదభావయో రన్యతరేణ భవితవ్యం,

[గ] (సాధ్యసామాన్యసాధికరణ్యాదితి) హేతునిష్ఠసాధ్యసామాన్యసాధికరణ్యాది
 త్యర్థః । అదిసాధ్యనిష్ఠ హేత్వసామాన్యసాధికరణ్యపరిగోహః । నన్వేషంవిరోధ
 స్యవిరోధ్యవిషయకత్వేనానుమిత్యవిరోధితయా దోషతా నన్వేషిత్వతలహ
 (అన్వయవ్యాప్తితి) సాధ్యహేతు సామాన్యసాధికరణ్య ఘటిత వ్యాప్తిత్యర్థః ।
 పక్షవృత్తిత్వప్రవేశా ప్రవేశాభ్యామపి భేదసంభవాచ్ఛక్తాపి నెత్యక్తం ।
 శబ్దోఽనిత్యశ్చబ్దత్వాదిత్యాదౌ వాస్తవసాధ్యవ ద్వాన్వృత్తత్వానత్యైవనా
 వ్యాప్తిశంకా ముల్యుతయాపరిహరితి (సాధ్యసమాన్యసాధికరణంత్యితి) నను
 దర్శితస్థలిపి దశావిశేషైః సాధారణ్య జ్ఞాననా నుమిత్య నుత్పాదన హే
 తో ద్దుష్టతాయా అవశ్యకత్వే కథముల్యుత్వ మిత్యతలహ (దశావిశేష
 ఇతి) తద్భిముః- అసాధారణ్య భిముః । పురుషదోష ఏవ నతు తత్ర
 హేతో ద్దుష్టతేత్యర్థః । ప్రతిబంధి సూచనాయ దృష్టాంతమాహ (వ్యాప్యఇ
 వెతి) (మిశ్రోవ్యాఖ్యాన ముపన్యస్యతి) (నవీనాఇతి) (సామగ్రిద్వయ విరోధ
 నతి) హేత్వభావ సాధ్యతదభావ వ్యాపకతా గ్రాహక సామగ్రిః పర
 స్పరజన్య ఫలప్రతిబంధకత్వే నెత్త్యర్థః । గోహవిరోధః- గోహనుత్పాదః । అ
 సాధారణస్య-హేతోః । దూషకతాయాంబీజం- అనుమిత్యనుత్పాదకతా
 యాం బీజం । వ్యాపకతయో ర్విరోధపవ పరస్పర గోహసామగ్రిః పర
 స్పర ప్రతిబంధకత్వంసంభవతీతి విరోధమేవ్రాపపాదయతి (తథాహీతి) (క్వచి
 దధికరణే వతితవ్యమితి) వృత్తైరధికరణ నిరూపితత్వ నియమాదితి భావః ।
 తత్రచ తదధికరణేచ సాధ్యతదభావయో రన్యతరేణ, భవితవ్యం- స్థితవ్యం ।
 ప్రతియోగ్య భావయో రేకానత్యై అపరసత్త్వ నియమాదితి భావః ।

[దీ] నచ తత్ర హేత్వభావ స్సంభవతి, అతోవశ్య మన్యతరా వ్యాపక త్వం తస్య, ఏవంవిధ విరోధభ్రావ్యే సాధ్యేన తదభావేనచ హేత్వ భావస్య సహచార జ్ఞానం నైకతర నిరూపితామపి వ్యాపకతాం గ్రాహయతి, విరోధివిరోధాత్, విరోధీపరామర్శః ద్వయమివసాధ్య తదభావః । ఏవంచ వృత్తిమత్త్వ విశేషితం హేతోర్మావత్సవ య విపక్ష వ్యావృత్తత్వం వృత్తిమత్ప్రతియోగిత్య విశేషితంవా హేత్వభావస్య యావత్సవక్ష విపక్ష వృత్తిత్వ మసాధారణ్యమితి యోజయంతిచ గ్రింథమిత్థం- శబ్దత్వం యది సాధ్యతదభావవద్వ్యా వృత్తత్వేన - తమభయ వ్యాపకీ భూతాభావ ప్రితియోగిత్యేన, జ్ఞాతం- జ్ఞానయోగ్యం, స్యాత్ -

[గ] తత్ర-అధికరణేన హేత్వభావస్సంభవతిప్రితియోగివృత్త్యావిరోధాదితి భావః। అతః-హేత్వభావస్య తత్రాసత్త్వాత్ । అన్యతరావ్యాపకత్వం-సాధ్యా వ్యాపకత్వ సాధ్యాభావా వ్యాపకత్వాన్యతరవత్త్వం తస్య-చే త్వభావస్య। తయోమధ్య హేత్వధికరణే యస్య స్థితిః తద్వ్యాపకతాయా న్నదభావే అసంభవాదితిభావః। ఏవంవిధవిరోధభ్రావ్యే- ఏవంరీత్యా నిత్యత్వతదభావ వ్యాపకతయో శబ్దత్వాభావాదావేకనత్వేన పరాసత్త్వ నియమే (సహ చార జ్ఞానమితి) వ్యాపకతా గ్రహకారణం గగన ఘటాదౌ సామానా ధికరణ్య జ్ఞానం। విరోధిసామగ్ర్యాః ప్రితిబంధకత్వం దృష్టా నైన దృఢయతి (విరోధీతి) సాధ్యతదభావః సగ్రాహయతీ త్యనుషంగేణాన్వయః । అవృత్తి వారణాయ “వృత్తిమత్త్వవిశేషిత”మితి యావత్సవక్షవిపక్షవ్యావృత్తత్వం- యావత్సవక్షవిపక్ష నిష్టాభావ ప్రితియోగిత్యం। నను హేత్వభావత్వరూపేణ సహచారజ్ఞానమేవ తేనరూపేణ వ్యాపక తా గ్రాహకతయావ్యాపకత్వాంతర గ్రిహవిరోధీతి తద్విషయస్యైవనదోషత్వ ముచితమిత్యాశయేనాహ (వృత్తి మదితి) ఉభయవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రితియోగిత్యజ్ఞానవిషయత్వం భ్రమ మాదాయోభయ సహచరితసాధారణమితి నోభయ సాహచర్య రూప తయా వ్యాఖ్యేయోభయ సాధకమతో వ్యాచక్షే (జ్ఞాతం - జ్ఞానయోగ్య మితి) ఉభయ సాధకత్వే ఉభయ సాహచర్య రూప న్యతిరెక్యనుమానత్వ

[డి] తద్వత్స్యత్, ఇతిమావత్, తదా, వ్యతిరేకితయా. తాదృశ వ్యతిరేక ప్రతియోగిత్వేన, అథాత్మయే, తమభయం సాధయేత్-తమభయ సహచరితం భవేత్ ।

[గ] మప్రియోజకమితివ్యతిరేకతయైవ్యభావ్యాచక్షే (వ్యతిరేకితయేతి) (తాదృశేతి) సాధ్యతవభావవ్యాపకీభూతైవ్యర్థః।యద్యపియది తాదృశవ్యతిరేకప్రియోగిత్వవత్స్యత్తనా ఉభయ సహచరితస్యా దిత్వతపవ తాదృశప్రియోగితాయా ఉభయ సాహచర్య ప్రయోజకత్వం లభ్యతే, తథాస్యాపత్తిమూలభూత వ్యాప్తి పరిదర్శనాయ వ్యతిరేకితయేతి పునర్ముఖేభిహితమిత్వవధేయం । భృమణాభయ సాధకత్వస్యే వ్యత్వా మభయం సాధయే దిత్వస్యార్థమాహ (ఉభయ సహచరితం భవేదితి)

యద్యపివృత్తిమత్త్వవిశేషితైకకోటివ్యాపకాభావప్రియోగిత్వస్యవస్తుగత్వా పరకోటివ్యాపకాభావప్రియోగిత్వ విరుద్ధత్వేపి విరోధావృత్తిసంధానదశాయాంనైకక్రమాకసామగ్ర్యాః।అపరగృహవిరోధిత్వమిదద్యతతర్థావతారైవ విరోధప్రితిసంధానమసాధారణ్యదశాయా మంగీకార్యం, యద్దూషయివ్యతి 'దర్శితీత్యాతదవధారణైచ' త్యాదినా, తథాచశబ్దనిత్యత్వా నిత్యత్వయో స్సందేహే శబ్దత్వే తమభయ సాహచర్యమపి సందిగ్ధమేవేతీష్టాపత్తిశంకాయాం నౌక్రతర్కావతరణ సంభవః ; తదుభయైకాధికరణ వృత్తిత్వస్యచా పరిసిద్ధ్యానాపత్తి సంభవః; అపరిసిద్ధస్య వ్యాప్త్యవధారణాసంభవాత్, ఏవముభయవ్యాపకీ భూతాభావప్రియోగిత్వమవృత్తై పరిసిద్ధం తత్రానౌభయ సాహచర్యమితి విరోధ ఏవాపాద్యా పాదకయోరితి కథమాపత్తిః ? వృత్తిమత్త్వేనత్యుభయ వ్యాపకీ భూతాభావప్రియోగిత్వంచా పరిసిద్ధం, వృత్తిమత్త్వేనతి తత్తత్కోటి వ్యాపకీ భూతాభావప్రియోగిత్వేన పరిత్యేకం తత్తత్కోటిభావ సాహచర్యావత్తే ఇష్టాపత్తిశంకాయా అనివృత్తిరితి మహదసమంజసం ;

తథాపి జలత్వాదావృత్తిమత్త్వేనతి ఘటత్వపటత్వాద్యుభయవ్యాపకీభూతాభావప్రియోగిత్వం తమభయాభావద్వయసహచారంచావధార్యసామాన్యత ఆపాద్యా పాదకయో ర్వృత్తిమత్త్వేనతి యద్యదుభయ వ్యాపకీభూతాభావప్రియోగి తత్ప్రత్యేకం తమభయాభావ ద్వయైకాధికరణ

[5] వ్యావకాభావ పరివ్యాప్త్యాభావస్యా వశ్యంతా వాత్, అతథాభావ
పక్షధర్మకాతామూ వ్యాప్త్యా నుపపత్తిః.

[X] పుత్రితి వ్యాప్తివధార్యతే, తత్కృత్యత్యాదా వుత్తిమత్త్వసత్వత్వ
తథావ వ్యావకాభావ పరితియ్యుగిత్యానా మాహార్య భావాన్నిత్యత్వా
నిత్యత్వాభావ ద్వయైకాధికరణ పుత్రిత్వవత్సాద్యదివ మిత్యప్రసిద్ధ విశేషా
వత్తిస్తులభైవ, సామాన్య ముఖ్యాప్రసగీన విశేషానుమితావివ తదధీన
విశేషావత్రావపి విశేష ప్రసిద్ధానంగత్వాత్ ।

నచోక్తాపాద్యా ప్రసిద్ధా పరితియ్యుగ్య ప్రసిద్ధ్యాపాద్య వ్యతిరేక
నిశ్చయా సంభవేన నాపత్త్యవతార సంభవ ఇతి వాచ్యం ; విశిష్టవిషయ
కావత్తే విశేషేషి విశేషకాభావ నిశ్చయస్యాపి విశిష్టకంకా నివర్తక త్వేన
హేతుత్వా చ్ఛబ్దత్వాధికరణ నిత్యత్వ నిత్యత్వా భావైకభావాభావవత్తా
నిశ్చయాదేవ తాదృశావత్తి సంభవాత్ ।

(న స్తుత స్సాధ్యతపిభావై భయత్వ విశిష్టస్య స్వాధికరణ పుత్రి
త్వ సంబంధన శబ్దత్వై ఆపాద్యత్వం, విశిష్టస్యా ధికరణా ప్రసిద్ధాఽపి
ఉభయత్వ విశిష్టస్యాపాద్య స్యప్రసిద్ధ్యా స్వాధికరణ పుత్రిత్వ ఘటితో
క్త వ్యధికరణ సంబంధేన తదావత్తే బాధకా భావా, వ్యధికరణ సంబ
ధావచ్చిన్న సాధ్యాభావ నిశ్చయస్య తాదృశాభావై పగమన సమ్మ
వాత్, ఆపాదకమపి పుత్రిమత్త్వ ఘటిత తద్వృత్తితిత్వ రూపేణైవ,
నత్వైక విశిష్టాపరత్వేన, అతోనాపాదకా ప్రసిద్ధిరపి, ఏవంచవివర్యయే ప
ర్యనసానమపి సంభవతీతి తత్త్వం ॥ ఇతి క్వచిత్సూతః ॥) మూల “వ్యతి
రేకతయే” తి యద్వాన్యతై బాధకత్వం దర్శితం తదేవ స్ఫుటికకోతి
(వ్యావకా భావపటితి) పరితియ్యుగినో భావా భావత్వా ప్రకృతత్వం
బోధ్యం । అన్యథత్వస్య వివరణ మతథాభావ ఇతి । ఏక స్థిత స్వాధికర
ణ నిత్యత్వా నిత్యత్వాభావైకభయయావ పర్యవసితా పాద్యాసత్త్వ ఇత్య
థః । ఉభయవ్యాపకీ భూతాభావ పరితియ్యుగిత్యా నుపగమే ధర్మకావృత్తి
త్వా నుపపత్తి వివరణాత్ “పక్షధర్మకాతామూ వ్యాప్త్యా నుపపత్తిః నిత్యసంగత ముతః
పూరయతి (వ్యాప్తీతితి) తథాచోభయ వ్యావకాభావ పరితియ్యుగిత్యన
త్వై ధర్మకావృత్తితాయాః ధర్మకావృత్తితా సత్త్వై చోభయ వ్యావకా

దీ] నచ తథాభావ స్సంభవతి, నవాపక్ష వృత్తిత్వం బాధితం, అతః, సాధ్య తదభావ వ్యాపకతయా - తమభయ సిద్ధ్యనుకూల విరోధి వ్యాప్తిద్యయ గ్రహక వ్యతిరేక సహచార ద్వయగ్రహ విషయ తయా, అసాధారణః, దోషః- వ్యాప్తిద్యయ గ్రహప్రతిబంధకః । నను యదివిరోధి వ్యాప్తిద్యయం నగృహ్యతే తదా సత్ప్రతిపక్షోః ఛేదనః, గృహీతవిరోధి వ్యాప్తిద్యయ హేతు సముత్థత్వాత్త్య

[X] భావ ప్రతియోగితాయాః అనుపజ్జ త్రిత్యర్థః । అన్యథా వ్యాపకాభావ తతి వ్యాప్త్యాభావస్య అనుపగమే అనియతత్వ ప్రసంగాదిభావః । ఇష్టా పత్రికంకా విరహం స్ఫుటయతి (నచ తథాభావ ఇతి) ఏకాధికరణే ఉక్తిభ యుసత్త్వ మిత్యర్థః । తథాచేష్టాపత్రి శంకా విరహేణ శబ్దత్వే నిత్యత్వా నిత్యత్వోభయాభావవ దధికరణకత్వేన మిళితా పాదకానాం వృత్తిమత్వ నిత్యత్వ తదభావ వ్యాపకాభావ ప్రతియోగిత్యానా మభావే సాధ నీయ నిత్యత్వ తదభావ వ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్యయో ద్వయో రభావః పక్షధర్మతా బలాచ్ఛబ్దత్వే సిద్ధ్యతి, అయమేవ విరోధగ్రహ ఇతిభావః । నన్య వృత్తిమత్వ మూదాయైవ నకథం పర్యవసాన మిత్యత ఆహ (నవాపక్ష వృత్తిత్వం బాధితమితి) తథాచ వృత్తిమత్వనిశ్చయాన్న తథాపర్యవసానమితిభావః । ఏత న్నతేచ సాధ్యతదభావప్రాథ్మికతయైత్యస్య సాధ్యతదభావ సిద్ధిసామగ్రి సమవహితతయైత్యర్థో నసంభవతి, వ్యాప్తి గ్రహభావేన తాదృశసామగ్రి సంభవాదతొన్యథావ్యాచక్షే (సాధ్యతద భావేతి) 'దోషఇత్యస్య' న్యాఖ్యా 'వ్యాప్తిగ్రహప్రతిబంధక ఇతి వ్యాప్తి గ్రహ విరోధి ధర్మవానిత్యర్థః । ఏత న్నతే అసాధారణే సత్ప్రతిపక్షోః శంకానవతారాదా శంకాంతరేణ సత్ప్రతిపక్ష ఇత్యాది మూలమువతార యతి (నన్వీతి) విరోధి వ్యాప్తిద్యయం-సాధ్యతదభావ నిరూపిత వ్యాప్తి ద్యయం నగృహ్యతే గ్రహక సామగ్రిద్యయవిరోధవ ఏకదానగృహ్యతే । (సత్ప్రతిపక్షోః ఛేదనఇతి) ఐరవ్యుర సామగ్రి విరోధవ విరోధిలోఽన్యో రముదాతి ప్రతిబంధోఽచ్చేద ఇత్యర్థః (గృహీతేతి) హేతుధర్మకతత్వతదభావవ్యాప్తి

[డి] ఇత్యతపహ (సప్రతిపక్షఇతి). తత్ర హేతోర్విశ్చిన్నతయా ధికరణ భాదన తథా గ్రహ సంభవతి, అత్ర పునరేక స్థిః హేతౌతమ భయ గ్రహా విరుద్ధ ఇత్యర్థః । అత్రోచేదం చింత్యం, ఏవంపతిసప త్తాదేయూవత్త్వ విశేషణంవ్యథం, దూషకతాయామనుపయో గాత్, వ్యభిచారాగ్రహ మాత్రోప క్షీణత్వాత్, వృత్తిమత్త్వాది విశేషితస్యాపిచా సాధారణ్యపృజ్ఞానం నవ్యాప్తిజ్ఞాన విరోధి, విరోధి విషయకత్వా భావాత్ ।

[గ] గ్రహాధీనత్వా దిత్వధః (దూషకతాయామనుపయోగాదితి) యత్కించిదధికరణే సాధ్యహేతు సామానాధికరణ్య గ్రహస్యాపి వ్యాపకతా గ్రహాకత్వేన తాదృశకీత్యా దోషత్వేఽధికరణే యావత్త్వస్యాప్రయోజ కత్వా దిత్వధః । నను యత్కించి త్సపక్షాదా హేతోర్గ్రహ తాదృశ వ్యభిచారగ్రహేణ ప్రతిబంధకత్వేన సాధ్యాది వ్యాపకతాగ్రహా నసంభవతీతి యావత్సపక్షాదా హేత్వభావగ్రహవ్యభిచారగ్రహవిరోధి తయా హేత్వభావే సాధ్యాది వ్యాపకతాగ్రహాక ఇతి కథం యావత్త్వా నుపయోగ ఇత్యతపహ (వ్యభిచారాగ్రహేతి) నూపతి సపక్షాదా హేత్వభావ గ్రహస్య వ్యభిచారాగ్రహ మాత్ర సంపాదకత్వేన వ్యాపకతా గ్రహే ఽన్యథా సిద్ధత్వాదిత్యర్థః । తథాచ యావత్త్వ ఘటితా సాధారణ్య గ్రహ త్వేన ప్రతిబంధకజ్ఞానాజనకత యా నతేనరూపేణ ప్రతిబంధకత్వ మపీతి సతాదృశాసాధారణ్యస్య దోషతానంభవః, సహచారజ్ఞానవిధయా వ్యాప కతాగ్రహాక జ్ఞానవిషయస్య యత్కించిత్సపక్ష విషయో హేత్వభా వస్య దోషత్వే వహ్నిమాణ భూమాదిత్యాదావయః పిండజల హృదాది నిష్ఠసూమా భావానై రసాధారణ్యతా ప్రసంగ ఇతి భావః । నను వృత్తి మత్వేనతి యావత్సపక్ష విషయ నిష్ఠాత్వంతాభావ ప్రతియ్యుగిత్వస్య హేతౌ జ్ఞానం వృత్తిమ త్ప్రతియ్యుగికత్వేనతి యావత్సపక్ష విషయవృత్తిత్వస్య హే త్వభావే జ్ఞానంవాతాద్రూప్యేణ వ్యాపకతాగ్రహా జనకమపి వ్యాపకతా స్తరగ్రహ ప్రతిబంధక మాస్థీయ్యతే, అసాధారణ్య జ్ఞానదశాయాం వ్యా పకతాగ్రహానుత్పాదస్యా నుభవ సిద్ధత్వాదత తపా (వృత్తిమత్త్వాదీతి) (విరోధవిషయకత్వాభావాదితి) తథాచ తాదృశాసాధారణ్యజ్ఞానకాలేవ్యాప్తి

[5] ఉపదర్శిత విరోధస్య తచ్చరీరే- సంతథావాచ్చ । వ్యాపక తయోరపిచన స్వతో విరోధః, ఉపదర్శితరీత్యా తదవధారణాచావ శ్యకం వ్యభిచార జ్ఞానమేవపరిబంధకం । అతఏవ సత్యప్రసాధారణ్యజ్ఞాన ఏకత్రానుకూల తకావతారేభవతివ్యాప్తిరీతి ।

[X] గ్రహానుత్పాదవనానుభావికః, విరోధివిషయకజ్ఞానకాలపవజ్ఞానానుత్పాదస్యానుభావికత్వా దితిభావః । ఉపదర్శిత విరోధస్య-ఏకకోటి వ్యాపకత్వై తదభావనాపరకోటివ్యాపకతా నుపపత్తిరూపస్యసాధ్యాభావాదివ్యాపకతా పరిత్యోగికవిరోధస్య । తచ్చరీరే- అసాధారణ్య ఘటక హేత్వభావ నిష్కయావత్సవక్షస్తుత్తిత్వాదా । అనంతర్యావాత్-అనత్వాత్ । తథాచవ్యాప్త్యసాధారణ్యయో మిథోవిరోధి రూపత్వాభావాదితి పర్యవసితార్థః । నస్య సాధారణ్యేన సమంవ్యాప్తై రవిరోధపి వృత్తిమ త్పరిత్యోగికాభావ నిష్కయై స్తత్తదభావ వ్యాపకతయో మిథో విరోధాత్తయో రెకదా నిశ్చయో నుభవ విరుద్ధః, ఏవంచా సాధారణ్య గ్రహదశాయాం యది వ్యాపకతాగ్రహః స్యాత్తదా అవిశేషేణవ్యాపకతాద్వయ గ్రహేషవస్యా దిత్వగత్యాఅసాధారణ్య గ్రహస్య వ్యాపకతా గ్రహ విరోధిత్వ మాప్తే యమిత్యతహా (వ్యాపకతయోరపీతి) (నస్వతోవిరోధిత్వ) విరోధాగ్రహ దశాయాం భావాభావయోరివనయగవన్నిశ్చయా విషయత్వమిత్యర్థః । ననూ క్తరీత్యా విరోధావధారణ దశాయాం యుగపత్తన్నిశ్చయ వారణయైవ తాదృశ పరిబంధకతా కల్పన మావశ్యకమతహా (ఉపదర్శితరీత్యేతి) ఆవశ్యకం- అవశ్యకల్పన పరిబంధకతాకం । వ్యభిచారజ్ఞానం. హేత్వభావాభావ రూప హేతుమతి నిత్యత్వ తదభావ సంశయాత్తకం సాధారణ్య జ్ఞానం । పరిబంధకం - హేత్వభావ నిత్యత్వ తదభావ వ్యాపకతా జ్ఞానానుత్పాద నిర్వాహకం, తస్మాపి తత్త నియమేన కల్పనసంభవాత్ । తథాచ తదనురోధేనాస్యాసాధారణ్యస్య పరిబంధకతా నకల్పిత ఇతి భావః । అతఏవ- తాదృశస్థల సాధారణ్యసీమాతేణ వ్యాప్తిగ్రహ పరిబంధాదేవ (భవతి వ్యాప్తి రీతి) సాధారణ్య జ్ఞాన తకావతారేజకత్వాదితిభావః । అసాధారణ్య జ్ఞానస్య పరిబంధకత్వై తత్త తకావతార కించిత్కరతయా వ్యాప్తి

[దీ] ఏతేన తాదృశసహచారజ్ఞానతుల్యబలవిరోధివ్యాప్తిగ్రహసామగ్రీత్యైవ పరిబంధకం, తర్కావతారే ఘనస్తుల్యబలతైవ నాస్తీతి పరాస్తం - తర్కస్య వ్యభిచారశంకా నివర్తకత్వేనైవ ప్రాపయోగిత్వాత్, సామగ్రీత్యైవ పరిబంధకత్వే హేత్వాభాసత్వా యోగాచ్చ । సత్ప్రతిపక్షేచ విరోధివ్యాప్యవత్తా నిర్ణయత్యైవ పరిబంధకత్వం, నతు విరోధి సామగ్రీత్యైవ । బాధావతారేత్వా సతతః సత్ప్రతిపక్షితత్వేపి బాధేన పరిహేతో రవ్యాప్యత్వాది జ్ఞానపవ

[గ] గ్రహసంభవాదుపప్లంభ సంగతిః । ఎతేన - కౌఠప్రపరిబంధకతయైవ నిర్వాహేణ! తుల్యబల విరోధి వ్యాప్తిగ్రహ సామగ్రీత్యైవ - విరోధివ్యాప్తిగ్రహసాధారణతత్త్వార్థరణసముదాయత్యైవ! సత్ప్రసాధారణ్యజ్ఞానత్వ మాత్రేణ! తర్కావతారే - ఏకదిత్యైవ తర్కావతారే! తుల్యబలతైవ సకల కారణ సంవలనమేవ (సాస్తీతి) విరోధివ్యాప్తిగ్రాహకస్య అనుకూల తర్కాభావ సహితస్య పరిబంధకతయా తదభావస్యాపి సామగ్రీ ఘటకత్వాదితిభావః! అతోనతతోవ్యాప్తిగ్రహనుచప త్రితిశేషః! ఉపయోగిత్వాత్ - ఉత్తస్థల వ్యాప్తిగ్రహే పేక్షణీయతో ఽపత్తైః! అతిరిక్తపరిబంధకతాం కల్పయిత్వా తత్తోక్త తర్కాభావ నివేశస్య నిర్ముక్తికత్వాదితిశేషః! క చిత్తు (తుల్యబలవిరోధి వ్యాప్తిగ్రహ సామగ్రీత్యైవ) స్వసమాన కాలీన పక్వతర వ్యాప్తిగ్రాహక సామగ్రీ యానత్కారణ ఘటితా తావత్కారణఘటితా యా విరోధివ్యాప్తిగ్రాహకసామగ్రీ తత్త్యైవైత్యర్థః! తుల్యబలతైవ విరోధి వ్యాప్తిగ్రాహక సామగ్ర్యాం నాస్తి తద్వ్యాప్తైః తర్కాసత్త్యైవ న్యూనత్వాదితిభావః (తర్కస్యేతి) తథాచ తర్కస్య వ్యాప్తిగ్రహ కారణత్వాభావాత్ తత్ప్రత్యుపత్యైవ న్యూనాధిక బలభావ మావహత ఇతి వ్యాచక్రుః (హేత్వాభాసత్వా యోగాదితి) ప్రాగుపదర్శితా తిప్పిన జ్ఞాదితిభావః । నన్వేషం సత్ప్రతిపక్షస్య హేత్వాభాసత్వా నుపపత్తి రిత్యతతా (సత్ప్రతిపక్షేచేతి) (విరోధీతి) గ్రాహ్యభావాదీత్యర్థః నన్వేషముభయవ్యాప్యవత్తా నిశ్చయదశాయాం ఏకసాధ్యస్య బాధావతారే సాధ్యాస్తరస్య అననుమాన సరిసంగ ఇత్యతతహ (బాధావతారేత్వేతి) అవ్యాప్యత్వా దీత్వాదినా అపక్షధర్మత్వసరిగ్రహః । ఏతజ్ఞానంచ వ్యాప్తివిజ్ఞ

[మ] వ్యథావిశేషణత్వాత్ । విరుద్ధ మప్యనెనో పాధినాఽసాధారణ
మేవ । అన్యథై తదవగమే విరుద్ధత్వా జ్ఞాన హేత్వా భాసాంతర
తాపత్యైః ॥

ఇతి అసాధారణమణిః

[దీ] సాధ్యానుమిత్యుదయాదితికృతం పల్లవితేన ।

ఇత్యసాధారణ దీధితిః

[గ] హేతుమత్తా జ్ఞానవిశేషణతాపన్నవిశేష్యతావిశేషణధర్మవిశేషణత
యాబోధ్యం, తథాచ ప్రతిహేతు పరామర్శే వ్యాప్త్యధ్యంశే అప్రామా
ణ్య జ్ఞాన ఇతి పర్యవసితార్థః । పక్షేత త్సాధ్యాభావ నిశ్చయే పక్షవిశేష
ణతాపన్న హేత్వంశే తత్సాధ్యవ్యాప్తి ప్రకారక పరామర్శీయ హేతు
విషయతాయాం సాధ్యాభావవత్పక్ష విషయతా నిరూపితత్వ గ్రహేణ తత
స్తత్పక్షావృత్తి నిష్ఠత్వ వ్యాప్త్యభావ వన్నిష్ఠత్వా స్యతరవత్త్వం తద్విష
తాయా మనుమాతుం శక్యత ఇతి బాధనిశ్చయస్య పరామర్శే అప్రా
మాణ్య గ్రాహకతా బోధ్యా । ఏతేన అవ్యాప్యత్వాది జ్ఞానస్య అను
మతివోధి వోధివ్యాప్యవత్తా జ్ఞానసత్త్వేన అకించిత్కరతా, వ్యాప్యవత్తా
పరామర్శేన పరిబంధాదనుమితే దుర్ఘటతాదైత్యపాస్తం, అప్రామా
ణ్యజ్ఞాన అవ్యాప్యత్వాదేః దర్శితా వచ్చేదకా నవచ్చిన్న ఏవ హేతౌ
భానాత్తస్య వ్యాప్త్యాది నిశ్చయూ పరిబంధ్యతయా వోధి నిశ్చయౌ తై
జీభూత తత్సమవధానై పరికృతానుమతి సంభవాత్ ॥

ఇతి గదాధరీయ అసాధారణ గ్రంథః ।

౧౧.

శ్రీహయగ్రీవానమః

తత్వచింతామనో అనుపసంహారి గ్రంథః ।

అనుపసంహార్యో నాసత్సపక్ష విషయః, సిద్ధ్యసిద్ధి విరోధాత్ ।
నాపి కేవలాన్వయి ధర్మావచ్ఛిన్న పక్షకః, కేవలాన్వయి సాధ్య
కస్య సద్ధేతుత్వాత్, వ్యతిరేకి సాధ్యకస్యతు సాధ్య తదభావవ ద్దా
మిత్యేన సాధారణత్వాత్ । అన్యథా సంశయా హేతుత్వేనా నై
కాంతికతానన్యత్ । సర్వం క్షణికం సత్త్వాదితి సాధ్యాప్రసిద్ధ్యా
వ్యాప్యత్వా సిద్ధ మపార్థకంవా, సాధ్యప్రసిద్ధాతు సాధారణమేవ ।
నచ పక్షాన్య సాధ్యవ త్తదన్య వృత్తిత్వం పక్షాతిరిక్త సాధ్యాభావవ
ద్వృత్తిత్వంవాసాధారణత్వం, వ్యర్థవిశేషణత్వాత్ । నచవిరుద్ధం వి
శేషణస్య వ్యావృత్తిత్వం ।

దీ ణి తి : ।

(కేవలాన్వయీత్వాది) సద్ధేతుత్వం సాధారణత్వంచ కేవలాన్వ
యినసాధనస్య, వ్యతిరేకిణస్తు భాగాసిద్ధత్వం సాధారణత్వం విరుద్ధ
త్వంచ యథా సంభవం బోధ్యం ।

గదాధరీయం

సర్వమభిధేయం ఘటత్వాదిత్యాదః కేవలాన్వయి సాధ్యకస్యాపి న
నిర్వోషత్వరూపం సద్ధేతుత్వం, సర్వమనిత్యం ఘటత్వా దిత్యాదః వ్యతి
రేకి సాధ్యకస్యాపి నసాధారణత్వమ్, అతో హేతువిశేష పరతయా 'సద్ధే
తుత్వా' 'సాధారణత్వా' దితి మూలం సంగమయతి (సద్ధేతుత్వమితి)
న్యూనతా భంగాయ వ్యతిరేకి సాధనస్య లక్ష్యతాం స్వయం నిరాకరోతి
(వ్యతిరేకిణస్త్వీతి) భాగాసిద్ధత్వం సర్వపక్షకస్య సర్వస్వైవ వ్యతిరేకిణః,
సాధారణత్వ విరుద్ధత్వే యథా సంభవం సర్వమనిత్యం దృవ్యత్వాత్

[మ] నాప్యత్వంతాభావ పరియ్యుగి సాధ్యకత్వేతి కేవలాన్వయి ధ
మావచ్చిన్నే పక్షత్వం । సర్వమభిధేయం మేయత్వా దిత్వతి
విపరితపత్వా పక్షతా దశాయాం

[దీ] (నాపీతి) కేవలాన్వయి సాధ్యక వారణాయ సత్పస్తం, వ్యతిరేకి
సాధ్యకసద్ధేతు వారణాయ కేవలాన్వయీత్వాది । పక్షత్వం-సాధక
బాధకమాన శూన్యత్వం, కేవలాన్వయి సాధ్యకేపి బాధకమాన
ప్రసిద్ధికుక్తైవేతి నసత్వంత వై యర్థ్యం,

[గ] గగనత్వాదిత్వాదే ర్భేద్య (కేవలాన్వయిసాధ్యక వారణాయైతి) తస్య
సద్ధేతుత్వేనా లక్ష్యతాయాః ప్రాగభిహితత్వాదితి భావః (వ్యతిరేకి సాధ్య
కేతి) పర్వతో వహ్నిమాఢా ధూమాదిత్వాదీత్యర్థః । సద్ధేతుత్వం-ప్రకృత
దోష రహితత్వం, తెన పవనో ధూమవాఢా వహ్నిరిత్వాదే వాఢారణీ
యత్వేపి నన్యూనతా । పక్షత్వం యది సందిగ్ధ సాధ్యకత్వం తదా కేవలా
న్వయినిసాధ్యే పక్షనిష్ఠాభావ పరియ్యుగిత్వ సంశయ మాదాయ పక్షతా
సంభవేపి సత్వంత వై యర్థ్యం దుర్వారమేవ, కేవలాన్వయి సాధ్యకేపి సం
శయదశాయా మనుపసంహారిత్వ స్యైష్ట్య త్వేన తద్వాన్వయతక విశేషణదా
నానాచిత్వాత్, అతపవ సిద్ధాంత లక్షణే సందేహాత్మక పక్షతా ఘటితే
తాదృశ విశేషణం పరిత్యక్తమైవేతి పక్షత్వ మన్యథా వ్యాచయై (పక్షత్వ
మితి) సాధక బాధకమాన శూన్యత్వం - సాధ్య నిశ్చయ బాధ నిశ్చయా
భావవత్త్వమిత్యర్థః । కేవలవ్యతిరేకివారణాయ బాధనిశ్చయాభావనివేశః ।
ఈదృశీచ పక్షతా సర్వమభిధేయం ప్రమేయత్వాదిత్వాదా యదా క్వచి
దపి సాధ్యస్య నసంశయోనాపినిశ్చయః తదాప్యక్షతైవేతి తదానీం తత్రా
నుపసంహారిత్వస్య సిద్ధాంతినో వ్యసమృతస్య వారణాయైవ సత్వంతదశ సా
ధకక్యమితిభావః । నకేవలాన్వయిసాధ్యకే సవలీ సాధ్యసందేహ దశా
యామ ప్యలక్ష్యత్వ మిదానీ మభిప్రేతమితిభావః । నన్వవమపి సత్వంత
దశ వైయర్థ్యం దుర్వారమేవ, కేవలాన్వయి సాధ్యకే సాధ్యాభావా
ప్రసిద్ధ్యాబాధ నిశ్చయ ఘటిత పక్షత్వా ప్రసిద్ధ్యా విశేష్య దళస్యైవా
సత్త్వేదిత్వతహా (కేవలాన్వయిసాధ్యకేపితి) (బాధకమానప్రసిద్ధికుక్తైవేతి)

[మ] పక్ష సాధ్యానిశ్చయనా నుపసంహరణ్య న్యాపకత్వాత్ ।

[దీ] నిశ్చిత సాధ్యాభావవ త్తన్నాలో వృత్తిత్వేతు సాధారణ్య విరుద్ధే
ఇతి సాధారణ్యాద్యగ్రహదశాయా మసాంకర్యమితివాప్యదయం ।
(అవ్యాపకత్వాదితి) సద్ధేతుత్వంచ వ్యాప్తి నిశ్చయ దశాయా
మేవేతిభావః ।

[గ] 'పక్షనిష్ఠాభావ పరిత్యోగిత్వనీరవ సులభోబాధ' ఇత్యుక్తేతి శేషః ।
బాధకమానపదస్య సాధ్యవత్త్వా భావత్వావచ్ఛిన్న విరోధి నిశ్చయపరత్వా
దితిభావః । నన్వత్రాపి లక్షణే పూర్వలక్షణా క్త లక్ష్యా పరిస్థితిగర్హిత
సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వా దిత్యాదే సాధారణ్యాది సంకరణలక్ష్యత్వా
వంభవాదితి కథమెల్లలక్షణవతార ఇత్యుక్తమా (నిశ్చితేతి) నిశ్చితసాధ్యా
భావవచ్ఛ త్తన్నాత్రంచేతిద్వంద్వః, తథాచ నిశ్చితసాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వం
సాధారణ్యం, నిశ్చిత సాధ్యాభావవత్తన్నాత్ర వృత్తిత్వం విరుద్ధత్వమితి యథా
సంఖ్యానాన్వయః । 'ఇతీతి' 'హృదయ' మిత్యగ్రిమేణాన్వయః । ఎవంచ స
ర్వమనిత్య పరిమేయత్వా ద్దగవత్వా దిత్యాదికమేవ పక్షతా దశాయా
మసంకీర్ణోదాహరణమితి భావః । నను సాధారణ్యకరీరే పక్షాంతి క్తవ్య
విశేషణస్య వైయథ్యేన ప్రాక్షిరాకృతత్వా నిశ్చయ ఘటిత సాధార
ణ్యాభిప్రాయేణ లక్షణాంతరం నసంగచ్ఛతే, నిశ్చయాంశ వైయథ్యస్యా
ప్యతిస్ఫుటత్వాదిత్యతో దోషాంతర భావశూన్య కాలే దోషాంతరవతోపి
హేతోరనుపసంహరణీయేవా నుమిత్యనుత్పాదకత్వమితిలక్ష్యత్వమిత్యభిప్రాయే
యైతే తల్లక్షణమిత్యాహ (సాధారణ్యాదీతి) ఆదినా విరోధభాగా సిద్ధి పరి
గ్రహః । సర్వమభిధేయం పరిమేయత్వా దిత్యాదే సద్ధేతుతయా అలక్ష్య
త్వస్య ప్రాగభిహితత్వా త్త్రతావ్యాప్త్యభిధానం సంగమయతి (సద్ధేతు
త్వంచేతి) (వ్యాప్తినిశ్చయ దశాయా మేవేతి) తథాచ సర్వత్రసాధ్యసందే
హదశాయాం తస్య లక్ష్యత్వమేవేత్య వ్యాప్తిరేవ, తల్లి సత్యంత విరహా
దితిభావః । 'పక్షాంతి క్త' త్యాది యథాశ్రుత మూల 'అప్రతిత' పదస్య
'పక్షాంతి క్త' పద వ్యవహితతయా పక్షాంతి క్త సహచారా పరిత్యయే సల
భ్యతే, ఏవం వ్యాప్తిగ్రహా నుకూలపద సహచార పదయే రవ్యవధాన
విరహేణ వ్యాప్తిగ్రహానుకూల సహచారత్వా వచ్ఛేదనా ప్రతీతత్వాన్వ

[మ] అభవత్కూతిరి కైవ్యాప్తిగ్రహనుకూలా ప్రతీత సహచారో నుపసం
హార్యం, యదీచ పక్షే వ్యాప్తిగ్రహః కథంచిత్రదా శబ్దాపదర్శిత
వ్యాప్తికానుమానవద భేదానుమానవచ్చ సద్ధతురేవేతిచెన్న;

[దీ] (అథేత్యాది) పక్షాతిరి కై నప్రతీతితో-నిశ్చితో, వ్యాప్తిగ్రహనుకూ
లోన్వయేనవ్యతిరేకేణవా సహచారోయస్య సతథా (సద్ధతురేవేతి)
తథాచ లక్షణే పక్షాతిరి క్తపదం సహచారస్థలమాత్రోపదేశకం,
నతువిశేషకమితి ।

[గ] యాలాభితివిపయయేణ యోజయిత్వావ్యాచప్తై (పక్షాతిరి క్తభితి)
సంస్వతి సాధ్యసం దెహ దశాయామపి హేతౌ సాధ్యసహచారస్య సంశయ
రూప ప్రతీతి సంభవా త్ప్రతీతి పదం నిశ్చయార్థకతయా వ్యాచప్తై (ప్ర
తీతభితి) వ్యాప్తిగ్రహనుకూలత్వేనా నుగమనీయం సహచార ద్వయం వి
శిష్య దేశాయతి (అన్వయేన వ్యతిరేకేణవేతి) సహచారస్య సాధ్య సాధన
సహచారత్వేన నివేశే వ్యతిరేకేణ, సాధ్యాభావ హేత్వభావ సహచారత్వే
ననివేశేన్వయి న్యతివ్యాప్తిః ; సహచారత్వేనాధయా నుగమ ఉదాసీన
పదార్థ సహచారగ్రహ దశాయాం అనుపసంహారిణ్య వ్యాప్తిరితి తద్వా
రణం ఉక్తరూపేణా నుగమఫలం బోధ్యం । 'యస్యే' త్యస్య వ్యాప్తిగ్ర
హేణాన్వయః, వ్యవ్యర్థ సంబంధశ్చ తద్ధతుకానుమి త్యనుకూలత్వం, త
థాచ యద్ధతుకానుమి త్యోపయిక వ్యాప్తిగ్రహనుకూల సహచారనిశ్చ
యాభావ స్తస్యానుపసంహారిత్వమితి లక్షణం పర్యవసితం । 'యదీచ పక్షే
వ్యాప్తిగ్రహః కథంచిత్రదా శబ్దాపదర్శిత గ్రాన్థః అసర్వపక్షక పరపవ, సర్వపక్షక
పరత్వే 'తత్రైవ సద్ధతావతివ్యాప్తైరిత్యగ్రిమగ్నింధా సంగతే, పక్షేసహ
చార ప్రత్యయేపి పక్షాతిరి కై అప్రతీత సహచారకత్వేనా తివ్యాప్తైః ప
క్షాతిరి క్త ప్రసిద్ధావేవ సంగతే, ఏవంసర్వస్యపక్షత్వే పక్షేవ్యాప్తిగ్రహ
భితి విశేషాభిధాన మప్యసంగతంస్యాత్, ఏవంచ తత్రపక్షాతిరి క్తత్వవిశేష
ణ మహిమ్నా లక్షణ గమనా త్యద్ధతు రేవేత్యభిధాన మసంగతమతః ప
క్షాతిరి క్తత్వాంశస్య లక్షణా ఘటకత్వా భిప్రాయేణ తత్సంగమయతి
(తథాచేతి) విశేషకం-సహచార గ్రహస్థల వ్యావర్తకం । నన్వేవమగ్నిమ
దూషణద్వయ దానవిరోధ ఇత్యతో భిప్రాయా నవబోధ మూలకత్వేన

[మ] తత్త్రోనపద్ధతావతివ్యాప్తైఃసద్వన్మపక్షత్వైఃపక్షాతిరిక్తాపరిధౌ, అసాధారణ విరుద్ధయో రతివ్యాప్తౌ

[దీ] విశేషకత్వా భిప్రామణ దూషణ ద్వయమాహ (తత్త్రోవేత్త్యాది) అసాధారణే - సపక్షవ్యాప్తుతై పక్షతా దశాయాం శబ్దాభిధేయః శబ్దత్వా దిత్వాదా జలం నిస్సేహం శీత స్పృశవత్త్వా దిత్వాదాచ, రూపం జలంవా దృవ్యభిన్నం

[గ] తత్సంగమయతి (విశేషకత్వేతి, దూషణద్వయం- అపరిసిద్ధిరిత్యంతం! శబ్దానిత్య శబ్దత్వా దిత్వాదా పరిసిద్ధా సాధారణే గగనాదా వ్యతిరేక సహచారస్యైవ పరితీతత్వాత్ అయం గౌరవ్యత్వాదిత్వాది విరుద్ధచ ఘటాదా వ్యతిరేక సహచార నిశ్చయ సంభవాన్నా తివ్యాప్తి సంగతిరతో 'సాధారణ విరుద్ధయో' రతిమూలం తద్విశేషపరతరూప్యాచక్షే (అసాధారణ ఇతి) వక్ష్యమాణ కేవలాన్వయిసాధ్యక హేతోర్ద్విపక్షా పరిసిద్ధ్యా జలం నిస్సేహం శీతస్పృశవత్త్వా దిత్వాదా బాధావతార దశాయాం విపక్ష పరిసిద్ధావపి తద్వ్యాప్తుత్తత్వాభావా త్సపక్షవిపక్ష వ్యాప్తుత్తత్వరూప మసాధారణ్యం నసంభవతీత్య సాధారణ ఇత్యన్యార్థమాహ (సపక్ష వ్యాప్తుత్త ఇతి) శబ్దాభిధేయ శబ్దత్వాదిత్వాదా పక్షేన్వయ సహచారస్యస త్వై దశా విశేష నిశ్చయ సంభవాదాహ (పక్షతా దశాయామితి) అతివ్యాప్తి రిత్య గ్రిమేణ సంబధ్యతే! యత్ర సహచార ఏవ నాస్తి తాదృశ ముదాహరతి (జలమితి) నిస్సేహత్వం-స్సేహవదస్యత్వం! అత్యచసర్వదై వాతివ్యాప్తైఃపక్ష తా దశాయా మిత్యస్య నసంబంధిత్యా విష్కర్తుమిత్యాదావతిమధ్యే పుష్కలం! అస్యచ విరుద్ధత్వేపి బాధానవతార దశాయాం తద్గోహసంభవా దసాధారణతయో సాదన మవిరుద్ధం! (రూపంజలంవేతి) పరిభ్రమేఅసిద్ధ సంకీర్ణః ద్వితీయే బాధసంకీర్ణో విరోధ ఇతి భేదః! ఘటాదా వ్రత్నత్తి కాలే గుణరూప హేత్వభావస త్వేపి పరితియోగి వై యధికరణ్య వచ్చిన్నై తస్మిన్ సాధ్యాభావ సహచారో నసంభవతి! సపవచ వ్యాప్తిగోహః, నుకూ లః, పరితియోగివై యధికరణ్య వచ్చిన్నాయావ వ్యాపకతాయా అవ్యా ప్య వృత్తి వ్యభిచారిణ్యై వ్యాప్తివారణాయ తాదృశవ్యాప్తౌ నివేశనీయ త్యాదివిపరిభ్రమేవ్యాప్తిసంగతి! పరితియోగి వై యధికరణ్యనవచ్చిన్నైపి

[మ] దూషకతాయాం వ్యర్థవిశేషణత్వాచ్చ। సచ దూషకతానై కా
న్తికత్వేన సప్రత్యేకమితివాచ్యం, అర్థగత్యావ్యర్థవిశేషణత్వాత్।

[దీ] గుణవత్త్వాత్ గుణకమాః పృత్తిజాతి మత్త్వదిత్యాదౌ విరుద్ధచా
తివ్యాప్తిరిత్యర్థః।

(దూషకతాయామితి) సహచారాభావస్యైవజ్ఞానంవిరోధి, నతు
తప్రత్యయ్యాంశస్యాపీతి । (అర్థగత్యైతి) అనైకాంతిక శబ్దార్థః
వివేచనన ప్రాతినిధిక రూపేణైవ ప్రతిబంధకత్వ వ్యవస్థితే రిత్యర్థః।

[గ] యదభావేసాధ్యాభావసహచారో నసంభవతిత్రతాతివ్యాప్తై రతిస్ఫుట
తయా తాదృశమపి హేతుమాహ (గుణకమాః పృత్తి) సమవాయనా
పృత్తిత్వస్య హేతుతా లాభాయ (జాతీతి) (అతివ్యాప్తిరితి) యద్యపి ప్ర
థమోక్తా సాధారణ భిన్న స్థలత్రయే వ్యాప్తిగ్రహీతుకాల సహచారా
ప్రసిద్ధ్యా నాతివ్యాప్తి సంభవః, తథాపి ప్రకృత సాధ్యాది సహచారస్య
ప్రమేయత్వేనకేవల సహచారత్వాదినావా నిశ్చయదశాయామనుపసంహ
రిణ్య వ్యాప్తివారణాయ వ్యాప్తిగ్రహీతుకాలోయ స్సహచార నిశ్చయః
పురుషనిష్ఠ స్తనభావ ఏవ వివక్షణీయః, తథాచోక్త స్థలైష్వపి కదాచిత్క
స్య చిదన్యదీయ సహచారే సాధ్యాది సహచారత్వ భ్రమేణ వ్యాప్తి
భ్రమో త్పత్త్యా ప్రసిద్ధ తాదృశభ్రమ రూప సహచార నిశ్చయాభావ
మాదాయా తివ్యాప్తి సంభవాన్నా సంగతిః। పక్షాతిరిక్తత్వ విశేషణస్య
దూషకతాయామనుపయు క్తత్వేపి తస్య విశేషణత్వానభ్యుపగమేన దోష
ఇతి ప్రత్యయాంశఘటితస్య దోషత్వానభవ పరతయా 'దూషకతాయా'
మిత్యాదిమూలం వ్యాచక్షే (దూష కతాయామితి) నతుప్రత్యయాంశస్య-
ప్రత్యయాంశ ఘటితస్య సహచార ప్రత్యయాభావస్యైతి యావత్। జ్ఞానం
విరోధి త్యనుషంగణాన్వయః, గ్రాహ్యభావాద్య విషయకత్వాదితి భావః ।
ప్రత్యయాంశపరిత్యాగేచవిరోధపన పర్యవసానమిత్యాశయః। అనుపసంహ
రిత్వ జ్ఞానస్యా విరోధిత్వే వ్యనైకాంతికత్వ రూపసామాన్య ధర్మస్య వి
రోధిజ్ఞాన విషయత్వేన దోషతయా నుపసంహరిణౌ దుష్టత్వ మవ్యాహత
మిత్యాశంకతేమూల (నచేతి) దీధితౌ (అనైకాంతిక శబ్దార్థేతి) అనైకాం

[5] కెదిత్తు - దూషకతాయాం - అసాధకతా సాధకతాయాం ।
(అర్థాంతి) అనైకాంతిక శబ్దార్థ ఉభయకొట్టుపస్థాపకత్వాదా, సా
ఘోషపస్థాపకత్వా ద్యంతస్యవ్యభిచారా దిత్వానామ్ ।

[౧] తికత్వం-వ్యాప్తిగ్రహవిరోధిధర్మవత్త్వం, తచ్చసాధారణాదెస్సాధార
ణ్యాది ధర్మకమాదామైత్రా పరాదనీయం, అనుగత తాదృశ ధర్మా
స్తరాసంభవాత్, తథాచసాధారణ్యాది జ్ఞానత్వేనపరిబంధకత్వ మూషక్యక
మిత్యనుపసంహారిత్వే దూషకతా విరోధి ప్రతివ్యయాంశ నివేశ నిబంధన
దోషో దుర్వాదరపవేతి భావః॥ మిశ్రీమతమామా (కెది త్వితి) “అసాధకతా
సాధకతాయా”మిత్యన్యనుపసంహారితా దోషస్యోత్పాదః । ఏవంచ సాధ్య
సహచారా భావప్రైవా సాధకతావ్యాప్యత్వేన వ్యభిచారావారకత్వేనపరి
త్యయాంశవై యర్థ్యంబోధ్యం॥ “నచదూషకతే”త్యత్రోచైతన్యతేదూషకతా
అసాధకతాసాధనం, తచ్చానై కాంతికత్వేనలింగెన, నతు ప్రతివ్యక మనుపసం
హారిత్వాదినా, తథాచతస్యవ్యభిచారావారక విశేషణత్వేపి నక్షతిరితి తా
దృశ మూలాశయః (ఉభయకోటితి) సాధ్యతదభావే త్యర్థకం॥ ఉపస్థాపక
త్వాదీత్యాదినా విరుద్ధాన్యపక్ష పుత్తిత్వే సతీత్యాది రూపపరిగ్రహః॥ సా
ఘోషపస్థాపకత్వా దీత్యాదినా ద్వివీయా నై కాంతికత్వ ఘటక సత్యంత
పరిగ్రహః (వ్యర్థత్వాదితి) విరుద్ధాదెరప్య సాధకత్వేన తద్వారక తాదృశ
విశేషణస్య వ్యభిచారా వారకత్వాదితి భావః ।

అథ సాఘోషపస్థాపకతా వచ్చేదక రూపమాత్రస్యా సాధకతా
పాతుత్వే యథా తాదృశ సాధ్యసహచారవతి సద్ధేతో వ్యభిచారస్తథా
సాధ్యాభావైపస్థాపకతా వచ్చేదక రూప మాత్రస్యా సాధకతా పాతు
త్వేపి తాదృశ సాధ్యాభావవ ద్వ్యవృత్తత్వవతి సద్ధేతో వ్యభిచారో దు
ర్వార ఏవేతి కొటిద్వయో పస్థాపకతావచ్చేదక రూపస్య పాతుతాయాం
నై యథావ్యాభిధానా సంగతిః ; సాఘోషపస్థాపకతా వచ్చేదక సాధ్యసహ
చార తదభావైపస్థాపకతా వచ్చేదక తదభావవ ద్వ్యవృత్తత్వయో స్ప
ద్ధేతు సాధారణత్వేపి యద్రూప విశిష్టజ్ఞాన జన్యసాఘోషపస్థితి ర్యద్రూప
విశిష్ట జ్ఞానజన్య సాధ్యాభావైపస్థితి సహకారేణ పంచేహజనికా తమభ
యవత్త్వస్యైత్రాభయ కొట్టుకపస్థాపకతావచ్చేదక రూపవత్త్వమిత్యన

[మ] నాపి విపరీతిపత్తి విషయమాత్రపుత్తిత్వం, కేవలాన్వయసాధ్య
కేవల్యాప్తిః । సర్వస్యపక్షత్వే మాత్రాథా భావాదితి ।

[డి] విపరీతిపత్తి - పక్ష సాధ్యాభావ పరీతితి, సాధ్యపక్ష నిష్ఠాభావ

[గ] వివక్షితత్వాత్తాదృశస్య సద్భేతు వ్యాప్తుత్తేనా సాధకతా సాధ
కత్వ సంభవాదితి చెన్న ; నిష్కృష్టమతే ధర్మితావచ్ఛేదక విశిష్టకర్మిణి
యద్రూప విశిష్ట జ్ఞానం సాధ్య సంకేహ జనకం తద్రూపవత్త్వస్యైవ
భయ కోట్యుపస్థాపకతా వచ్ఛేదక రూపవత్త్వమిత్యేతే వివక్షితత్వాత్
తత్తద్ధర్మితా వచ్ఛేదక విశిష్టే సాధ్యతదభావప్రాభయ ప్రకారక జ్ఞాన
స్యైవ సాధ్య సంకేహ పదార్థతయా తతే సాధ్య ప్రకారకత్వాంశ
వైయర్థ్య పరతయా ప్రకృత గ్రంథ సంగతః ; తాదృశ లక్షణ సాధ్యా
భావ ప్రకారక జ్ఞానమాత్ర నివేశే సాధ్యాభావ ప్రకారకా నుమితి
పరీతిధమి తావచ్ఛేదక విశిష్టే ధర్మిణి సాధ్యాభావ వ్యాప్తి విశిష్టవత్తా
జ్ఞానస్య హేతుతయా విరుద్ధాతివ్యాప్తై ర్వా రణయైవ సాధ్య ప్రకారకత్వ
నివేశాత్, అసాధకతానుమానచసద్భేతో వ్యభిచారాప్రసక్త్యాతదైవ్యయర్థ్య
స్య దుర్వారత్వాత్, సాధ్యప్రకారకత్వ మాతే నివేశే సాధ్యానుమితి జనక
సాధ్య వ్యాప్త్యవత్తా జ్ఞానవిషయతావచ్ఛేదక వ్యాప్త్యత్వ మాదాయ సద్భే
తో వ్యభిచారా తద్వారక సాధ్యాభావ ప్రకారకత్వాంశ వైయర్థ్యా ప్ర
సక్తే నతదైవ్యయర్థ్య మాశంకితం । ఏవంచ ఉభయ కోట్యుపస్థాపక
త్వాదావిత్యాదే సాధ్యతదభావప్రకారకజ్ఞానజనకత్వాదా ఉపస్థితి విశేష
ణతయా పరివిష్టం యత్సాధ్య ప్రకారకత్వం తదాది విశేషణ వైయర్థ్యా
దిత్యర్థో దృష్టవ్యః । సహచార పరిత్యయాభావ సహచారాభావా దన్య
ఏవేతి ధర్మిణేదా దవైయర్థ్య మత్రాస్వరస బీజం । “సర్వస్యపక్షత్వే మా
త్రాథా భావా” దితి కేవలాన్వయసాధ్యకావ్యాప్తౌ న హేతుః సాధ్య
కేవలాన్వయత్వాభిధానానుపయోగిత్వాపత్తేరితి సాధ్యాభావా ప్రసిద్ధిరేవ
తద్భేతుత్వంమూలకృతాభిహితం, ‘సర్వస్య’త్యాదికంచసర్వపక్షకసామాన్య
ఏవాభిప్రేతావ్యాప్తేర్దోషాంతరస్య హేతుపరం, ఏవంచసాధ్యపక్షనిష్ఠాభావ
పరీతియోగిత్వ పరీతిపత్తే ర్విప్రతిపత్తి పదార్థత్వే ప్రథమదోషాసంగతిరితి
తం సంగమయితం విపరీతిపత్తిపదార్థం వితర్కయతి (విపరీతిపత్తిరితి)పక్ష
పదం విషయతా విశేషలాభాయ । మూల (పక్షత్వేతి) విపరీతిపత్తి విష

[మ] ఉచ్యతే వ్యాప్తిగ్రహ సుకూలైక ధర్మస్వప సంహారాభావౌ
యతీ సహేత్వభిమతౌ నుపసంహరీ, సహన్వయేన వ్యతిరేకణవా,

[దీ] పృథియోగిత్వపృథితిర్వాఽద్య (కేవలాన్వయీతి) సాధ్యాభావాప్ర
సిద్ధ్యాఽవ్యాప్తిరీత్యర్థః। ఉభయత్ర (సర్వస్యేతి) అతివ్యాప్తైరితి
పాఠే తన్నాతీవృత్తిత్వం తత్త్వవ్యాప్య వృత్తికత్వం తదితరావృత్తి
త్వంవా। ఆద్య (కేవలైతి) ఇదంచకథంచిద్వాప్తిప్తిగ్రహదశాయాం।
ద్వితీయే (సర్వస్యేతి) (వ్యాప్తిత్యాది) యత్ర.యస్యేత్యర్థః।

[గ] యత్సత్త్యర్థః। కేవలాన్వయీసాధ్యకేతి వ్యాప్తైరితి పాఠే మాత్రాథాపి
సిద్ధ్యా తివ్యాప్త్యసంగతే స్తత్సంగమనాయ వితర్కయతి (తన్నాతీవృత్తిత్వ
మితి) తత్త్వవ్యాప్య వృత్తికత్వం- విపృతిపత్తి విషయత్వ వ్యాప్యాధికరణ
కత్వం, విపృతిపత్తిశ్చ సాధ్యే పక్ష నిష్ఠాభావ పృథియోగిత్వవిపృతిపత్తికేవ
(తదితరైతి) విపృతిపత్తి విషయైతత్త్యర్థః। కేవలాన్వయీసాధ్యకస్య విపృతి
పత్తివిషయత్వ వ్యాప్యవృత్తే సర్వమభిధేయం పృథియత్వా దిత్వాది
హేతో లక్ష్యతయూ నాతివ్యాప్తి స్సంగచ్ఛత ఇత్యతఃపా (ఇదంచైతి)
కథశ్చిదితి) సహతీ సాధ్యసంబంధాన త్వేపి శబ్దాదినా వ్యాప్తిగ్రహ దశా
యా మిత్యర్థః, వ్యాప్త్యనిశ్చయ దశాయామేవ తస్య లక్షణత్వాదితిభావః।
అసాధారణ వ్యతిరేకేణ రప్యతివ్యాప్తిగోభ్యాః। యత్యేత్యస్య సహచార
గ్రహభావ రూపైక ధర్మస్వప సంహారా భావేనాన్వయే వ్యతిరేకేణ్యతి
వ్యాప్తిః, వ్యతిరేకసహచారప్రకారకగ్రహస్య హేత్వభావేన త్వేపి విషయగ
యా తదభావస్య హేతా వక్షతత్వాత్ ; తస్య వ్యాప్తావన్వయేపి వ్యతిరేక
సహచార గ్రహస్యాన్వయే వ్యాప్త్యగ్రాహకత్వేనైవా తివ్యాప్తిః, వ్యతి
రేకవ్యాప్తైః ప్రకృత హేతునిష్ఠ త్యాభావాత్ ; సప్తమ్యర్థవిషయతాయా
వ్యాప్తిగ్రహాన్వయేపి ఏవ దోషః, ప్రకృత హేతో ర్వ్యతిరేక సహచార
గ్రహాధీన వ్యతిరేక వ్యాప్తిగ్రహవిషయత్వాత్ ; అతష్టమ్యర్థపరతయా
సప్తమీం వ్యాచక్షే (యత్యేతి) ఏవంచ వ్యతిరేకవ్యాప్తేః ప్రకృత హేతు
నిష్ఠత్వవిరహేతితద్గ్రహస్యప్రకృత హేతువిషయకత్వ విరహేపి హేతుత్వంబద్ధి
తయాతద్గ్రహసుకూలసహచారగ్రహదశాయాం నాతివ్యాప్తిరితి భావః।

[డి] తథాచ హేత్వభిమతశ్చైవ సంధానాత్ తద్ధేతుక ప్రకృతసాధ్యసిద్ధ్యా
 పయిక వ్యాప్తిగ్రహీనుకూలౌప సంహారాభావ స్తస్యా నుపసంహ
 రిత్వ మిత్యర్థలాభా ద్వ్యతిరెకిణి నాతివ్యాప్తిః । ననూపసంహార
 స్సహచారస్త నిశ్చయేవా, ఆ ద్వ్యతాదృశస్యాభావౌ నిఖల ప్రసి

[గ] నను యత్కించిత్సంబంధస్యేదానీనవ్యాప్త్యాదావపిస త్యైనవ్యాప్తైరా
 ధారాధేయభావరూపవిషయత్వరూపౌవా సంబంధోవివక్షణీయః, తథాచ
 తద్దోష తాదవస్థమిత్యత ఆహ (తథాచైతి) (హేత్వభిమతైతి) స్వహేతుక
 ప్రకృతసాధ్య సిద్ధ్యాపయిక సంబంధ తాత్పర్య గ్రాహక హేత్వభిమత
 పద సమభివ్యాహారాదిత్యర్థః । ఏతేన తత్పద వైయర్థ్య శంకాపి నిరాకృ
 తా (ఇత్యర్థలాభాదితి) ఉపసంహారాభావ స్తత్సరుషనిష్ఠః తంపృతితస్య
 హేతోరనుపసంహారిత్వ మిత్యర్థలాభా దిత్యర్థః ।

సర్వద్రవ్యభిన్నం గుణవత్త్వే దిత్వాదా వన్వయ సహచారస్య
 వ్యతిరెక సహచారస్యచ విరహాల్లక్షణ సమన్వయసంభవేన ప్రసిద్ధా నుప
 సంహారిణి సర్వమభిధేయ మనిత్యంవా ప్రమేయత్వా ద్ద్రవ్యత్వా దిత్వా
 దావన్యాప్తై రభిధానం నాసంభవదుక్తికం ।

యద్యపుక్త స్థలపి ప్రకృత వ్యాప్తి గ్రహీనుకూల సహచారా
 ప్రసిద్ధ్యా నయథాశ్రుత లక్షణ సంభవః । తథాపి ప్రకృత సాధ్యసిద్ధ్యా
 పయికోయోయో వ్యాప్తి గ్రహస్త దననుకూల సహచార సామా
 న్యకత్వ వివక్షణే పదార్థాంతర సహచారస్య ప్రకృతసాధ్య సిద్ధ్యాపయి
 క వ్యాప్తిగ్రహీ నుకూలత్వాభావ మూదాయ లక్షణసమన్వయ సంభవః ।

నచ గుణాదినిష్ఠద్రవ్యత్వాది సహచారస్య ద్రవ్యభేదాది సహచా
 రత్వ భిమవిషయతయా ప్రకృత వ్యాప్తి గ్రహీనుకూలత్వ సత్త్వాన్న
 సహచార సామాన్యే తదననుకూలత్వమితి కథం లక్షణ గమనమితి
 వాచ్యం ; సహచార పదేన కించి త్ప్రతియోగిక కించి దనుయోగిక
 సహచారత్వ విశిష్ట పర్యాప్త విషయతాయా వివక్షణీయత్వాత్, భి
 మవిషయ విశిష్ట సహచారా ప్రసిద్ధ్యా తద్విషయతాయా వాస్తవ
 సహచారత్వ విశిష్టా పర్యాప్తత్వాత్, ఏమాత్మక జ్ఞాన విషయతా

[మ] సర్వస్యసమత్వే దృష్టాంతా భావాత్, ఘటానిత్యో ఘటాభా
 శోభయ స్ఫుత్రిద్విత్వాకీయత్వా దిత్యాదౌ సాధ్యసాధన సాహ
 చర్యాజ్ఞానాత్, తస్యవిరుద్ధత్వా జ్ఞానదశాయా మనుషసంహారీత్యై
 నన్యత్వాత్ | కేవలాన్వయి ధర్మావచ్ఛిన్న పక్షోవా! సర్వమభి

[ద్వి] ధ్ధానుషసంహారీవ్యాపకః, అతివ్యాపకశ్చరూపం ద్రీవ్యభిన్నం గు
 ణవత్త్వో గుణకర్మావృత్తిజాతి మత్త్వై దిత్యాదేః | ద్వితీయే
 పునఃజ్ఞాన రూపాసిద్ధి పర్యవసాయీ కారణాభావతయా స్వరూపస
 న్నైవకోహో నహేత్వాభాస ఇత్యతలహ (కేవలాన్వయీతి) పక్షః
 సాధ్యనిశ్చయవిరోధినస్సాధ్యవాన్న వెత్త్యాదే స్సందేహస్యవిషయః |

[గ] సామాన్యచ ప్రకృతవ్యాప్తి గ్రహీనుకూలత్వ విరహస్యాకృతత్వాత్ ||
 (రూపమితి) ప్రతియోగి వైయధికరణ్యానవచ్ఛిన్నై గుణాభావే ద్రీవ్యాన్య
 త్యాభావ సహచారసంభవాద్గుణకర్మావృత్తిజాతిమత్త్వై హేత్వనుసరణం |
 అజ్ఞానరూపాసిద్ధి పర్యవసాయీ-అజ్ఞానరూపా సిద్ధ్యాత్మకః | కారణా భావత
 యా- వ్యాప్తిగ్రహకారణాభావతయా | స్వరూపసన్నైవ-స్వజ్ఞానానపేక్షవీవ |
 దోషః- పరంపరయా అనుమిత్యనుత్పాదప్రయోజకః (నహేత్వాభాసఇతి)
 యద్యపి వక్ష్యమాణసాధ్యసం దేహవిషయత్వరూప మనుష సంహారిత్వమపి
 స్వరూపసదేవ విరోధీతి సతస్య హేత్వాభాసతా సంభవ ఇతి లక్షణ ద్వ
 యేపి తుల్యోనుయోగః, తథాపి ప్రధమస్య కారణాభావతయా స్వరూప
 సద్దోషత్వం స్ఫుటతరం నద్వితీయస్య, తస్మాత్తథాత్వాదిత్యాచారతః ఉదృ
 తానుయోగేన ద్వితీయావతార సంగతిరి త్యవధేయం | పక్షపదస్య సాధ్యవ
 న్నవేతి సంశయవిషయ పరత్వై కేవలాన్వయి సాధ్యకే వ్యాప్తిః, తత్రా
 భావకోట్య ప్రసిద్ధ్యా సంశయా సంభవాత్ ; స్వనిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వ
 సంశయ విషయ సాధ్యవత్త్వాధికత్వై పక్షవిశేష్యక సాధ్యసంశయ దశా
 యామనిత్యత్వాది సాధ్యకే వ్యాప్తిరత స్సంశయ ద్వయ మనుగమయతి
 (పక్షఇతి) పక్షతా గ్రీణై వ్యాఖ్యాతమేతత్ |

యద్యపి ఘటః ప్రమేయవా నిత్యాదౌ ప్రమేయం ఘటనిష్ఠాభావ
 ప్రతియోగీనవేత్వాది సంశయ విషయతాయాః కేవలాన్వయ ధర్మక

[డి] అవచ్చెదకత్వంచ స్వామ్యాన వృత్తితత్త్వత్వం, తచ్చ స్వరూపసతో
 వ్యవహరద్వయేన ప్రాతిపదిక దృవ్యత్వాదిరూపేణ సర్వత్వేనందేహ
 దశాయాం నావ్యాప్తిః ।

[గ] వ్యాపకత్వా ద్యథా శ్రుతేతి వ్యాప్తిః ; విషయతా విశేష నిశ
 తే ఉభయ విధ సంశయే ధర్మ విషయతాయా ఏక విధత్వాభావా
 దననుగమః ; ప్రకృతానుమి త్యుద్దేశ్య నిష్ఠ విరోధి సంశయ విషయ
 తా నివేశ విశ్వస్థి సాధ్య సందేహ దశాయాం వ్యతిరేకీ ధర్మా
 వచ్చిన్న పక్షే సాధ్యసాధకస్యా వ్యనుపసంహరితాయా దూషకతా బీజ
 సత్త్వేనోపగంతవ్యతయా తత్రావ్యాప్తిః; తథాపిస్వప్రతిబంధకతావచ్చెద
 కీభూత సాధ్యవత్తా నిశ్చయ విశేష్యతా సమానాధికరణ సంశయ విషయ
 తా వివక్షణాన్న దోషః, ప్రమేయం ఘటనిష్ఠాభావ ప్రతియోగినవేత్వాది
 సంశయస్య ఘటాది మాత్రవిషయతాయాపవ తాదృశ సంశయ ప్రతి
 బంధకతా వచ్చెదక ప్రమేయాది ప్రకారతా నిరూపిత విశేష్యతా సమా
 నాధికరణత్వాత్ । తాదృశ్యాశ్చ కేవలాన్వయిధర్మ వ్యాపకత్వాభావాత్ ।
 నను యత్ర కేవలాన్వయి సర్వత్వాదికం ధర్మితా వచ్చెదకీ కృత్య
 నసాధ్య సంశయః అపితు ద్రవ్యత్వ గుణత్వాది విశేషధర్మం ధర్మితా
 వచ్చెదకీ కృత్యైవ విశ్వవిషయక సంశయః తత్ర సంశయ విషయతాయా
 స్వరూపసంబంధ రూపకేవలాన్వయి ధర్మా వచ్చిన్నత్వాభావా దవ్యా
 ప్తిః, తత్రాపి సహచారగ్రహణాభావ రూపదూషకతా బీజసత్త్వేనాలక్ష్యతా
 స్వీకారాసంభవాదిత్యతలహ (అవచ్చెదకత్వంచేతి) (స్వామ్యానవృత్తితత్త్వ
 త్వమితి) తథాచ కేవలాన్వయి ధర్మ వ్యాపక సంశయ విషయత్వం పర్యవ
 సితం; కేవలాన్వయి ధర్మ వ్యాపకత్వంచాత్మంతాభావా ప్రతియోగిత్వం
 నతు కేవలాన్వయిధర్మవన్నిష్ఠాభావా ప్రతియోగిత్వం, నిష్ఠాంత నివేశ
 ప్రయోజనాభావాత్ । స్వరూపసత్రాపి - సంశయ ధర్మిణ్య ప్రకారభవ
 తోపి (నావ్యాప్తిరితి) తాదృశ సమూహాలంబన సంశయ విషయతాయా
 స్తత్సంశయ విషయతాత్వేన కేవలాన్వయి ధర్మ వ్యాపకత్వా దితిభావః ।
 యత్ర విశ్వేషాంనైక సంశయ విషయత్వ మపితు కృమిక సంశయ విషయ

[మ] ధేయం పౌమేయత్వాదితి సద్ధేతో నకవలాన్వయీ పక్షతావచ్ఛేదకః, నిశ్చిత సాధ్యచ ద్వృత్తిత్వాత్ । విపృతిపత్యా సాధ్యా నిశ్చయ దశాయాం పక్షత్వే తదనుపసంహార్యవ । వ్యతిరేకిసాధ్యకే సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వా జ్ఞానదశాయా మిదం దూషణం । తదవగమేపి సాధారణ సంకరవ ।

[దీ] ఏవంచ సర్వత్రైవ హేత్వాదిమతి సాధ్యతదభావ సందేహద్వాన్వృత్తిగోపాణాభాసత్వం ।

[గ] తైవ తాదృశస్య సంగ్రాహ్యత్వే తత్కాలీన సంశయవిషయతాత్వేన వ్యాపకత్వం వివక్షణీయం । హేత్వాదీత్యాదినా హేత్వభావ పరిగ్రహః । (వ్యాప్తిగోపాణేతి) వ్యాప్తినిశ్చయనైత్యర్థః, సహచారనిశ్చయాసంభవాదితిభావః ।

నచ ధర్మిణి కించి ద్రూపణ సాధ్య సంశయేపి సాధ్యాద్యంతే నిర్దేశర్థితా వచ్ఛేదకక సాధ్యాది సహచారస్య హేతో నిశ్చయే బాధకా భావ ఇతి వాచ్యం, తద్వత్తయా గృహ్యమాణే సర్వత్రై తత్సంశయ దశాయాం తత్ర సహచార సంశయసామగ్ర్యా అప్యాత్సర్గికత్వాత్, క్వచిత్వాన్విధికరణే తన్నిశ్చయ దశాయామేవ తాదృశ నిశ్చయేన స్వాధికరణ వృత్తి తత్కత్వనిశ్చయేనవా తత్సామానాధికరణ్యాభావ భాసనివర్తనా త్వస్త్విక తత్సామానాధికరణ్య సంశయ సామగ్రీ విఘటన సంభవాత్ । అభాసత్వం-హేతో దుష్ప్రత్వం మూలె (సద్ధేతావితి) క్వచిదధికరణేసాధ్య నిశ్చయ దశావచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః । సాధ్యానిశ్చయ దశాయాం- సర్వత్రైసాధ్య సందేహ దశాయాం । పక్షత్వే-కేవలాన్వయీ ధర్తస్య పక్షతా వచ్ఛేదకత్వే । తత్-అభిధేయత్వ సాధ్యకపౌమేయత్వం । వ్యతిరేకిసాధ్యకే-అనిత్యత్వాదిసాధ్యకమేయత్వాదా (అజ్ఞానదశాయామితి) సాధ్యాభావాంతే నిశ్చయరూప జ్ఞాన విరహ దశాయా మిత్యర్థః । ఇదం- ఇదమేవ, అనుపసంహరిత్వమేవేత్యర్థః । దూషణం- అనుమిత్యనుత్పాద పౌండ్రోజకం; సతుసాధారణ్యం, తాదృశ నిశ్చయార్థ జ్ఞానావిషయస్యా తథాత్వాదితిభావః । తదవగమే సాధారణ్యస్య యథోక్తనిశ్చయరూపావగమదశాయాం, (సాధారణసంకర ఏవేతి) కాలాంతరీకానుపసంహరితా సమానాధికరణ సాధారణ్యప్రయుక్త

[మ] ఏవంవ్యాప్యత్వాసిద్ధేజ్ఞాన తమద్భావన చాయంవ్యభిచారవ
దుపజీవ్యత్వాద దోషః । ఘటాకాశోభయ వృత్తి ద్విత్వాశ్రయ
త్వంచ విరుద్ధమేవ । ఏతేనా నుపసంహరిత్వ ప్రితిసంధాన యది
వ్యాప్తిగిహ స్తదానుమితరేవ, తదభావే వ్యాప్యత్వా సిద్ధిరేవేతి
నిరస్తం, ఉపజీవ్యత్వాదితి ॥ ఇత్యనుపసంహారిమణిః ॥

[దీ] పరాధస్థలెబహిభావవృత్త్యాదయతి (ఏవమిత్యాదినా) అసిద్ధిః-
అనిశ్చయః । జ్ఞాన-జ్ఞాపన । సార్వధస్థలెంతభావం 'ఏతేన' త్యా
దినాశంక్య నిరస్యతి (ఉపజీవ్యత్వాదితి) అత్రేదంచంత్యం, హేతు

[గ] ఏవానుమిత్యనుత్పాద ఇత్యర్థః । తథాచోభయోరేవ పృథక్పూయోజ
కతయానా న్యతరాదోషత్వమితి భావః । అనుప సంహరితా దశాయాం
వ్యాప్తనిశ్చయరూప వ్యాప్యత్వా సిద్ధ్యేవా నుమిత్యనుత్పాద నిర్వాహ
దనుపసంహరితా నదూషణమితి 'ఏతేన' త్యాదినా శంకోప జీవ్యతయా
తస్యా దూషణత్వమగ్రే వ్యవస్థాప్యం, ఏవం 'వ్యాప్యత్వాసిద్ధే' రిత్యాదినా
పుష్పజీవ్యతయా దూషణత్వం వ్యవస్థాప్యత ఇతి పౌనరు క్త్య శంకాం స్యా
థానుమాన పరాథానుమాన పరతయా నిరాకరోతిదీధితౌ (పరాథా
తి) బహిర్భావః-అసిద్ధిబహిర్భావః। సార్వధానుమానస్థల వ్యాప్తనిశ్చయ
స్య జ్ఞానోద్భావనయో రనుసయోగిత్యాదితి భావః । అనుపసంహరిత్వస్య
దశావిశేషే వ్యాప్యేపి హేతో సత్త్వేన వ్యాప్తభావరూప వ్యాప్యత్వా
సిద్ధ్య నియతత్వాన్న తజ్జావకత్వ సంభవ ఇత్యసిద్ధిపద మజ్ఞాన రూపాసిద్ధి
పరతయా వ్యాచక్షే (అసిద్ధిరీతి) ఉద్భావన అర్థజ్ఞాన ద్వారైవ ఉపజీవ్యత
యా తదభిధానై నై ప్రోద్భావకజ్ఞానై పుష్పజీవ్యత్వం లక్ష్యత ఇత్యుద్భా
వనాధీన పరకీయ జ్ఞానపరతయా జ్ఞానపదంవ్యాచక్షే (జ్ఞానఇతి) నచోద్భావ
నాధీనంపరకీయజ్ఞానంశాబ్దమేవ, తత్రానుపసంహరిత్వస్యలింగస్యనౌపజీవ్య
తాసంభవఇతినాచ్యం;వాదివాక్యాచ్ఛాబ్దవ్యాప్తనిశ్చయ నిశ్చయేషితత్వ
యోజకవిరహశంకయాతత్రాప్రామాణ్య శంకాయా అనివృత్తైః తత్ప్ర
యోజకానుపసంహరిత్వజ్ఞానస్యాపేక్షితత్వాత్ । అస్తర్భావం- వ్యాప్యత్వా
సిద్ధ్యంతర్భావం । సందేహేనా నుపసంహరిత్వం తద్విషయోవా తదధీ
నోవ్యాప్త్య నిశ్చయేవా ; తత్రాద్యం దూషయతి (హేతుమతీతి)

[డి] మతి సాధ్యాభావ సందేహా నాభాసః, సత్తయైవవిరోధిత్యాత్ ।
తద్విషయస్తు హేతోః సాధ్యాభావ సామానాధికరణ్యం సాధ్యస్య
వా హేతుమన్నిష్ఠాభావ ప్రతియోగిత్వం నా స్త్యైవ కెవలాన్వయి
సాధ్యకే, వ్యతిరేకి సాధ్యకేతు సాధారణ్య రూపతయా సందిగ్ధానై
కాంతికత్వంపర్యవసితం । విశ్వవిషయక సాధ్యతదభావ సందేహేచ
కారణీభూతాన్వయవ్యతిరేకసహచార గ్రహవిరహాత్, సంశయ

[గ] (నాభాసఇతి) తథాచ సతద్విశేషో నుపసంహరితా రూపో దోష ఇతి
భావః । సత్తయైవ - సతు జ్ఞాయమానతయా । ద్వితీయం దూషయతి
(తద్విషయ స్త్వితి) హేతో సాధ్యాభావ సామానాధికరణ్యం హేతు
మా సాధ్యాభావవాన్న వెతి సంశయస్య సాధ్యే హేతుమన్నిష్ఠాభావ
ప్రతియోగిత్వం సంశయాంతరస్య విషయః । కెవలాన్వయి సాధ్యకే- సర్వ
మభిధేయం ప్రమేయత్వా దిత్వాది ప్రసిద్ధా నుపసంహారిణి ।

ఇదముపలక్షణం, సర్వమనిత్యంఘటత్వాదిత్వాది వ్యతిరేకి సాధ్య
వ్యాప్తానుపసంహారిణ్యపితన త్వంబోధ్యం । వ్యతిరేకిసాధ్య కే-సర్వమనిత్యం
ప్రమేయత్వా దిత్వాదా (సందిగ్ధానై కాంతికమితి) ఏతేన నిశ్చిత సాధ్యా
భావవ ద్వృత్తిత్వం సాధారణ్యం, సాధ్యాభావాంశే నిశ్చయా త్కస్త్యైవ
సాధారణ్యజ్ఞానస్య ప్రతిబంధక త్యాత్, అన్యథాపక్షే సాధ్యసందేహానాను
మాన మాత్రోచ్ఛేదాపత్తైః ; సందిగ్ధ సాధ్యాభావ సామానాధి కరణ్యం
పునరనుప సంహరిత్వం, అతోభేద ఇత్యాశంకా నిరాకృతా; నియత విష
య సంశయ స్థలెపి హేతో సందిగ్ధ సాధ్యాభావ సామానాధి కర
ణ్యాదే రనుకూల తర్కానవతారే దోషతోపగమాత్తస్య సాధారణ్య
తాయా ఏవ స్వీకార్యత్వాత్; తాదృశస్థల తస్యావిరోధిత్యై సర్వత్ర సా
ధ్యసంశయ స్థలె వ్యవిరోధితా పత్తైః, తజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతాంతరే
మానాభావాత్ । తృతీయం దూషయతి (విశ్వేతి) సహచారగ్రహ విరహా
ద్యవ్యప్రగ్రహ ఇత్యగ్రిమేగాన్వయః । అగ్రహః అనిశ్చయః, దోషతయా
స్వీకృతఇతిశేషః । సహచారనిర్ణయ త్వేన పునగ్యాప్తిగ్రహ కారణతా
యా: సాన్విసభిమతతయా వ్యాప్తగ్రహప్రయోజకాంతరమాహ (సంశయేతి)

[డి] సామగ్ర్యా సాధ్యతదభావ నిశ్చయ ప్రితిబంధాద్వా, వ్యాప్త్యగ్ని
హేఽజ్ఞానరూపా సిద్ధిరేవ । ఉపజీవ్యైఽపిచ సాధ్యాభావసందేహాది
ర్నాభాసః, సత్తయైవవిరోధిత్యాదితియత్తు(వ్యాప్తితి)వ్యాప్తిగ్నిహా
నుకూల సహచార నిశ్చయత్వావచ్చిన్న విరోధిరూపవ త్వమథః ।
విరోధ స్తుసంశయసాధారణమన్వయమాత్రసహచారగ్నిహంవిరుణ్ధి ।

[గ] సాధ్యతదభావ సంశయైత్యర్థః (సాధ్యతదభావ నిశ్చయప్రితిబంధాదితి)
అన్వయవ్యతిరేక వ్యాప్తిశరీరాంతగతతయా తదంతే నిశ్చయత్వ ఘటక
విపరీతభానాసంవతిత సాధ్యతదభావవత్త్వ భానవిఘటనా దిత్యర్థః ॥ విప
రీతకోట్యభాన తద్భాసక సామగ్రిభావస్య ప్రియోజకత్వాదితి భావః ।
'అజ్ఞానరూపా సిద్ధిరేవ' - దోషతయా పర్యవసితా తథాచ పూర్వోక్త ధ
మ్యుప సంహారా భావస్యేన నాస్యాపి హేత్వా భానత్వమితి భావః ।
నను వ్యాప్త్యగ్నిహాస్యా జ్ఞానరూపా సిద్ధిత్యేన హేత్వాభానతా విరహేపి
తమపజీవ్యతయా సాధ్యసం దేహః సహచారా నిశ్చయేనా వ్యభిచారవదా
భాసః స్యాదేవ, అసిద్ధ్యుప జీవ్యత్వే అజ్ఞాయమాన విరోధితాయా ఆభాన
త్వా విరోధిత్యాదితి మూలానుసారి శంకాం నిరాకరోతి (ఉపజీవ్యై
పిచేతి) (సత్తయైవ విరోధిత్యాదితి) తథాచా జ్ఞాయమాన విరోధిమోఽ
జ్ఞానరూపా సిద్ధ్యుప జీవ్యత్వం నహేత్వాభానతా ప్రియోజకం, దృష్టాంత
స్య సాధారణ్యస్య జ్ఞాయమానతయైవ విరోధిత్యా దితిభావః । అత్రైవ
పూర్వపక్షే 'అత్రబూమి' ఇత్యాది మిశ్రోక్త సమాధానందూషయితు
ముపన్యస్యతి (యత్త్వితి) (వ్యాప్తితి)వ్యాప్తిగ్నిహానుకూలోయాయస్సహ
చారఃతత్తత్సహచారనిశ్చయత్వా వచ్చిన్న విరోధిరూపవ త్వ మిత్యర్థః ।
సహచార నిశ్చయవృత్తిత్వ ముపేక్ష్య నిశ్చయత్వా వచ్చిన్నత్వస్య ప్రితిబంధ
కతావిశేషణత్వాత్ ఆకాశాభావవా నాకాశా దిత్యాదౌ హేత్వాదేరవృ
త్తిత్వస్య ఉభయసహచార గ్నిహావిరోధిత్యేపి నాతివ్యాప్తిః । అవచ్చిన్న
త్వం స్వరూపసంబంధ విశేషః । విరోధస్య హేతో సాధ్యా సామానాధికర
ణ్యాత్మకస్య ఉభయధావారణం దర్శయతి (విరోధ స్త్వితి) సంశయైత్యనైన
ప్రితిబంధ్యతాయాం నిశ్చయత్వా నవచ్చిన్నత్వం దర్శితం । అన్వయ
మాత్రైత్యనైన వ్యతిరేక సహచార గ్నిహా విరోధిత్వ దళ వ్యవచ్చేదః ।

[దీ] అసాధారణే వ్యతిరేకిణిచ నవ్యతిరేక సహచార గ్రహ విరోధః ।

[గ] యద్యపి అనుపసంహారిణ్యపి హేతునిష్ఠకేవలన్వయీ ధర్మవ్యాపక సాధ్యసంశయవిషయవృత్తిత్వంసహేత్వభావేసాధ్యాభావసహచారనిశ్చయ విరోధి, హేత్వభావ ధర్మకసాధ్యసంశయవిషయవృత్తిత్వగ్రహస్యైవతథా ధర్మక సహచార సంశయ సామగ్రీత్యైవ తథాధర్మక తన్నిశ్చయ పరితిబద్ధ కత్వాత్; తథాపి తత్తత్సహచార నిశ్చయత్వా వచ్చిన్న విరోధిత్వం నైక ధర్మకవిశేషణం, తథాచ సర్వమనిత్యం ఘటత్వాదిత్యాదా అన్వయసహచారవిరోధి యద్ధేతునిష్ఠం తాదృశ సంశయ విషయవృత్తిత్వం యచ్చహేత్వభావ నిష్ఠం తాదృశ సాధ్యాభావ సంశయ విషయవృత్తిత్వం తమభయ రూప వత్త్వ మాదాయ లక్షణ సమన్వయః । యేనకేనాపి సంబంధేన విరోధి రూపవత్త్వ నివేశాత్ హేత్వభావ నిష్ఠ సంశయ విషయవృత్తిత్వస్యాపి ఏకజ్ఞాన విషయత్వాదినాహేతునిష్ఠత్వాత్ సర్వమభిధేయ మనిత్యంవా పరిమేయత్వా దిత్వాదా వ్యాప్తిగ్రహా నుకూల వ్యతిరేక సహచారా పరిసిద్ధ్యామాయ సహచార ఇత్యనెనాప్యన్వయ సహచార మాత్రస్యాపాదానాత్ తద్విరోధ్యకంరూపమాదాయలక్షణ సమన్వయః । పర్వతో వహ్నిమా ధూమా దిత్వాదా కలిపయ ధర్మక విశేష్యక సాధ్యాది సంశయ విషయే సాధనాదే ర్వృత్తిత్వం నసాధ్యాది సహచార నిశ్చయ విరోధి, యద్యద్ధర్మక విశిష్య సాధ్యాది సంబంధో జ్ఞాయతే తావద్ధర్మక విశేషణ సంశయస్యైవ విశిష్ట సంశయ హేతుతయా విశిష్టవృత్తిత్వనిశ్చయవిరోధిత్వాత్, నహిపర్వతేవహ్ని సంధేహ మహానసాది వృత్తితయాగృహీతేధూమేవహ్నిమద్యృత్తిత్వసంశయః, (నానాదర్శన త్యైవజ్ఞాతే పురుషే ఏకదాప్యది దండే రక్తత్వాది సంధేహాపి రక్త దండవాన్మవా పురుష ఇత్వాది సంశయానుదయాత్ । తన్నిర్వాహశ్చవిశేషణసంశయాభావ విశిష్ట విశేష్య సంబంధ జ్ఞానాభావస్య విశేష్య సంబంధజ్ఞానస్యచపరస్పరసహచారైవ హేతుత్వకల్పనయేతిక్వచిత్పాతః) అన్వయసహచార నిశ్చయత్వా వచ్చిన్న విరోధితా మాత్ర నివేశేతి పరిసంగం సూచయతి (అసాధారణ ఇతి) శబ్దానిత్య శ్చబ్దత్వా దిత్వాదా పృథివీతరేభ్యాభిద్యతే పృథివీత్వా దిత్వాదా చెత్యర్థః । గ్రహ విరోధః - గ్రహాను

[ఓ] తాదృశం రూపమంతరేణ లక్షణస్యా సంభవితయా తదేవరూపం
 లక్షణమాహా (కెవలెతి) తాదృశావచ్ఛిన్నః పక్షః సందిగ్ధ సాధ్యకొ
 యస్యాశ్రీయః సతథా । తథాచ కేవలాన్వయి ధర్మావచ్ఛిన్న
 సాధ్య సందేహ విషయవృత్తిత్వ మనుపసంహరిత్వం । వ్యతిరే
 క్యాదా కేవలాన్వయీ నసాధ్య సందేహ విషయతా వచ్ఛేదకః ।
 సాధ్యవత్తా నిశ్చయ సామాన్య విరోధి

[గ] తద్విదః తథాచ సాధ్యసంశయవిషయశబ్ద పృథివ్యాదివృత్తిత్వైస్సవ్యయ
 సహచార నిశ్చయ విరోధిత్వేపి వ్యతిరేక సహచార నిశ్చయ విరోధి
 త్వేన్నా తిప్రసజ్గ ఇతి భావః । వ్యతిరేక సహచార నిశ్చయత్వా వచ్ఛి
 న్న విరోధితా మాత్రా నివేశే శబ్దా నిత్యః శబ్దత్వా భావా దిత్వాదా
 వ్యతిరేక సహచార నిశ్చయత్వా వచ్ఛిన్న విరోధిని హేత్వభావ నిష్ఠ
 సాధ్యాభావ సంశయ విషయ శబ్దాది వృత్తిత్వైతి ప్రసంగో బోధ్యః
 (తాదృశమితి) విరోధితా వచ్ఛేదకమిత్యర్థః । లక్షణస్య- విరోధిరూపవత్త్వ
 రూపా నుపసంహరిత్వ లక్షణస్య । యస్య పక్షాత్వతః విగ్రహే సాధ్యసం
 శయవిషయరూపపక్షపదార్థః ఘటక సాధ్యయత్నంబస్థితయావత్సర్థసంబ
 ధాన్వయే కేవలాన్వయిధర్మావచ్ఛిన్న విషయతాక సంశయ విషయ
 సాధ్యకత్వం లభ్యతే, తస్యచజ్ఞానం నవ్యా ప్తిజ్ఞానవిరోధి, కింతువత్సమాణ
 కిమేణ సాధ్యసంశయవృత్తిత్వజ్ఞానమేవ, అత స్తల్లాభాయసంశయ విషయ
 ధర్మన్వితాశ్రీయతా సంబంధార్థకత్వం వస్తాః ప్రదర్శయితుమాహ
 (యస్యాశ్రీయఇతి) (కేవలాన్వయీతి) అవచ్ఛిన్నాంతం విషయత్వాన్వయి ।
 తన్ని వేత ప్రయోజనమాహ (వ్యతిరేక్యాదావితి) ఆదినాలసాధారణ్య పరి
 గ్రహః । పర్యతో వహ్నిమా ధూమాదిత్వాదే స్సంశయ విషయమా
 త్రా వృత్తిత్వంతం నివేశ్య వారణసంభవా ద్వ్యతిరేక్యా ద్యనుధావనం ।
 సాధ్యవత్తానిశ్చయవిరోధిత్వేన సంశయానుగమస్యావశ్యకతయా ప్రతిబంధ
 కతాయాం తాదృశ నిశ్చయత్వ వ్యాపకత్వమేవ నివేశయితు ముచితం,
 విషయతాయాం కేవలాన్వయి ధర్మవ్యాపకత్వనివేశాపేక్షయాలాఘవా
 దిత్వాశయేనాహ (సాధ్యసత్వేతి) సామాన్యపదేన వ్యతిరేక్యాది వారణం

[డి] సంశయ విషయ వృత్తిత్వంవా తత్త్వం । ధర్మ విశేష
నియంతిరస్తు సందేహానాన్య ధర్మక నిశ్చయ విరోధి ।
సాధ్యసందేహ విషయతావ్యాప్య సాధ్యసిద్ధ్యనుకూల వ్యాప్తి
గ్రహీతాపయిక సత్తాతత్వంవా ; తాదృశీచ సత్తా అన్వయే హే
తో వ్యతిరేకేచ తదభావస్యతి నశ్చిద్విశేషః ।

[గ] స్ఫుటయతి (ధర్మవిశేషేతి) నియంతిరః - కతిపయమాత్రే ధర్మ-
కః (నాన్యధర్మకేతి) సమాన ధర్మక, విపరీతజ్ఞానస్యైవ విరోధిత్వాదితి
భావః । నను యత్రే యత్రే హేతు స్తద్వ్యతిరేకశ్చ జ్ఞాతః తావద్ధర్మ-
క స్వవిషయక సంశయాదపి హేతో రనుపసంహరితా, సహచార నిర్ణా-
యానుత్పాదస్య దూషకతా బీజస్య సత్త్వాదితి తతోక్తలక్షణా వ్యాప్తి
రతః తత్సాధారణ్యాయప్రకారాంతర మనుసరితి (సాధ్యసందేహేతి) ఉక్త
స్థలచాక్షాయమాన హేతుతద్వ్యతిరేక సత్తావత్ప్రధికరణే సందేహ విషయ
త్వాన త్వైపి నక్షతి, జ్ఞాయమాన సత్తాయా ఏవ వ్యాప్తిగ్రహీతా నుకూల
త్వాత్ । అథవా- నను యత్రే సాధ్యవతి నహేతుః యత్రేవా సాధ్యాభా-
వవతిహేతుః తత్రేనసాధ్య సంశయః, కింతు యత్రే యత్రే ధర్మణిసాధ్య
హేతోర్వా సాధ్యాభావ హేత్వభావయో సహచారః తాదృశే సర్వత్రైవ
సాధ్యసందేహః, తత్రాపిహేతో రనుపసంహరిత్వం, వ్యాప్తిగ్రహక సహ-
చార నిశ్చయా సంభవమాప దూషకతా బీజస్యా తత్తత్వాదితి తత్సాధా-
రణ్యాయప్రకారాంతరమాహ (సాధ్యసందేహేతి) సాధ్యవన్నిష్ఠ హేత్వభావ
సత్తాయా సాధ్యాభావవన్నిష్ఠ హేతుసత్తాయాశ్చ వ్యాప్తి గ్రహకసహ-
చారాద్య ఘటకతయా వ్యాప్తిగ్రహీతా ననుకూలతయా తదనుకూల సత్తా-
యా సాధ్యసంశయ విషయతా వ్యాప్యతయోక్తస్థల లక్షణ సమన్వయ
ఇతిభావః । సాధ్యసంశయస్యచోక్తానుగత రూపేణైవ నివేశోబోధ్యః । అసా-
ధారణ వ్యతిరేకే హేతుసత్తాయా సాధ్యసంశయ విషయతావ్యాప్యత-
యాతిప్రసంగ వారణాయ సాధ్యసిద్ధ్యనుకూలత్వైనాన్వయ వ్యతిరేకవ్యాప్తీ
అనుగమయ్య తద్గ్రహీతానుకూలత్వైన హేతుతద్వ్యతిరేక సత్తాయో రనుగ-
మః, ఏతదేవ దర్శయతి (తాదృశీచేతి) తాదృశీ. తాదృశగ్రహీతాపయికీ
అన్వయే. అన్వయ సహచారనిష్ఠావ్యతిరేక- వ్యతిరేక సహచారనిష్ఠా ।

[డి] స్వరూపస త్తాదృశ సంశయ విషయేన హేతుమత్తా జ్ఞానం హేతౌ సాధ్యో సామానాధికరణ్యం సంశయసామగ్రిత్యైవ తన్నిశ్చయప్రతిబంధకత, సర్వత్ర సంశయ సామగ్ర్యానిశ్చయ ప్రతిబంధకత్వ కల్పనాత్, హేతుమతి సర్వత్ర సాధ్యాభావ సందేహ హేతౌ సాధ్య సామానాధికరణ్యాభావ సంశయస్యాచిత్వావజ్ఞతత్వాత్, సాధ్యాభావేన సాధ్యసామానాధి కరణ్యాభావౌ పథాపనాదితి ।

తన్న । సర్వత్ర సాధ్యసందేహ దశాయాం క్వచిదపి సాధ్యసామానాధికరణ్యాప్య గృహీతత్యైవ .

[గ] ఇదానీమనుపసంహరిత్వస్య జ్ఞాయమానతయా హేత్వాభాసతానిర్యాహాయ విరోధిత్వం వ్యవస్థాపయతి (స్వరూపసదితి) సాధ్యత్యాదేః హేతా విత్వాదిః (తన్నిశ్చయేతి) సాధ్యసామానాధికరణ్యానిశ్చయేత్వర్థః । నను హేతుమతి సాధ్యసంశయస్య హేతౌ సాధ్యసామానాధికరణ్య సంశయ సామగ్రిత్యమేవా సిద్ధమిత్యాశంకాయామాహ (హేతుమతీతి) (దేచిత్వా వజ్ఞతత్వాదితి) హేతుమతిసాధ్యసత్త్వం హేతౌ సాధ్యసామానాధికరణ్య నియతమితి సర్వత్ర తద్వతి తదభావసత్త్వం తత్సామానాధికరణ్యాభావ నియతమితీతమథయథానేతమథయథానాచిత్వేనా ప్రత్యాఖ్యయత్వాదిత్యర్థః । ననుసాధ్యసందేహస్యాధికరణసత్త్వేపి సాధ్యసామానాధికరణ్యాభావస్యానుపస్థిత్యా నసంశయ స్సంభవతీతి తమపథాపక సాధారణ ధర్మాది దర్శనసత్త్వే తదేవసంశయకమ స్త్విత్యతలహ (సాధ్యాభావేనైతి) సాధ్యసామానాధి కరణ్యా భావస్య సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్యై నాశ్చీయతయా తత్సంబంధి సాధ్యాభావ విషయక సందేహస్యైవ తమపథాపకత్వా దిత్యర్థః । ఏవంచ సంశయజ్ఞానస్యా నుపయోగిత్యైపి తద్విషయవృత్తితయా జ్ఞానస్య సంశయ సామగ్రివిధయా సాధ్యసామానాధికరణ్య ఘటితవ్యాప్తి నిశ్చయ విరోధితయా తస్యానుపసంహరిత్వ రూప హేత్వాభాసతాత్మకై వెతి సముదాయ భావః । అనుపసంహరితా దశాయాం సాధ్య సామానాధికరణ్య సంశయఏవ ముఖ్యః కథం తజ్ఞానస్య తత్సంశయ సామగ్రిత్వమిత్యాహ (సర్వత్రైతి) (క్వచిదపితి) కమపి ధర్మిణ మంతర్భావ్య సాధ్యాంశే

[దీ] తదభావస్య గృహీతు మశక్యత్వాత్, పృతియ్యుగితా వచ్ఛేదక విశిష్ట పృతియ్యుగి నిశ్చయస్యాభావధీ హేతుతాయా అసక్యదా వేది తత్వాత్ ।

[గ] నిశ్చయరూప సాధ్యనద్యృత్తిత్వ పృకారకజ్ఞానస్యాజాతత్వైవేత్యర్థః । తదభావస్య- సాధ్యసామానాధి కరణ్యత్వావచ్ఛిన్నాభావస్య । గృహీతు మశక్యత్వాత్- సంశయేన ణోటితయా గృహీతుమశక్యత్వాత్ । గృహానస్యా శక్యత్వై హేతుమాహ (పృతియ్యుగితా వచ్ఛేదకేతి) సర్వాంశై నిశ్చయరూపస్య పృతియ్యుగితా వచ్ఛేదక పృకారకజ్ఞానస్యైత్యర్థః । (అభావధీహేతుతాయా ఇతి) పృతియ్యుగి విశేషితాభావ బుద్ధౌ విశేషణతా వచ్ఛేదక పృకారక నిశ్చయవిధయా హేతుతాయా ఇత్యర్థః । పృతియ్యుగి విశేషితాభావ బుద్ధేః పృతియ్యుగితావచ్ఛేదక విశిష్టవైశిష్ట్యానగాహితానియమా దితిభావః ।

యత్తు మిశ్రమత సిద్ధ స్వతంత్ర పృతియ్యుగి జ్ఞానహేతుతా భిప్రాయోయం గృహీత్యితి; తదసత్, అభావ తాకికప్రత్యక్షం పృత్యైవస్వతంత్రీ హేతుతాయాస్తేః స్వీకారాత్ । సంశయే ఉపసీతాభావ ణోటి భావతాదృశ కారణవిరహస్యా కించిత్కరత్వాత్ । అథసర్వత్ర సాధ్యసంబంధాదశాయాం తాదృశ ప్రత్యక్ష నిశ్చయా సంభవేషి కాలాంతరీణ నిశ్చయజన్య సంస్కారవశా త్స్మిరణ రూపతాదృశనిశ్చయ స్సంభవత్యైవేతిచెన్న; యస్య పుంసః ప్రాగపి కులచిత్సాధ్యనిశ్చయో నజాతః తస్య సహచార సంశయ సామగ్ర్యావవమపి దురుపపాదత్వాత్ । సమ సాధ్యాంశై నిర్ధమితా వచ్ఛేదకకం తదంశై నిశ్చయరూపం సాధ్య సామానాధికరణ్యజ్ఞానం సర్వత్రీసాధ్య సంశయ దశాయామపి సులభమేవ, ధర్మితా వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ధర్మవిషయతాయా ఏవ సంశయ ఘటకతయా ధర్మితా వచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్న విషయతాయా నిశ్చయత్వసంపాదకత్వాత్ । నచధర్మితావచ్ఛేదక పృకారేణ సకలధర్మణామేవ భానసంభవా ధర్మవిషయతాయా ధర్మితావచ్ఛేదకా నవచ్ఛిన్నత్వం దుర్ఘటమితి వాచ్యం ; ఏకజ్ఞానే ధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న తదనవచ్ఛిన్న ధర్మవిషయతాయా స్పృత్యై

[క్ష] అస్తువా సయథాకథంచిత, సాధ్యే హేతు సామానాధికరణ్యా
భావ సంశయ హేతుత్వేనవా తథాత్వం ; సతథాపి సామగ్రి
త్వేన పరిబంధకతయా హేత్వా భాసత్వం । అన్యథా వ్యభిచ
రితా వ్యభిచరిత సమానా సమానాధికరణ వ్యాప్త్యా వ్యాప్య పక్ష
ధర్మాః పక్ష ధర్మాఃది సాధనవన్నిఃసాధనాది సాధారణ దీప్య
త్వాది మత్త్వం హేతోః పక్షస్యచాభాసాంతరంస్యాత్ । తమప
దర్శితస్యేవ తస్యాపి జ్ఞానస్యేతర సాచివ్యేన తన్నిశ్చయ విరోధి
సంశయ సామగ్రిత్వాత్ । ఏవమసిద్ధ్యాది నిశ్చయక పరిత్యక్త
సామగ్రిపి ।

[గ] బాధకాభావాదిత్యాశయేనాహ (అస్తువేతి) సః-పరితియ్యుగితావచ్ఛదకీ
భూతసామానాధికరణ్యత్వ పరికారకనిశ్చయః । సర్వత్రసాధ్యసంఘాదశా
యామపి పక్షే హేతుమత్తా నిశ్చయసత్వే హేతుమత్తాంశే నిశ్చయా
త్తక హేతుసామానాధికరణ్య జ్ఞానసత్వేన సాధ్యే హేతుసామానాధికర
ణ్యాభావ సంశయస్ఫులభ ఏవేత్యాశయేనాహ (సాధ్య ఇతి) 'సతథాపీత్యన్య
'హేత్వాభాసత్వ' మిత్యనెనాన్వయః, ఉక్తానుపసంహరితాయా ఇతి శేషః ।
అత్ర హేతుః (సామగ్రిత్వేనపరిబంధకతయేతి) తజ్ఞానస్యేతిశేషః । అన్యథా-
పరిబంధక సామగ్రిత్వత్తక జ్ఞానవిషయస్యాపిహేత్వాభాసత్వే । వ్యభిచారి
తా వ్యభిచారితేత్వాది పంచకస్యైవ సాధారణ్యాన్వయః, తత్రీవ్యభిచరితా
వ్యభిచరితాదిచతుష్టయసాధారణదీప్యత్వాదిమత్త్వం, హేతోః, సాధనవన్ని
స్సాధన సాధారణ తద్వత్త్వం పక్షస్య బోధ్యం । పరిధమద్వయం హేతో
ర్వాప్తి ఘటక దశయోః పరిత్యేకాభావ సంశాయకం, తృతీయం విశిష్ట
వ్యాప్త్యాభావ సంశాయకం, తురీయం పక్షధర్మత్వ సంశాయకం, పంచ
మం పక్షసాధ్యాభావ సంశాయకమితి భేదః । తస్యాపి- తాదృశదీప్యత్వాది
మత్త్వస్యాపి ఇతరసాచివ్యేన-విశేషాదర్శనాదిసహకారేణ (తన్నిశ్చయేతి)
అవ్యభిచారాది నిశ్చయేత్యర్థః । పరిత్యక్తసామగ్రి- తాకికపరిత్యక్త సామగ్రి
ఘటకవిశేషణ జ్ఞానాది విషయః । తాదృశ సామగ్రి అపి బలవద్విపరీత
భావ సామగ్రిత్వేనపక్షాదా హేతుమత్తజ్ఞాన పరిబంధకత్వాదితి భావః ।

[దీ] అపిచ హేతోః సాధ్యాభావ సందేహ విషయ మాత్రీ వృత్తి త్వం దూషణమితి ప్రాప్తం; తచ్చ వ్యతిరేకిణి హేతో నియత విష యేణాపి సందేహేన సంపద్యతే, దూషకతా బీజస త్వేచా సాధారణ్యాదిసాధారణ్యం నదోషాయ, నవాఅత్త్రైవ నిభరఃకర్తవ్యై హేత్వాభాసత్వా నుపపత్తై రుక్తత్వా దిత్వలం కల్పవితేన । వ్యాప్తి గ్రహ పరిబంధలక్షణైక ప్రియైజనకత్వేన సాధారణ్యా దీనామకం హేత్వా భాసత్వం ; సాధారణేన వ్యాపకత్వస్యా వ్యభిచరితత్వస్యా అసాధారణేన సామానాధి కరణ్యస్యా నుపసం

[గ] దూషణాంతరమాహ (అపిచేతి) (సాధ్యాభావసం దేహవిషయమాత్రీ) వృత్తితి తన్మాత్రీస్య వ్యతిరేక వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిత్వేపి విరోధవదన్వయ వ్యాప్తిగ్రహ విరోధిత్వేన హేత్వాభాసతాయా దుర్వాసత్వా దితిభావః । వ్యతిరేకిణి- పృథివీ ఇతరేభ్యో భిద్యతే పృథివీత్వా దిత్వాదౌ । నియతవిష యేణ- పృథివ్యాదిమాత్రీ విష యేణ । సంపద్యతే - నివహతి । తథాచ తత్రాప్యనుప సంహరిత్వా పత్తిరితి భావః । ఇద ముపలక్షణం, అసాధారణే వ్యతి ప్రసక్తౌ బోధ్యః । వస్తుతస్తు అసాధారణేపి వ్యతిరేక వ్యాప్తి గ్రహేణ వ్యతిరేకపదే నాసాధారణస్య సామాదేవ లాభః । నన్య సాధారణాది వ్యావర్తనాయైవ సందేహ విషయతా వ్యాప్య వ్యతిరేక సత్తా ప్యనుపసంహరి త్వేనివేశ్యేత్వతః (దూషకత్వేతి) అన్వయ వ్యాప్తి గ్రహ పరిబంధ లక్షణ హేత్వాభాసతా ప్రియైజనకత్వే సాధ్యసందేహ విషయ మాత్ర వృత్తిత్వాంశ మాత్రస్యా సాధారణాది సాధారణ్యం నహేత్వా భాసతా విరోధిత్యర్థః । నన్యస్తు తదేవా నుపసంహరిత్వం వ్యతిరేకిణి స్తథాత్వేపి వ్యతిరేక వ్యాప్త్యుపాదానాన్నా నుమితి విరోధ ఇత్వతః (నవేతి) వ్యతిరేక వ్యాప్తిగ్రహ విరోధినో హేత్వాభాసాంత రతావిరహ తస్య వ్యభిచారమధ్య ఏవాంతర్భావ స్వీచితత్వా తస్యైవా నుపసంహరిత్వ రూపతాం స్వతంత్ర్యేణ వ్యవస్థాపయితుం భూమికా మాహ (వ్యాప్తిగ్రహేతి) ఏకహేత్వా భాసత్వం - సవ్యభిచార రూపైక హేత్వా భాసాంతర్గతత్వం, స్వయం వ్యాపకతా జ్ఞానస్యా నుమితి హేతు తాయానిరాకృతత్వాదాహ (అన్యభిచరితత్వస్యవేతి) సామానాధికరణ్యస్య-

[దీ] హరిణాచ వ్యతిరేకవ్యాప్తిగోహస్య పృతిరోధాత్ । లక్షణంతు
విశిష్టసాధ్య సాధనగోహవిరోధిమో జ్ఞానస్య విషయతయా వ్యా
ప్తిగోహ విరోధితావచ్ఛేదకం రూపం । వ్యాప్తిశాస్త్రస్వయతో వ్యతి
రేకతశ్చ నానారూపాః పృతిస్విక రూపేణ ఉపదాయతావదవగా
హీ గోహా వాచ్యః । సాధ్యసాధనయో రప్రసిద్ధే రసిద్ధిభేదస్య
వారణాయా విరోధిన ఇత్యంతం । సాధ్యసాధన భేదేన వ్యభిచార
భేదాద్యత్రవిశిష్టం సాధ్యం సాధనంవా ప్రసిద్ధం తత్ర తద్గోహ

[౧] సాధ్యసామానాధికరణ్యస్య । సాధ్యసామానాధికరణ్యమేవా సాధార
ణ్యం, నతు మణికార సంమతం సాధ్యవ్యాపకీ భూతాభావపృతియ్యుగిత్వం,
తస్మానుమితౌ సాక్షాదేన విరోధిత్యేన సత్ప్రతిపత్తాదివ ద్వ్యభిచారా స్య
హేత్వాభాసతాయా ఏవ యుక్తత్వా దిత్యాశయః । అసాధారణ్యస్య సా
ధ్యా సామానాధికరణ్యాదిరూపత్వే అనుమితి విరోధిత్యాది ఘటితమూ
లోక్త సామాన్య లక్షణస్యా వ్యాప్త్యతి వ్యాప్తిబలితత్వా త్వయం
సామాన్య లక్షణమూహ (లక్షణంత్యితి) జ్ఞానస్య విషయతయా - విషయీ
భూయఃవిరోధితావచ్ఛేదకం- పృతిబన్ధకతావచ్ఛేదకం, పృతిబన్ధకీభూతజ్ఞాన
వృత్తి విషయితాకల్పమితి పర్యవసితం । ఏవమగ్రైవిబోధ్యం । అనుపసంహ
రితాసంగ్రహాయూహ (వ్యాప్తిశ్చైతి) కేనాపిరూపేణ వ్యాప్తీనా నునుగమే
తజ్ఞాన సామాన్య విరోధిత్వం ససాధారణ్యదే రిత్యతః (పృతిస్వికేతి)
అసిద్ధిభేదస్యేత్యనేనా లక్ష్యత్వం దర్శితం । అసిద్ధిభేదో వ్యాప్యత్యావసిద్ధిః ।
సాధ్యసాధనయో రవృత్తిత్వం సాధ్యసాధన సామానాధికరణ్య గోహవిరోధి
తయా సాధారణ్యమేవేతి తద్వ్యావృత్తైరసపేక్షితతయా సాధ్యాదిమత్త్వ
పర్యంతాననుభావనం । నను ధూమవాన్యహ్నై రిత్యాదిస్థనీయసాధారణ్యా
ద్యసంగోహ ప్రసంగః, తత్ర విశిష్టసాధ్యాది గోహవిరోధ్యప్రసిద్ధేః । నచ
విశిష్టసాధ్యాది గోహవిరోధినీ కామినీ జ్ఞానైవ ప్రసిద్ధైతి తదన్యజ్ఞానస్థ
వ్యాప్తిగోహ విరోధితా వచ్ఛేదక రూపవత్త్వమాదాయ లక్షణ సమన్వ
య స్సంభవతీతి వాచ్యం ; ఏవమపి యత్ర కామిన్యాదేరేవ సాధ్యతా
హేతుతావా తత్ర సాధ్యాది గోహ విరోధ్య ప్రసిద్ధే దుర్వారత్వా
దిత్యతః ఆహ (సాధ్యసాధన భేదేనైతి) సాధ్యతా వచ్ఛేదక సాధనతా వచ్ఛే

విరోధిత్వంనూపాదెయం! ఏవమన్యత్రాపి! శేషం హేత్వాభాసలక్ష
ణా క్త దిశావసేయం । వ్యర్థవిశేషణంతు నవ్యాప్తిగిహ విరోధి
తి వక్ష్యతే! సాధ్యావ్యభిచరిత సామానాధికరణ్య విరహస్య బహి
ర్భావనీయత్వే పునఃసవ్యయ వ్యాప్తి వ్యాపకత్వ మవ్యభిచరిత
త్వంవా సామానాధి కరణ్యంచ విశకలితం యుగప దుపాదెయం ।

దక భేదనేత్యర్థః (నూపాదెయమితి) తత్ర సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాది దోషాపి
సిద్ధ్యా తదనుపాదానె వ్యతిపిసంగా నవకాశాదితి భావః । తథాచదశిత
స్థలే విశిష్ట సాధ్యాది గిహవిరోధ్యపిసిద్ధ్యాఽ వ్యాప్తైర్నా వకాశ ఇతి
భావః । యది స్వాప్రతిబద్ధ్య విశిష్టసాధ్యాదిగ్రహకత్వ మవిరోధ్యంతార్థః
తదాఽవిరోధిన ఇత్య స్తస్యేపాదానెపినావ్యాప్తిరిత్యపిబోధ్యం! అన్యత్రాపి
వక్ష్యమాణా సాధారణాది లక్షణేపి । శేషం - అవచ్ఛేదకత్వ నిర్వచన
విశిష్టాంతరా ఘటితత్వ నివేశనాదికం! నను నీలధూమాదిత్యాదా హేతు
తావచ్ఛేదకస్య సాధ్యసామానాధికరణ్య సవచ్ఛేదకత్వరూప వ్యర్థకవిశే
షణతాయాం వ్యాప్యత్వాసిద్ధి ప్రభేదత్వేన వ్యాప్తిగిహ విరోధిన్యామితి
వ్యాప్తిరిత్యతాపా (వ్యర్థవిశేషణంత్యితి) (వక్ష్యత ఇతి) అసిద్ధిగోళ్య ఇతి శేషః!
వ్యాప్త్యభావేఽతివ్యాప్తి మాశంక్యహ (సాధ్యా వ్యభిచరితేతి) స్వమతే
వ్యాపకతా జ్ఞానస్యా నుమిత్య హేతుత్వేన తద్విరోధినోఽ వ్యాపకత్వా
దె సామ్యజ్ఞానకజ్ఞానా విరోధితయా సహేత్వాభాసత్వమితి త స్తతా భిప్రా
యేనాహ (అవ్యభిచరితత్వంవెతి) సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వం వెత్యర్థః ।
(యుగపదితి) ఏకజ్ఞాన విషయతయేత్యర్థః । హేతౌ సాధ్యావ్యభిచారావ
గాహిత్యేపి సాధ్యసామానాధి కరణ్యవగాహి యజ్ఞానం తద్విరోధిత్వం
నివేశ్యం, సత్వ వ్యభిచారవిశిష్ట సామానాధికరణ్య వగాహిత్యమితి సము
దాయార్థః । తథాచ విశిష్టాభావ గిహస్య విశిష్టవత్తా జ్ఞానమూలే వి
రోధితయా తత్వత్వేపి సాధ్యావ్యభిచారి సాధ్యసమానాధికరణ్య హేతు
రితి విశకలిత దశద్వయావగాహి జ్ఞానోదయాన్న విశిష్టాభావేఽతివ్యాప్తి
రితి భావః । వ్యభిచారా నాత్మికాయా అపి సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాది రూపవ్యా
ప్యత్వాసిద్ధత్వ సత్వాద్దర్శిత విశిష్టాభావస్యా సిద్ధి వ్యభిచారోభయ రూప
త్వేపిసమ్యగితిత్యత్రా నిర్భర సూచనాయబహిర్భావనీయత్వేపునరిత్యుక్తం!

[దీ] అథా నుమితౌ సామానాధికరణ్య సంబంధేనా వ్యభిచార విశిష్టం
 యత్సామానాధికరణ్యం తత్ప్రకారక హేతుజ్ఞానత్వేనన హేతుతా, సామా
 నాధికరణ్య విశిష్టావ్యభిచార జ్ఞానత్వేనాపి వినిగమనా విరిహేణ హేతు
 తాద్యయ పరిసంగాత్ । హేతు వ్యభిచారజ్ఞానకాలేపి హేతువిశేషణతా
 పన్న సామానాధికరణ్యం శే విశేషణతయా౭వ్యభిచారభావ బాధకాభావ
 నానుమిత్యాప త్తైచ్చనచోభయవిధస్యైవ విశిష్టజ్ఞానస్య హేతుత్వోపగమా
 ద్ధతౌ వ్యభిచార జ్ఞానదశాయాం తత్ర సామానాధికరణ్య విశిష్టా వ్యభిచా
 రజ్ఞానాభావాన్నానుమిత్యాప త్తిరితివాచ్యం; ఉభయవిధజ్ఞానస త్త్వపవాను
 మితిరిత్యుపగమస్యా నుభవవోధేనాసంభవాత్ । తృణారణిమణిన్యాయేనై
 ప్రాభయవిధాపదర్శితవిశిష్టజ్ఞాన హేతుతాయా స్వీకరణీయత్వాత్, వ్యభి
 చారగ్రహకాలే తదభావ విశిష్ట సామానాధికరణ్య గ్రహణీనా నుమిత్యా
 ప త్తై దుర్వారత్వాత్ । తథాచ వ్యభిచార సామానాధికరణ్యభయా
 వచ్చిన్న హేతువిషయతా శాలిజ్ఞానత్వేనైవా నుమితి హేతుతావాచ్యా;
 తాదృశేచ జ్ఞానే ప్రత్యేకాభావ జ్ఞానమేవవోధి, నత్వేక విశిష్టాపరాభావ
 జ్ఞానం, ప్రతియోగితా వచ్చేదక విశిష్ట ప్రతియోగివత్తా బుద్ధరేవాభావ ధీ
 ప్రతిబధ్యత్వాదితి విశిష్టాభావస్య హేత్వాభావత్వమేవ దుర్ఘటబుమితిక్వాం
 తర్భావ బహిర్భావ విచార ఇతి చెన్న ;

సామానాధికరణ్య సంబంధేనైక విశిష్టా పరాభావ గ్రహణా
 యథా తాదృశ విశిష్టప్రకారక గ్రహణవోధీ తథా యుగపద్వితీయేషణ
 విశేష్యభయ ధర్మా వచ్చిన్నతయైక ధర్మ గ్రహణా పుంభయా
 భావ గ్రహణ ద్వితీయీ, ఉభయాభావ సమశీల తాదృశాభావ గ్రహ
 దశాయాం సామానాధికరణ్యే నైక విశిష్టా పరగ్రహ సమశీల ధర్మ
 ద్వయవత్తా గ్రహణానుత్పదస్యా నుభవ సిద్ధతయా ప్రత్యాఖ్యాతు మయు
 క్తత్వాత్ । అతపవా సిద్ధిగ్రాధే వ్యాప్తివిశిష్ట పక్షధర్మతా విరహస్య
 విశిష్ట పరామర్శ విరోధితయా దోషత్వం స్వయం వ్యనస్థాపయిష్యతే।
 నహి విశిష్టపరామర్శస్యైక విశిష్టాపరావగాహిత్యం కారణతావచ్చేదకం,
 లాఘవేనానుభవబలనచహేతు వ్యాప్తిపక్షధర్మత్వోభయావగాహిజ్ఞాన
 స్యైవా నుమితిహేతుత్వోపగమాత్ । నచైవం విశేకలితా వ్యభిచారసా

[దీ] తత్తి సాధారణత్వంవశేనం । అసాధారణత్వంతు సపక్షవ్యాప్త
త్వం, సపక్ష స్స సాధ్యవా, తద్వ్యాప్తత్వం తద్వ్యుత్తిత్వ
గ్రిహ విరోధిత్వం, ప్రకృతసాధ్య సాధనగ్రిహ విరోధినో జ్ఞానస్య
విషయతయా తమభయ సామూహాధికరణ్య గ్రిహవిరోధితావచ్చే
దకయాపవ త్త్వమితితు నిష క్షమః ।

[గ] మానాధికరణ్యాభయావగాహిధీవిరోధిత్వోపాదాననాపినవిశిష్టాభావ
వారణసంభవశ్చితి వాచ్యం; విశకలితోభయా వగాహిత్వంహి నమిథోవిశే
షణ విశేష్యభావా నాపన్నోభయా వగాహిత్వం, అపితు ధమిః నిష్ఠ విభి
న్నవిషయతా నిరూపితోభయ విషయతా ప్రయోగిత్వం, తచ్చ సాధ్యా
వ్యభిచారి హేతుస్సాధ్య సమానాధికరణ్య హేతురితి సమూహాలంబన
బుద్ధా, తస్యాంచనవిశిష్టాభావ ధీప్రతిబధ్యతా అపితూభయ విషయతా
నిరూపితైక విషయతా శాలిబుద్ధా వేవేతి వశేనం సాధారణగ్రింథం ।
అసాధారణ్యస్య సత్ప్రతిపక్షోత్థాపకతయా దూషకతాయా మణికార స
మృతతయా తదనుయాయినా పూర్వం సాధ్యవ్యాపకీ భూతా భావ ప్రతి
యోగిత్వమసాధారణ్యమితి వ్యాఖ్యాతం, తచ్చస్వాననుమతమిత్యన్యథాతన్ని
ర్వక్తి (అసాధారణత్వమితి) (సపక్షవ్యాప్తత్వమితి) యద్యప్యేతదనుపదం
వివరణీయమితిత దేవా సాధారణవివరణమస్తు కిమంతరాతద్వివరణేన, తథాపి
సపక్ష వ్యాప్తత్వ మసాధారణత్వమితి ప్రాచీన ప్రవాదా విరుద్ధత్వం
స్వమతస్య దశేయితు మేతద్వివరణం । సిద్ధిప్రసాధ్యవ ద్వ్యాప్తత్వస్య
వ్యాప్తిగ్రిహంప్రతిసాక్షా దవిరోధితాయాః ప్రాగ్యవస్థాపితత్వాన్నిశ్చ
యాంశ పరిత్యాగేన సపక్షపదం వ్యాచప్తై (సపక్షశ్చైతి) తద్వ్యాప్తత్వం
యది తదవృత్తిత్వంగదా సాధ్యాది నిష్ఠ హేత్వసామానాధికరణ్య సాధ్య
వదవృత్తిత్వ విశిష్టసాధనాదే రసంగ్రిహ ఇతి తత్సాధారణ్యాయ వ్యాచ
ప్తై (తద్వ్యాప్తత్వమితి) సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాదెరపి విశిష్ట సాధ్యసామానాధిక
రణ్యాది గ్రిహవిరోధితయాఽతిప్రసంగ వారణాయ విశిష్ట సాధ్యాది గ్రిహ
విరోధిత్వ మధికం ప్రవేశయ నిర్వోధిపదస్య ప్రతిబద్ధక పరతా భిమనిరా
కరణాయ తదర్థం వివృణోతి (ప్రకృతేత్యాది) ప్రకృతత్వం సాధ్యతా
వచ్చేదకాది వైశిష్ట్యం (తమభయేతి) విశిష్ట సాధ్యసాధనోభయైత్యర్థః ।

[దీ] సంగృహ్యతేచేత్సంసాధ్యాదే: సాధనవదవృత్తిత్వాదికం। చాక్షుష
స్పృశవాక్ స్పృశేన శబ్దరత్నా దిత్వాదా విశేష్యయో రసామా
నాధికరణ్యంచ, బాధాసిద్ధి భేదస్యచ సాధ్యసాధనయో రవృత్తిత్వ
స్యై తత్సాంకర్యపిఽసక్షతి: । ఇదమేవచమణికృతాం విరుద్ధత్వం

[గ] ఇత్థం-సామానాధికరణ్యగ్రిహవిరోధితా త్తేకానుగమక ప్రికారణానను
విశిష్టసాధ్య సామానాధికరణ్య గ్రిహత్వా వచ్చిన్న నిరూపిత విరోధితా
సమూహంబన విశేష విరోధితా వ్యావరణానూపావశ్యం ప్రవేశ్యా।
తత్రా వచ్చిన్నత్వం స్వరూప సంబంధాత్తేకమేవ నివేశ్యతే సత్వన్యూన
వృత్తిత్వం గౌరవాత్, తథాచ విశిష్టసాధ్య సాధన గ్రిహ విరోధిత్వ
నివేశన మసంధికం, సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాది గ్రిహ ప్రతిబద్ధతాయా విశిష్ట సా
ధ్యాది గ్రిహత్వేనైవా వచ్చిన్నత్వా దిత్వతాపహ (చాక్షుషస్పృశ్యేతి) విశే
ష్యయోః- స్పృశశబ్దయోః ; పరస్పరా సామానాధికరణ్యం సంగృహ్యత
ఇత్యన్వయః । తథాచ స్వరూప సంబంధ రూపా వచ్చిన్నత్వ నివేశ
తత్రావ్యాప్తిః, తాదృశవిరోధి జ్ఞానప్రతిబద్ధతా వచ్చెదక తోచా సాధ్య
తావచ్చెదక చాక్షుషత్వాది విషయత్వా ప్రవేశన విశిష్ట సాధ్య సామా
నాధికరణ్య గ్రిహత్వావచ్చిన్న విరోధితాయా స్త్రాత్రాసత్త్వాదిత్వ న్యూన
వృత్తిత్వరూపమేవ తన్నివేశ్యం, తథాచ తత్సంబంధసాధ్యాప్రసిద్ధ్యాది గ్రి
హ ప్రతిబద్ధతాయా అపి విశిష్ట సాధ్య సామానాధికరణ్య గ్రిహత్వా
న్యూనవృత్తిత్వా త్తత్రా తిప్రసంగవారణాయ విశిష్టసాధ్యాది గ్రిహ వి
రోధిత్వనివేశన మావశ్యకమితిభావః । నను సాధ్యస్యావృత్తిత్వేబాధరూప
సాధనస్యావృత్తిత్వేవరూపాప్రసిద్ధ్యాత్తేకేతివ్యాప్తిః, తద్గ్రిహస్యాపి సాధ్య
వత్తాది గ్రిహవిరోధితయా తద్వేతితోభయ సామానాధికరణ్యాది గ్రిహ
విరోధిత్వా దిత్వాశంకాంతయో లక్ష్యత్వ స్వీకారేణ నిరాకరోతి
(బాధేతి) ఏతత్సాంకర్యపి-అసాధారణ్య రూపత్వేపి (సక్షతిరితి) అన్యాదృ
శస్యాపి సాధారణ్యాదేః ప్రసిద్ధ్యా స్వాతంత్ర్యేనై తత్పరిగణనోపపత్తేరితి
భావః । నను సాధనాదే సాధ్యా సామానాధికరణ్యాదికం విరోధ ఏవ,
తస్యకథ మసాధారణ్య రూపతాపగమ ఇత్యతాపహ (ఇదమితి) మణికృత
ఏవేదం విరుద్ధత్వ మభిమతం సతుమమేత్యర్థః । నన్వేపం భవతాంకో

[దీ] ఇత్థంచ తదీయ మసాధారణత్వమేవ విరుద్ధత్వ మితి యత్రచ
 ధర్మిణియో ధర్మోయాదృశో హేత్వా భాసః తద్వాప్యవ్యమపి తద్వి
 శేషోఽంతరేణ ప్రకరణ సమంతద్వాప్యవ్యంచ, పృథ గుపదేశా దవి
 రోధాచ్చ! అనుపసంహరిత్వంచ విశిష్ట సాధ్య సాధనగ్రహ విరోధి
 సౌజ్ఞానస్య విషయతయా వ్యతిరేక వ్యాప్తిగ్రహ విరోధితావచ్చె
 దకరూపవత్త్వం, తాదృశంచ సాధ్యాదే రత్వంతాభావా పృతియో
 గిత్యాదికం ।

[గ] విరోధిత్యాశంకాయామాహ (ఇత్థంచేతి) తదీయం-మణికారియం, సాధ్య
 వ్యాపకీ భూతాభావ పృతియోగిత్వరూప మసాధారణ్యం! నను సాధనాదే
 స్సాధ్యా సామానాధికరణ్యవత్త్వతద్వాప్యవ్యవత్త్వమప్యవ్యభయ సామానా
 ధికరణ్యగ్రహవిరోధితి తత్రోక్తలక్షణా తివ్యాప్తిరిత్యాశంకాం లక్ష్యతా
 ప్రవేశనేన నిరాకరోతి (యత్రచేతి) ప్రకరణసమం- పక్షనిష్ఠ సాధ్యాభావ
 వ్యాప్యంతద్వాప్యవ్య- పక్షనిష్ఠసాధ్యాభావాదివ్యాప్యవ్యాప్యంతస్యబాధ
 సత్ప్రతిపక్ష విశేషత్వాభావాదితిశేషః! తత్రహేతుమాహ (పృథగితి) పక్ష
 నిష్ఠస్య సాధ్యాభావాది వ్యాప్యస్య సత్ప్రతిపక్షతయా స్వతంత్రీ పరిగణనా
 తాదృశస్య తద్వాప్యవ్యవ్య సాధ్యవత్సాక్షాన విరోధ్య విషయత్వేన హేత్వా
 భాసతా విరహాచ్చెత్త్యర్థః (వ్యతిరేక వ్యాప్తిగ్రహేతి) హేత్వాభావత్వా
 వచ్చిన్న ధర్మిణసాధ్యాభావ వ్యాపకతా గ్రహేత్త్యర్థః! సాధ్యాదేరిత్యా
 దినాసాధనస్యసాధనాభావస్యచపరిగ్రహః! అత్యంతాభావాపృతియోగిత్వే
 నాదిపదగ్రాహ్య సాధనస్యాస్వయః! అపృతియోగిత్వాదీత్యాది నాసాధ్యా
 భావావ్యాపకత్వ పరిగ్రహః, తస్యచసాధనాభావే నసంబంధః ।

అథాభావాపృతియోగిత్వధీరభావ పృతియోగిత్వప్రకారకజ్ఞానంప్ర
 త్యేవవిరోధిన, నతుతదప్రకారకంసాధ్యాభావవ్యాపకం హేత్వాభావిత్యాది
 జ్ఞానంప్రతి, గ్రాహ్యభావానవగాహిత్యాత్! నచైతాదృశజ్ఞానేపిసంసర్గత
 యాభావపృతియోగిత్వభావా దభావా పృతియోగిత్వం గ్రాహ్యభావ ఏవేతి
 వాచ్యం ; అథావాంతే విశేషణీభవతస్సాధ్యాదే రనుయోగితాయా ఏవ
 తత్ర సంసర్గతయా పృతియోగితాయా స్తత్రా భానాత్ । పృతియోగితా
 నిరూపకత్వా వచ్చిన్నైవా నుయోగితా సంబంధః, నతు కేవలా! పృతి

[X] పృథియోగిత్యానుయోగిత్యయోస్సమానవిత్తివేద్యతాయా స్పిధాంత
 సిద్ధత్వాదితిచత్? ఏవమప్యభావ పృథియోగితాత్వేన పృథియోగితాయా
 గ్రాహ్యతావిరహ తద్రూపావచ్ఛిన్నాభావస్యవిరోధితానుపపత్తిః। యత్తు
 అభావేఅనుయోగితాసంబంధావచ్ఛిన్న సాధ్యాద్యభావస్యైవదోష తయా
 వివక్షణం ; తదపిన, వాచ్యత్వాదిసాధ్యమేతుకేపి సంయుగాదిసంబంధావ
 చ్ఛిన్నపృథియోగితాకస్యద్విత్వాద్యవచ్ఛిన్న పృథియోగితాకస్యవాఽభావ
 స్యానుయోగితా సంబంధేన సాధ్యాది సంబంధిత్యా దభావత్వా వచ్ఛే
 దేన తత్సంబంధా వచ్ఛిన్న సాధ్యాభావవత్త్వా పసిద్ధేః। అభావత్వ సామా
 నాధికరణ్య మాత్రేణ తద్వత్తాధియః అభావత్వ సామానాధికరణ్య
 మాత్రేణ సాధ్యాది ప్రకారక వ్యతిరేక వ్యాప్తి గ్రహ విరోధితయా
 తస్య దోషత్వా యోగాత్ । స్వరూప సంబంధావచ్ఛిన్న వాచ్యత్వత్వా
 వచ్ఛిన్న పృథియోగితా నిరూపితా నుయోగితా సంబంధస్యచా పసి
 ధ్యా తాదృశ సంబంధావచ్ఛిన్నా భావైవ్య పసిద్ధ ఇతి నతాదృ
 శస్య దోషతోపగమ సంభవః । సాధ్యతా వచ్ఛేదకస్య స్వావచ్ఛిన్న సం
 బంధ విశేషావచ్ఛిన్న పృథియోగితాకత్వ సంబంధేనా భావైవ భావాంతే
 తాదృశ సంబంధేన పృథియోగి విశేషణతాపన్న సాధ్యతా వచ్ఛేదకాది
 ప్రకారక వ్యతిరేక వ్యాప్తిగ్రహ విరోధితయాఽ నుపసంహరిత్వ మిత్య
 పినసార్వత్రికం ; విశేషణాంతరా నవచ్ఛిన్న జ్ఞానత్వాదెత్యతీ సాధ్యతా
 వచ్ఛేదకతా తతీ స్వరూపతస్తత్ప్రకారక వ్యాప్తిబుద్ధైరేవ మేతుతయా
 తతీ తదభావ ప్రకారక జ్ఞానస్య నియమేన తదంతే పృథియోగితా వచ్ఛే
 దక జ్ఞానత్వత్వాది ప్రకారకతయాఽ విరోధిత్యాత్ ; పృథియోగితా
 వచ్ఛేదక ప్రకారక పృథియోగిమత్తాబుద్ధైరేవ సమానప్రకారకతయాభావ
 గ్రహ పృథిబధ్యత్వాత్ ; పృత్త్యనియామక సంబంధస్య సంపర్గా భావ
 పృథియోగితా నవచ్ఛేదకతయా తాదృశ సంబంధా వచ్ఛిన్నాభావా పృ
 సిద్ధేః। ఏతేన తత్సంబంధేన తత్ప్రకారక బుద్ధా సమాన ధర్మిక తత్సంబ
 ధావచ్ఛిన్న తదభావవత్తా బుద్ధివత్త ధర్మికస్య తేన సంబంధేనా సంబంధ
 త్వ గ్రహస్యాపి పృథిబంధకత్వ మానుభావికం ; అతఏవ సాధ్యాదే
 రపృత్తిత్వస్య బాధాదిప్రభేదతోక్తిరపిసంగచ్ఛతే, ఏవంచసాధ్యాదేరత్వన్తా

[గ] భావా పృతియోగిత్యాదికమితి యథా శ్రుతస్యైవసంగతిరిత్యవ్యయ
క్తం ; కేవలాన్వయస్యపి ద్విత్వా ద్యవచ్చిన్నా భావం పృతియోగిత్య
సత్త్వైవ తన్నిష్ఠ తదపృతియోగిత్యా పృసిద్ధేః, స్వరూప సంబంధా వచ్చిన్న
వాచ్యత్వత్వా ద్యవచ్చిన్న పృతియోగితాయా అపృసిద్ధ్యా తదభావా పృ
సిద్ధేశ్చ । సాధ్యతావచ్చేదకే సంబంధ విశేషావచ్చిన్న పృతియోగితా నవ
చ్చేదకత్వ మనుపసంహరిత్య మిత్వపి స్వరూపతో జ్ఞానత్వాది సాధ్యతా
వచ్చేదక స్థల నసంభవతి, నిర్విశేష యజ్ఞానత్వాది విషయక వ్యాప్తిగృ
హే జ్ఞానత్వత్వాది ప్రకారేణా సంబద్ధత్వ గృహస్యా సమానప్రకారకత
యాఽవిరోధిత్వాత్ । సాధ్యతా వచ్చేదకా వచ్చేదేన పతానూనః సాధ్య
తావచ్చేదక సంబంధా వచ్చిన్న పృతియోగిత్యా భావౌ నుపసంహ
రిత్యమితి ప్రగల్భానుసారిమత మననుమతమేవ దీధితి కృతాం, వ్యాప్తి
వాదే నిరాకృతత్వాత్ ।

అత్రాహుః; విశిష్టబుద్ధౌ విశిష్టప్రకారాభావ గృహవత్ విశిష్ట
సంసర్గక బుద్ధౌ సంసర్గకే సంసర్గతా వచ్చేదకాభావ గృహవాచివిరోధీ,
సంసర్గ విశేషా వచ్చిన్న విషయతాయావన గృహ్యభావ దీప్రతిబద్ధతా
వచ్చేదకత్వాత్ ; విశిష్టసంసర్గకబోధస్థల సంసర్గతావచ్చేదకీయ వైశిష్ట్య
స్యాపి సంసర్గాంతః పాతి సంసర్గతయా సంసర్గతా వచ్చేదక విషయతా
యాఅపి సంసర్గా వచ్చిన్నత్వాత్ । ఏవంచ వాచ్యత్వత్వా వచ్చిన్నత్వ
స్వరూప సంబంధా వచ్చిన్నత్వోభయ విశేషిత పృతియోగితా సంసర్గక
వాచ్యత్వా భావ వ్యాపకౌ హేత్వభావ ఇతి జ్ఞానపృతియోగిత్యా వచ్చే
దేన తదుభయాభావ గృహస్య విరోధితయా తద్విషయ తాదృశాభావౌ
నుపసంహరిత్యమితి వివక్షితం । అధిక మన్యత్రా నుసంధేయమితి ।

ననూక్త లక్షణస్య హేతునిష్ఠ సాధ్యాభావ ద్వృత్తిత్వ రూప
సాధారణ్యేఽతివ్యాప్తిః, తజ్ఞానస్యాపి హేత్వభావ పృతియోగికాభావ
హేతో సాధ్యాభావ సామానాధి కరణ్యా వగాహితయా హేత్వభావ
సాధ్యాభావ సమానాధి కరణాభావా పృతియోగిత్య జ్ఞానవిరోధిత్వాత్ ।
సాధ్యాభావ సమానాధికరణత్వైవ భాసమానైభావ హేత్వభావ ప్రతి

[దీ] వహ్నయభావా భావత్వేన వహ్నయభావామాభావవద్వృత్తిత్వజ్ఞానం వహ్నయభావస్య ధూమాభావ వ్యాపకతా జ్ఞానం కదాచిద్విరుద్ధ్యాదపి, నతువహ్ని త్వేనేతి నాతిప్రసంగః । కేవలాన్వయనితత్సంభవేపి అన్వయ వ్యాప్త్యుపాదాననానుమితి ప్రతిరోధఇతి దిక్ ।

ఇతి దీధితౌ - అనుపసంహరి గ్రంథః ।

[గ] యుగికత్వగ్రహస్య తుల్యవిత్తివేద్యతయా హేత్వభావే తాదృశాభావ ప్రతియోగిత్వా వగాహిత్యాదిత్యభిమానం నిరాకరోతి (వహ్నయభావాభావ త్వేనేతి) (కదాచిద్విరుద్ధ్యాదితి) సంభావనాయాం లిజ్ । తుల్యవిత్తివేద్యతాయాం మానాభావాత్, భావేవా ఇహాప్య సమాన ప్రకారకతయా ఉక్తజ్ఞానస్య వ్యాపకతాజ్ఞాన విరోధితాయా విచారా సమాత్వాదనిర్భరః । (నతు వహ్ని త్వేనేతి) తేన రూపేణభావే హేత్వభావాంశే ప్రతియోగితాయా అసంస్పర్శాదితిభావః (నాతి ప్రసంగఇతి) హేతుతా వచ్చేదకా వచ్చిన్నస్య సాధ్యభావవద్వృత్తితాయా ఏవ సాధారణ్యాత్, ఉక్తబుద్ధిర్విరోధితాయాః ప్రామాణికత్వే హేత్వభావా భావత్వా వచ్చిన్నస్య సాధ్యభావవద్వృత్తితాయా లక్ష్యత్వాదితిభావః । తత్సంభవేపి - అభావా ప్రతియోగిత్వ రూపానుపసంహరిత్వ సంభవేపి । అన్వయ వ్యాప్త్యుపాదానన - అన్వయవ్యాప్తిస్థి సంభవేన । నానుమితి ప్రతిరోధః - విశేషదర్శినాపి నా నుమిత్యనుత్పాదః । నచైవమపి కేవలాన్వయి సాధ్యక హేతో రాభావతయా తత్ప్రయోక్తు నిగ్రహ ప్రసంగఇతి వాచ్యం ; అభిమతసాధకతా విఘటకా భావస్యైవ నిగ్రహ ప్రయోజకతయాఽన్వయ ముద్యాయా గమకతా యత్రాభిమతా తత్ర నిగ్రహ యోగాత్, వ్యతిరేకే ప్రయోగే నిగ్రహస్య ఇష్టత్వాదితి ॥

ఇతి శ్రీగదాధరీయే అనుపసంహరి గ్రంథః ।

కీ॥

కీ॥ హయగ్రీవాయనమః.

తత్వచింతామణి విరోధగ్రంథః ।

విరుద్ధో నసాధ్యాభావ వ్యాప్యః, సంయోగ సాధ్యకే సద్భేతా
వతి వ్యాప్తైః నాపి సాధ్యవన్నిష్ఠా త్వంతాభావ ప్రితియోగి వ్యా
ప్యత్వం తత్త్వం, ఇదం దీప్యం గుణవత్త్వాదిత్యాదా సంయోగాది
వ్యాప్యేతి వ్యాప్తైః । కింతు సాధ్యాసమానాధికరణ సాధ్యాభావ
వ్యాప్యః, సాధ్యవదస్యన్యాభావ వ్యాప్యోవా । సాధ్యాభావ
త్వం సాధ్యవిరోధిత్వమాత్రం భావాభావ సాధారణం, తెనాభావే
సాధ్యై భావాభావస్య భావత్వేపినా వ్యాప్తిః; అభానాభావౌ

దీధితౌ - విరోధగ్రంథః ।

సాధ్యవిరోధిత్వం - సాధ్యప్రితియోగికత్వం । ఏకదేశిమతేనాహ
(అభావత్యాది)

గదాధరీయ విరోధగ్రంథః ।

‘సాధ్యాభావత్వం సాధ్యవిరోధిత్వమాత్ర’ మిత్యతీ మూల సాధ్య
విరోధిత్వం యది సాధ్యా సమానాధికరణ్యం తదా సాధ్యా సమానాధి
కరణ పదోపాదాన వైయర్థ్యమితి తద్వ్యాచిప్తే (సాధ్యేతి) సాధ్యా సమా
నాధికరణత్వం సాధ్యాసాధికరణ వృత్తిత్వం, నతు సాధ్యాసాధికరణ వృత్తి
త్వం, అతో నసాధ్యాభావ పదోపాదాన వైయర్థ్యం । అధికరణ భేదేన
సంయోగాద్యభావ భేదమతేనెదం లక్షణం. అతోన సంయోగీ దీప్యత్వా
దిత్యాదా వతివ్యాప్తిః । సాధ్యా సమానాధికరణ పదం ప్రితియోగి వై
యధికరణ్య విశిష్టార్థకమిత్యపి కెచిత్ ; తన్న - సాధ్యాభావ ప్రితియో
గిత్యేనసాధ్యాపాదానస్యవిరోధేప్తనన నాసికాస్పర్శ తుల్యత్వాత్ । మూల
స్థమాతీ పదేనభావవ్యావతకా భావత్వ నివేశ వ్యవచ్ఛేదః । అభావా
భావస్య-అభావ ప్రితియోగికస్య । భావత్వేపి-భావతయాభావత్వ విర
హేపి । అభావత్వ నివేశా భ్యుపగమేన “అభావాభావ” ఇత్యాది కల్పా
స్తరస్య సిద్ధాంతత్వ భీమ నిరాసాయాహ దీధితౌ (ఏకదేశీతి) నను ఘటా

[మ] అభావపరిమితినిరూప్యత్వేనభావభిన్నవచనా । నచభావేనైవై
పవత్తై కిమధికేనై వాచ్యం । బాధకంవిना

[దీ] నచ భావస్య స్వాభావ విరహ త్కత్వ రూపపరిమితియోగిత్వ గ్రాహి
ధమి-గ్రాహకమానబాధః, పరిమితియోగిత్వస్యసంబంధాంతరత్వాత్ ।
స్వస్వాభావస్యేత్యతీ షష్ట్యధ్యక్ష తస్యవశ్యా భ్యుపేయత్వాత్ ।
విరహత్వంచ నాభావత్వం, బాధాత్ । నాపి తద్గ్రహ పరిమి
త్య గ్రహవిషయత్వం, అవిరోధాత్, ప్రత్యక్షేణ దుగ్రహిత్యా
చ్చ । నచానవస్థా, అభావస్య స్వాభావా భావత్వే బాధకాభావా
త్, భావస్య తథాత్వే బాధకమాహ (బాధకం వినెత్వాది)

[గ] భావనాస్తీతి పరిమితి ఘటాభావాభావత్వ విశిష్ట ధర్మి-సిద్ధ్యతి
తస్యాతిరిక్తత్వంచనైవ విరుణద్ధి, తస్యాపవ ఘటాది రూపభావ స్వాభావా
భావత్వ రూప స్వాభావ పరిమితియోగిత్వా వగ్రాహిత్యా దిత్వాశంకతే
(నచేతి) సంబంధాంతరత్వాత్-అభావత్వాస్య సంబంధత్వాత్ । సచసంబంధః
స్వరూపాతిరిక్తో నతిరిక్తోవా, ఉభయధైవ నక్షతిరితి భావః । 'బాధా'
దిత్వస్య 'భావ' ఇత్యాదిః । (అవిరోధాదితి) అభావాభావస్యా తిరిక్తత్వ
వాదినాపి పరిమితియోగిత్వా జ్ఞానస్వాభావ గ్రహ పరిమితిబంధకత్వావగమా
దితిభావః (ప్రత్యక్షేణేతి) తద్గ్రహ పరిమితిబంధక గ్రహవిషయత్వస్య జ్ఞానా
దిఘటితత్వేన చక్షురాద్య యోగ్యత్వా దితిభావః । అనవస్థా - అతిరిక్తా
నామ భావానామ ప్యతిరిక్తాభావ కల్పనాయా మనంతాభావ కల్పనా
గౌరవం । (బాధకాభావాదితి) భావస్యైవా భావత్వకల్పనా యోగాదితి
భావః । మూలై (భావేనైవైతి) ఘటాభావా నాస్తీతి పరిమితిః ఘటాది
రూపభావ విషయకత్వే నైవైత్యర్థః । కిమధికేన - ఘటాద్యతిరిక్త వి
షయకత్వేన । యథాతిరిక్తస్యాపి తెజోభావాదేః ఇదంత్యాది విశిష్టస్య
నపరిమితిగ్రహ సాపేక్ష గ్రహకత్వం, కింత్యభావత్వా వచ్చిన్నస్యైవ,
తథా ఘటత్వాది విశిష్టస్య పరిమితియోగ్య నిరూప్యత్వేపి ఘటాదే రభావ
త్వేన పరిమితినిరూప్యత్వే బాధకా భావాదితి భావః । అభావాభావ
పరిమితిః పరిమాత్వా భిదానస్య భావ అభావపరిమితియోగిత్వ బాధక తా
ద్యతపరిమితిపరిమాత్వపరిసంజనసూచకతాంస్పష్టికరోనిదీధితౌ-(భావస్యైతి)

[మ] అభావ పరితీతః పరిమాత్వాత్ ।

[ద్రి] అభావపరితీతః - అభావత్వ విశిష్టపరితీతః । అభావత్వంచనభావ
భిన్నత్వం పరిధమం, దుగ్గ్రహత్వాత్, కింతవ్యమభావౌ నభా
వఇతి పరితీతి సాక్షికం పదార్థాంతరం । తచ్చానుపస్థితం నిర్విక
ల్పకొస్థితంవా పరికారః ।

[గ] భావస్యాభావ పరితియోగికత్వేపి ఘటాభావౌ నాస్తీత్యాది పరితీతే
రభావాది వైశిష్ట్యంకే పరిమాత్వ.సంభావా దభావ రూప పరితియోగిధ
మితా వచ్చేదకతాపన్నా భావత్వాంకే పరిమాత్వానుపపత్తి లాభాయ
వ్యాచక్షే (అభావేతి) అభావత్వం - భావవైధమ్యం, తచ్చభావే నసంభ
వతీతి తద్విశిష్ట వాచక నఖుల్లెఖన్యా ఘటాభావౌ నాస్తీత్యాది పరితీతః
తేనరూపేణ ఘటాద్యవగాహిత్యే తదంకే ప్రామాణ్యం వ్యాహన్యతేతి
మూలాభిప్రాయః । అభావత్వం యదిభావభిన్నత్వంతదాభావే తదప్రసక్త్యా
భావే వ్యభావత్వస్వీకార ఇత్యర్థకా 'స్య'కేతి, మూలానుత్థితరతో
భావత్వస్య తదన్యత్వం వ్యవస్థాపయతి (అభావత్వంచేతి) పరిధమం - భావ
త్వాది పరికారక జ్ఞానానున్నత్తి దశాయాం (అభావౌ నభావఇతి) ఏతా
వతా వ్యభావత్వస్య భావభిన్నత్వ స్వరూపతా నిరాకృతా । అభావత్వస్య
భావభిన్నత్వ రూపత్వే అభావౌనభావ ఇత్యనయ్యేన మానాధాకతయా
విషయభేదాధీన ద్వివిధాభిలాషానుపపత్తైః । నను తథావ్యభావత్వస్య
నిర్వికల్పకా వేద్యతాయా సిద్ధాంత సిద్ధత్వా ద్విశేషణ జ్ఞాన విరహేణ
పరిధమం తత్పరికారక పరిత్యక్తానుపపత్తి రిత్యతఃపా (తచ్చేతి) (అనుపస్థి
తమితి) విశిష్టబుద్ధా విశేషణ జ్ఞానహేతుతాయా విశేషణ భేదేన భిన్నత
యా అభావత్వ విశిష్టబుద్ధాప్రకృత జ్ఞానహేతుత్వా కల్పనాదిత్యభిప్రాయః ।
నను కేవల పరిమేయత్వాదినా భావత్వ పరికారకోప సేతభావ దశాయాం
స్వరూపతో భావత్వ పరికారతా నైయత్య వారణాయ స్వరూపత
స్తత్పరికారక బుద్ధౌ లోకీకాన్యత్వం కార్యతా వచ్చేదక కోటావనివే
శ్యైవ స్వరూపత స్తద్విషయక జ్ఞానత్వేన హేతుతా కల్పితే, లాఘ
వాత్ ; తథాచ ఘటో నాస్తీత్యాది లోకీక పరిత్యక్త పూర్వకాలే స్వరూ
పత స్తజ్ఞానమపేక్షిత మిత్యాశయేనాహ (నిర్వికల్ప కొపస్థితంవేతి) తథాచా

[మ] అస్యథా అత్యంతాభావాన్యోఽన్య భావయోరప్రసిద్ధిః । అథ సాధ్య హేతోః ర్విరోధ పక్షే సాధ్యసత్త్వే హేత్వసిద్ధిః, హేతుమత్త్వే సాధ్యాభావ సిద్ధౌ బాధః ; సచ ప్రమాణాంతరేణ సాధ్యాభావ సిద్ధౌ బాధోన హేతుమత్త్వే నై వెతి వాచ్యం, విశేషణ వై యథాన్యదితి చెన్న ; హేతోః పక్షే సాధ్యాభావ బాధానుపస్థాపనఽపి ప్రథమోపస్థిత విరోధస్యైవ ఉపజీవ్యత్వేన దోషత్వాత్ । నను సాధ్యాభావ సంబంధో వ్యభిచార ఏవ దోషానతు తన్నియతత్వమపి గౌరవాత్, అసాధకత్వే న్యథాత్వాచ్చ ।

[దీ] అభావవచ్చా సమవేతత్వాన్న జాతిః । (అన్యథేతి) అనతిప్రసక్తై రధికరణైః స్తద్ధమైర్వా అభావవ్యవహారోపపత్తైరితిభావః।లాఘవా

[గ] భావత్వస్య నిర్వికల్పకావేద్యత్వ ప్రవాదోభావభిన్నత్వరూపాభావత్వ మతపవ, తస్య పదార్థాంతరతా వాదినాంతు తస్య నిర్వికల్పక వేద్యత్వ మిష్ట మేవేతిభావః । నన్వేవ మభావత్వస్య నిత్యత్వే సత్యనక వ్యక్తివృత్తి తయా జాతిత్వాపత్తిరిత్యత ఆహ (అభావవచ్చేతి)

ఇదస్తు బోధ్యం - అభావత్వ మనుయోగితాభ్యః ప్రతియోగితా నిరూపితస్సంబంధ విశేషః, సచ ప్రతియోగ్యాది భేదాద్భిన్న ఏవేతి అనుగత ధర్మాంతర ప్రకారేణైవ తస్య నాస్తీతి బుద్ధౌ ప్రకారతా, ససంబంధిక తయాచ తస్య ప్రతియోగ్యుపరాగేణైవ భానం, నిర్వికల్పక వేద్యతాచానుగమక ధర్మస్యైవ, ప్రపంచితంచేద మధికమధస్తాత్ ।

అధికరణస్యాభావ రూపత్వేభావాధికరణత్వా నుపపత్తిరతః - (తద్ధమైర్వేతి) (అభావ వ్యవహారోపపత్తై రితి) భావైభావత్వ స్వీకారే భావాభావత్వస్యాపి తతీ సంభవాదితిభావః ।

ప్రతిబద్ధిమాత్రీస్యా నుత్తరతయా యుక్తిం దర్శయతి (లాఘవాదితి) అనంత ధర్మోష్యభావత్వ కల్పనమపేక్ష్య ఏకతీ తత్కల్పన ఇత్యాదిః । ఘటత్వా ద్యభావాభావస్యా తిరిక్తత్వే ఈదృశయుక్త్య సంభవాత్ అభావౌనభావ ఇతిప్రతీతే దురపహ్నవతయాభావత్వం భావవ్యా

[డి] దబాధితా భావత్వ విశిష్టపరిత్యయ బలాచ్చ అతిరిక్తకాభావ సిద్ధి
స్తుల్యైవ । ఏతేన - అభావత్వం సపరితియ్యుగికత్వం, తచ్చాననుగ
తానా మహ్యవశ్యకానాం పరితియ్యుగినాం కల్ప్యతే, ఇత్యపాస్తం,
సంయోగాది సాధారణ్యాచ్చ ।

[గ] వృత్తమేవేతి యుక్తావేవనిర్భరం దర్శయతి (అబాధితేతి) ప్రమాత్తక
త్యర్థః । ఏతేన - కౌఞ్ఠ్య ధర్మణాం బహుత్వస్య తత్రాభావత్వకల్పనాయా
మబాధకత్వే (* అతిరిక్తక ధర్మకల్పనాయాం సాధకత్వే *) అభావ
మాత్రాసిద్ధిప్రసంగేన “సంయోగాది సాధారణ్యాచ్చై” త్యస్య సపరితియ్యుగి
కత్వస్యత్యాదిః । తథాచ సపరితియ్యుగికత్వస్య నాస్తీతి పరితీతి విషయత్వే
ఘటసంయోగాదిమత్యపి ఘటానాస్తీతి పరితీతిస్యాదితిభావః ।

అత్ర సిద్ధాంతానుసారిణః - అభావత్వం భావాభావ సాధారణ
మేవ నాస్తీతి ప్రత్యయ నియామకం ; యదిభావో నాభావ ఇతి ప్రత్య
యః ప్రామాణికః, తదాభావ వ్యావృత్తత్వ మప్యభావత్వం తాదృశ పరి
త్యయ నియామకతయా స్వీక్రియతాం, నతు తదేవ నాస్తీతి ప్రత్యయ ని
యామకం, తథా సత్యసంతాభావ కల్పనయా గౌరవాత్ ; భావాభావ
సాధారణైక ధర్మస్యైవ లాఘవేన నాస్తీతి పరిత్యయ నియామకతయా
కల్పనాచిత్యాత్ । యత్తు - అనంత ఘటాదీనాం ఘటాద్యభావాభావత్వ
కల్పనా గౌరవా ల్లాఘవే నాతిరిక్తకాభావే తత్కల్పన ముచితమితి; తత్రై
దం ప్రతిభాతి, ఘటాభావాభావత్వం ఘటాభావ నిరూపితా నుయ్యుగితా
విశేషః, సచ ఘటనిష్ఠ ఘటాభావీయ పరితియ్యుగితాతోనాతి రిచ్యతే
సాచానంత ఘటేషు కౌఞ్ఠ్యైవ । నచైవమతీ ఘటాభావ పరితియ్యుగీ అత్ర
ఘటాభావాభావ ఇతి ప్రతిత్యో రవిశేషాపత్తిః ; పరితియ్యుగితాత్వా న
య్యుగితాత్వ రూప విభిన్న ధర్మావగాహనైవైవ తద్విశేషాత్ । “అభ
వ విరహత్వత్వం వస్తునః పరితియ్యుగితా” ఇతి పరివాదా విరుద్ధశ్చాయ
పంథాః । ఘటాదే సుంయోగాది సంబంధస్యైవ సంయోగాది సంబంధ
వచ్చిన్న స్వాభావాభావత్వ విశిష్ట నిరూపితత్వం స్వీక్రియతే, నతు సః
వాయాదే ; అతో నకపాలాదా సంయోగాది సంబంధావచ్చిన్న ఘట
భావో నాస్తీతి పరిత్యయ పరిసంగః । ఇత్యలం పల్లవితేన ఇతి ।

[మ] సచ సాధ్యసహచరిత్య సాధ్యభావ సహచరిత్యవాగమకత్వ భ్రమరూపాతూ మతక్త విశేషాఽస్తి, యేనా శక్తివిశేషా న్న యతయా నవ్యభా విశేషణతా । సచానై కాంతిక సామాన్యల క్షణే విపక్షగామిత్యం నవిశేషణం, అసాధారణాద్య వ్యాప్తై, సా ధారణంతు సపక్షవృత్తిత్వ సహితమితి వాచ్యం; విపక్ష గామిత్య వైదివ సాధారణత్వాత్ అధికస్య వ్యభాత్యాత్ । సచ విరుద్ధం వ్యవర్థ్యం, విపక్షగామిత్యేనాత్మైవ తదంతర్భావత్ । అథానై కాంతికే విపక్ష సంబంధేనైవ దూషకతా బీజం, అసాధారణాద్య వ్యాప్తైః । సచ తత్రాన్యదేవ బీజం; హేత్వాభాసాధిక్యాపత్తైః తిచ దస్తుతావదేవం ; తథాపి

[దీ] (గమకత్వభ్రమి)వ్యభిచారిణ్యవ్యభిచారమాత్రై,విరుద్ధేనసామా నాధి కరణ్యాంశేపి భ్రమి ఇతి (అశక్తా విశేష ఇతి) దూషక తాయా మవిశేషేపి నిగ్రహస్థానత్వేన విశేషాద్యైదేనో పన్యాసః । అతఏవా నై కాంతిక సామాన్య లక్షణే సాధారణలక్షణేచ విరోధ వారకం విశేషణం । ఛలజాత్యో నిగ్రహస్థానవిశేష నిరనుయో జ్యానుయోగ విశేషత్వవదే తస్మానై కాంతిక విశేష సాధారణ వి శేషత్వేస్య దోషావేతి పునరాకరానుసారీ పంథాః ।

[గ] సాధారణ విరుద్ధయో గమకత్వ భ్రమరూపాశక్తౌ నకశ్చి ద్విశే ష ఇతి మూలోక్తం దూషయతి (వ్యభిచారిణీత్వాదినా) (అవ్యభిచార మాలో ఇతి) భ్రమి ఇత్యగ్రీమేణాన్వయః । మాత్రతపదేన సాధ్యసామానా ధికరణ్య వ్యవచ్ఛేదః । “సామానాధికరణ్యాంశేపి” త్వపిసాఽ వ్యభిచార సముచ్చయః । నన్వేనమపి అనుమితి విరోధరూప ముభయోరపి సాధ్యా భావ సామానాధికరణ్య మేకమేవేతి సాధారణ విరుద్ధయోః పృథక్పరిగణ నమ సంకతమిత్యత ఆహ (దూషకతాయామితి) అవిశేషేపి - అనుమిత్య నుపధాన-ప్రియైజక భేదవిరహేపి (నిగ్రహస్థానత్వేనవిశేషాదితి) నిగ్రహ స్థాన విశేషప్రియైజకత్వేనా నై కాంతిక బహిర్భావా దిత్యర్థః । భేదే నోపన్యాసః - విరుద్ధస్య స్వాతంత్ర్యేణ పరిగణనం । అతఏవ - ఉక్తయ క్త్యా విరుద్ధస్య నై కాంతిక బహిర్భూతత్వాదేవ । విరుద్ధస్యనై కాంతిక లక్షణాకాంత త్వేపిస్వాతంత్ర్యేణతద్విభజనసంగమయతి(ఛలజాత్యోరితి)

[మ] సాధారణవిరుద్ధ ప్రవేశో వజ్జీలవపవ । అన్యతు విరుద్ధ లక్ష
 నే నవ్యథాత్వం, సాధారణస్య వ్యవచ్ఛేద్యత్వాత్ ; నావ్య సాధ
 కతానుమితో, ఏతస్యాపి వ్యాప్యత్వాత్ ; సీలఘామాదాచ వ్యా
 ప్తిరస్యైవైతే నస్వాధానుమాన దోషః ; పరిస్యతు వ్యథాత్వ
 మసికం, నచ విరుద్ధత్వా దిత్యతీ శబ్దాధిక్యమితి । తన్న; అథోహి
 లింగం, నచ వ్యభిచారా వారక విశేషణావచ్ఛేదేనాపి వ్యాప్తి
 గోరవాదితి వక్యతే । సచాధానుగత్యా వ్యథాత్వేఽపి విరు
 ధత్వా దిత్యతీ ఉద్భావనాశక్యత్వం, అవశ్యక తద్వివేచన తదు
 ద్భావనస్య శక్యత్వాదితి । హేతుద్వయే సన్యాసేచాధికం । ప్రథ
 మేన ద్వితీయస్య కృతకతావ్యతాయా దుష్టి బీజత్వాత్ ; నచ
 సీలఘామాదిత్యాదా వికృష్టకతావ్యమనేన కృతం । ధూమవత్త్వా
 దిత్యనేన కృతమితిచెన్న ; తథానుపన్యాసాత్ । అన్యథా సీలాన
 న్వయాపత్తిః । అపరేతు సాధ్యానవగత సహచారః సాధ్యాభావ
 సహచారీ విరుద్ధః, అన్యథా పృథివ్యాం మేయత్వేనేతర భదాను
 మానం నవిరుద్ధస్యాత్, సాధ్యాభావా వ్యాప్యత్వాత్ । నచ త
 త్సాధారణం, సపక్షాసత్త్వాత్ । నచ సాధ్యసహచారాజ్ఞాన దశా
 యాం సాధారణాతివ్యాప్తిః ; తదా తస్యాపి విరుద్ధత్వాదితి తన్న;
 విపక్షగామిత్వ మాత్రిం దూషక మిత్యుక్తత్వాత్ । అత ఏవా
 వ్యభిచరితో వ్యతిరేక్య నై కాంతికపవ । నాపి సాధ్యాభావ సాధ
 కత్వం, తత్ప్రమాపకత్వంవా ; సాధ్యాభావ సంబంధ బుద్ధిం వినా
 తదజ్ఞానాత్ । నాపి సాధ్యవద న్యత్వ వ్యాప్యత్వం ; వ్యాప్యత్వ

[గ] ఛల జాత్యో నిరనుయోజ్యో నుయోగ రూపతయా పదార్థవిభాజక
 నిగ్రహ స్థానత్వా క్రాంతత్వేపి యథా పదార్థాః స్వతంత్రీ విభజన
 మవిరుద్ధం, తథావిరుద్ధస్యా నై కాంతిక విశేషతయాఽ నై కాంతికత్వ రూ
 పహేత్వాభావ విభాజక రూపక్రాంతత్వేపి హేత్వాభాసేషు స్వతంత్రీ
 విభజన మవిరుద్ధ మిత్యర్థః । మూలె (విరుద్ధలక్షణ ఇతి) విరుద్ధపక్షకేతర
 భేదానుమాన ఇత్యర్థః । నవ్యర్థత్వం - ననియమాంశస్య వ్యథాత్వం ।
 హేతుమన్నిష్ఠాభావా ప్రతియోగిత్వ రూపాయా సాధ్యాభావ నిష్ఠహేతు

[మ] వివేచనవ్యర్థవిశేషణత్వాత్ । నాపిస్వవ్యాపకాభావ ప్రతియోగినా
 ధ్యతత్వం । సాధ్యాభావస్య హేతువ్యాపకత్వ ప్రతితా హేతుసా
 ధ్యాభావ సంబంధ భానస్యావశ్యకత్వాత్ । ఉచ్యతే- సాధ్యవ్యా
 పకాభావ ప్రతియోగితత్వం విరుద్ధత్వం ; నచ ప్రతియోగినో రసవ్యయ
 భానమాన ఏవ తదభావయో ర్వాప్తి గ్రహః, భిన్నగ్రాహక
 సామగ్రికత్వాత్ । అస్యథా వ్యతిరేకి విలయాపత్తైః ।

[ద్వి] (నాపీత్యాది) వ్యాపకత్వం వ్యాప్య వ్యాపక సామానాధికరణ్య
 ఘటితంనవా ; ఆద్యే (సాధ్యాభావస్యేతి) ద్వితీయేతు నాభావత్వ
 మవిరోధిత్యాత్ (సాధ్యత్వాది) హేత్వభావస్యసాధ్యవన్నిష్టాభావా
 ప్రతియోగిత్య జ్ఞానం వస్తుత స్తత్ప్రతియోగికా భావస్య హేతో
 సాధ్యసామానాధికరణ్యగ్రహంవిరుణధీత్యభిప్రాయణైదం । యదిచ

[గ] వ్యాపకతాయా హేతుసాధ్యాభావసామానాధికరణ్యఘటితతయూతద
 ఘటిత విరోధభావ సామానాధికరణ్య భానస్యా వశ్యకత్వాభిధానం మూల
 కృతో నసంగచ్ఛత ఇతి తత్సంగమనాయ వితర్కయతి (వ్యాపకత్వమితి)
 (అవిరోధిత్యాదితి) గ్రాహ్యభావా ద్యనవగాహితయా తజ్ఞానస్య వ్యాప్తి
 జ్ఞానా ప్రతిబంధకత్వా దితిభావః । నను హేతో సాధ్య వ్యాపకీ భూతా
 భావ ప్రతియోగిత్య జ్ఞానస్య వ్యాప్తిజ్ఞానాదా గ్రాహ్యభావా ద్యనవగా
 హితయా ప్రతిబంధకత్వం నసంభవతీతి కథం హేతునిష్ఠ తాదృశ ప్రతి
 యోగిత్యస్య విరోధరూపతయా సిద్ధాంత ప్రణయన మిత్యతఃపా (తత్ప్రతి
 యోగికేతి) హేత్వభావప్రతియోగికత్వార్థః । హేత్వభావా భావత్వేన భాన
 మాన ఏవ సామానాధికరణ్య గ్రహస్తదభావే తుల్య విత్తివేద్యతయా
 సాధ్యసమానాధి కరణాభావ ప్రతియోగిత్య మవగాహత ఇతి తతీ తాదృ
 శ ప్రతియోగిత్యాత్వా వ రూప వ్యాపకత్వగ్రహ ప్రతిబంధ్యత్వం, నతు హే
 తుతావచ్ఛేదక రూపేణ భానమానే సాధ్యసామానాధికరణ్య గ్రహ ఇత్య
 రుచే రనుపదం వత్సమాంతరయా (అభిప్రాయణైతి) “యదిచె” త్యనంత
 రం హేత్వభావే సాధ్య వ్యాపకతా గ్రహదశాయామితి పూరణీయం ।

[మ] యద్యచ్చత్తిమతః సాధ్యవద్యచ్చత్తిత్వం సాధ్యవద్యచ్చత్తిత్వానధిక
రణత్వం, సాధ్యా సమానాధికరణ ధర్మత్వం, సాధ్యవద్యచ్చత్తిత్వా
నధికరణ ధర్మత్వంపాతత్వం,

[దీ] తదభావా భావత్వే నాసామానాధికరణ్య గ్రిహేపి తత్త్వేన
సామానాధికరణ్య గ్రిహే నవిరుద్ధత ఇతి విభావ్యతే తదాహ
(యద్వైత్యాది) 'పుత్తిమత' ఇతి 'ధర్మే' తిచ పక్షధర్మత్వా
విరోధిత్వప్రదర్శకం, నతువిశేషకం, దూషకతాయామనుషయ్యుగా
జన్యప్రకరత్వాచ్చ | పుత్తివిశేష సూచనాయుపాతత్, తేన సమ
వాయస హేతుతాయాం ధూమేసావ్యాప్తిః | ఆద్యయోః సాధ్యవ
ద్యచ్చత్తిత్వ తదధికరణత్వాభావో చరమయోశ్చ సాధ్యవద్యచ్చత్తి
తత్త్వే ధికరణభేదా వర్థావేతిభేదః |

[గ] (తదభావేతి) హేతుభావేత్పరః | అసామానాధికరణ్య గ్రిహేపి సామా
నాధికరణ్య గ్రిహే సంభవేపి | సాధ్య వ్యాపకత్వం సాధ్యా సమానాధి
కరణ స్వాభావకత్వ రూపం యది వివక్ష్యతే తదా పూరణం వినైవ 'అ
సామానాధికరణ్య గ్రిహేపి' ఇత్యస్య - అసామానాధికరణ్య గ్రిహే దశా
యామితి యథా శ్రుతార్థక తయైవచ సంగతిన్బోధ్యా | తత్త్వేన-హేతు
తావచ్ఛేదక రూపేణ | అప్యత్తిశేతో ద్విరుద్ధత్వస్యా పుత్తితాయా వి
రోధరూపతాయా శ్చేష్టత్వాత్ 'పుత్తిమత' ఇతి 'ధర్మే' తిచ వ్యర్థ
మత ఆహ (పుత్తితి) (పక్షధర్మత్వా విరోధిత్వ ప్రదర్శకమితి) పతత్రీద
ర్శనంచ స్వరూపాసిద్ధి వైలక్షణ్యస్య విరోధే లాభాయతి బోధ్యం | విశే
షకం - విరోధకరీర ప్రవిష్టార్థకం | దూషకతాయాం - ప్రతిబద్ధకతా
యోం | అనుషయ్యుగ్రిహేత్ - తదర్థక విషయతాయా మనుషయ్యుగ్రిహే
త్ | అప్యప్రకరత్వాత్ - అప్యత్తివిరుద్ధా సంగ్రహే ప్రయుజకత్వాత్ |
(పుత్తివిశేషితి) యేన సంబంధేన విరుద్ధత్వ మభిమతం తత్సంబంధా వచ్చి
ష్ట సాధ్యవద్యచ్చత్తి నివేశ లాభాయత్పరః | తన్ని వేశన ప్రయుజనమాహ
(తేనతి) లక్షణచతుష్టయస్య భేదం స్ఫుటయతి (ఆద్యయోరీతి) (అభావా
వితి) అత్యంతాభావావర్తిత్యర్థః | పృథివీతరేభ్యాం భిద్యతే పృథివీత్వా ది
త్వాదా వ్యతిరేకిణి సాధ్యవద్యచ్చత్తిత్వా భావా సత్త్వాద్వన్వతి వ్యాప్తి

[మ] నచవ్యతిరేక్యతివ్యాప్తి, తత్ర సాధ్యాపసిద్ధ్యా తథాజ్ఞానవిరహాత్ ।
అసాధారణేచ సంకర ఏవ । అనెనాపి రూపేణతస్య దోషత్వాత్ ।
నచ సాధ్యవదవృత్తిత్వేనతి వృత్తిమత్వ జ్ఞానాత్ సాధ్యాభావవ
ద్ధామిత్వ జ్ఞానమావశ్యకం తెన వినా సాధ్యవదవృత్తిత్వా జ్ఞానా
దితి వాచ్యం ; ఉపజీవ్యత్వేన భిన్నత్వాత్ । ఉపజీవ్యత్వైఽపి సా
ధ్యవతి నవర్తత ఇతి జ్ఞానం నస్వతో మాషకమితి చెన్న ; అసహ
చార జ్ఞానస్య విరోధితయా వ్యాప్తి గ్రహ పరిబంధకత్వాత్ ।

[దీ] జ్ఞానాతిప్రసక్తిం నిగమ్యతి “నచ” త్యాదినా (తేన త్యాది) సాధ్యాభావ
వద్ధామిత్వజ్ఞానం వినా వృత్తిమత్వ విశిష్టసాధ్యవదవృత్తిత్వజ్ఞానావ
ర్యనసానాదిత్యధః (అసహచారేతి) సహచారః సామానాధికరణ్యం

[గ] ర్మ సంభవతీత్యాశయేనాహ (జ్ఞానాతిప్రసక్తిమితి) హేతుమతీసాధ్యవ
త్త్వాగ్రహేణ తత్ర సాధ్యవద వృత్తిత్వ గ్రహసంభవా దితిభావః । అసా
ధారణే శబ్దానిత్యశ్చబ్దత్వా దిత్వాదా వస్త్యతి వ్యాప్తిశంకాంలక్ష్యతాం
స్వీకృత్య నిరాకురుతే మూలె (అసాధారణేచేతి) (సంకరవేతి) విరోధస్య
దోషాంతర సామానాధికరణ్య విప్రమేషేత్యధః । అనేన-విరద్ధత్వేన ।
తస్య-అసాధారణ హేతోః । దోషత్వాత్ - దుష్టత్వేక్షతి విరహాత్ ।
సాధ్యాభావవ ద్వృత్తిత్వ జ్ఞానాభావస్య సాధ్యవదవృత్తిత్వాజ్ఞానప్రయో
జకత్వం నసంభవతి, కార్యాభావస్య కారణా భావా ప్రయోజకత్వాత్ ;
ఇతి “తేనవినా” ఇత్యాది మూలాసంగతిరితి తదన్యథా వ్యాఖ్యాతుముపా
దత్తై దీధితౌ (తేన త్యాదీతి) (వృత్తిమత్వేతి) వృత్తిమత్వ విశిష్టసాధ్యవద
వృత్తిత్వరూప హేతుజ్ఞాన ఘటిత సాధ్యాభావవ ద్ధామిత్వా నమితి
సామగ్ర్యాః ఫలోపహితత్వా నిర్వాహా దిత్యధః । తథాచ సామగ్ర్యాః
ఫలోపధాన నియమానురోధాత్ జ్ఞానస్యావశ్యకత్వమితి భావః । మూలె
(ఉపజీవ్యత్వేన భిన్నత్వాదితి) వ్యభిచార జ్ఞానోప జీవ్యత్వేన విరోధస్యాపి
పునర్దోషతాయా ఆవశ్యకత్వా దిత్యధః (నస్వతో మాషకమితి) ఉపాధి
వన్న హేత్వాభావ ఇతి శేషః । “వ్యాప్తిగ్రహ ప్రతిబంధకత్వాది” త్యస్య
‘స్వతోషీ’ త్యాదిః । “వ్యభిచారాజ్ఞాన విరోధిత్వేన” ఇతి మూలస్య వ్యభి

[మ] వ్యభిచారాజ్ఞాన విరోధిత్యేన వ్యభిచార జ్ఞానవత్ । నను విరుద్ధస్య
సాధ్యభావమున దోష త్వేన పరాభావమునానైవ సాధ్యక
త్వం, అయ్యుగ్యతా జ్ఞానన నిశ్చయానన్వయాదితి చెన్న ; అయ్యుగ్య
తాజ్ఞానస్య విరుద్ధత్వ జ్ఞానోప జీవకత్వేన తస్యైవ దోషత్వాత్ ।
బాధేవ్యేనం । సచాయం విధినా సాధనై త్రివిధః ; సాక్షాత్సా
ధ్యాభావ వ్యాప్యత్వాత్, సాధ్యవ్యాపకా భావ వ్యాప్యత్వాత్,
సాధ్యవ్యాపక విరుద్ధో పలంభాత్ । తథా అధూమవా నయం

[దీ] (వ్యభిచారేతి) వ్యభిచారో నజ్ఞాయతే యస్తా త్తవ్యభిచారా జ్ఞాన
మవ్యభిచారజ్ఞానం, తదయమర్థః ; అవ్యభిచరత సామానాధికరణ్య
రూపాయా వ్యాప్తై రవ్యభిచారాంశ గృహవిరోధి గృహవిషయ
తయా యథా వ్యభిచారో హేత్వా భానస్తథా సామానాధి కర
ణ్యాంశ గృహ విరోధిగృహ విషయతయా విరోధోఽపీతి । సచా
యం- విరుద్ధో హేతుః (సాధ్యాభావేతి) తదభావత్వం తద్వత్తా
గృహ విరోధ్య భావత్వం, తేన సాధ్యవదన్వత్వ వ్యాప్యత్వోప
సంగిహః । ఏవము త్తరత్రాపి (సాధ్యవ్యాపకేతి)

[గ] చారజ్ఞానాభావ విరుద్ధ త్వేనైత్యర్థో నసంభవతి, తావతా వ్యాప్తిజ్ఞాన
పౌతిబంధకత్వా లాభాదిత్యన్వధా తద్వ్యవస్థే దీధితౌ - (వ్యభిచారేతీతి)
వ్యాప్తై రవ్యభిచార సామానాధికరణ్య ఘటితత్వ మభిధాయ తత్తనంశ
భానవిరోధినో జ్ఞానస్య వ్యాప్తిజ్ఞాన పౌతిబంధకతాం స్ఫుటికుర్వత్ తద్వి
షయస్య హేత్వాభానతాయా నిష్ప్రీత్యాహత్వం దర్శయతి (తదయమర్థ
ఇత్యాదిना) విరోధస్యైవ నిరుక్తత్వాత్, 'సచాయ' మిత్యన్వ తత్పరామ
ర్శకతా భీమం విరాకరోతి (సచాయమితి) సాధ్యాభావవ్యాప్యత్వ జ్ఞానవ
త్ సాధ్యవద్భేదవ్యాప్యత్వజ్ఞానస్యాపి విరోధితయాతదనభిధాననన్యూనతాం
పరిజహీముః సాధ్యాభావపదం సాధ్యతద్వదత్వంతా న్యూన్యాభావ పర
తయా వ్యాచక్షే (తదభావత్వమితి) సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వాది వార
ణాయ 'అభావపదం' విరోధితా విశేష సూచకం । ఉత్తరత్రాపి - సాధ్య
వ్యాపకాభావేత్యత్రాపి । అన్యథా సాధ్యవ్యాపకవ ద్భేదవత్త్వా సంగ్రహ
దితిభావః । వ్యాపకాభావ వ్యాప్యత్వ వ్యాపక విరుద్ధత్వమో రభేదాద్వి

[మ] యోగ్యభూమవ త్రయానుపలభ్యమానత్వాత్, నిరస్మికత్వాత్, జలాశయత్వాత్ । నచ సవత్సరి సాధ్యవ్యాపక విరుద్ధోపలంభ ఇతి నత్రేవిధ్యం; ఎతదజ్ఞానైపి సాధ్యభావతద్వాప్తపకాభావవ్యాప్యత్యే నాపిజ్ఞాతస్యదోషత్వాత్ । నచభూమవానయంతదభావవత్త్వాదిత్యధికం, స్వసమానాధికరణాత్మస్తాభావాపృతియోగిత్వంహి వ్యాపకత్వం,

[దీ] అత్ర వ్యాప్యపదంస్వరూపపరం(సాధ్యత్వాది)సాధ్యవ్యాపకసామానాధికరణ్య గృహవిరోధి రూపవత్త్వాదిత్యర్థః । తేన సాధ్యవ్యాపకవదవృత్తిత్వా ద్యుపసంగిహః । సర్వత్రచోపలంభ పదం స్వరూపసిద్ధిమాత్రే ఫలకం (సాధ్యాభావేతి) వ్యాప్యపద వ్యత్యాసేన, సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్యేన సాధ్య వ్యాపకా భావత్యేనచైత్యర్థః । (స్వసమానైతి) తథాచ సాధ్యాభావ సాధ్యవ్యాపకా భావయో ని

తీయే వ్యాప్య పదార్థా వివక్షామాహ (వ్యాప్యపదమితి) విరుద్ధ పదస్య తదభావ వ్యాప్య తద్వదవృత్త్యుభయ పరతామాహ (సాధ్యవ్యాపకేతి) సామానాధికరణ్య గృహవిరోధిత్వం తద్గృహ పృతిబంధక ధీ విషయత్వం, నతు తదధికరణ వృత్తిత్వం, తదభావత్వాదెరపి తత్సమానాధికరణ వృత్తిత్వాత్ । “వ్యాపకవదవృత్తిత్వాదీ” త్యాదినా వ్యాపకాభావ వ్యాప్యత్వ పరిగృహః । ఇదంచ తదభావ వ్యాప్యత్వ గృహస్య తత్సామానాధికరణ్య గృహవిరోధితా మంగీకృత్య విరుద్ధత్వాదిగృహపవ విరోధి నతు తమపలంభగృహ ఇత్యాశయేన । ఉపలంభ పదానామ వివక్షితార్థకతామాహ (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర- “వ్యాపక విరుద్ధోపలంభా” దిత్యత్ర, అగ్రిమ “పృతియోగ్యుపలంభా” దిత్యాదౌచైత్యర్థః । “సాధ్యాభావ తద్వాప్తపకాభావ వ్యాప్యత్యేన” ఇత్యత్ర, మూలై వ్యాప్యపదార్థా వివక్షాయాం సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వా లాభః, రద్దినక్షాయాంచ సాధ్యవ్యాపకాభావవత్త్వా లాభః, అవివక్షిత తద్వాప్యవ్యలాభశ్చ, ఇత్యత్రోవ్యాచక్షే (సాధ్యాభావేతి) “జ్ఞాతస్య దోషత్వాత్” ఇతి మూలం జ్ఞానస్య విరోధిత్యాదిత్యర్థకం, తథాచ సామానాధికరణ్య గృహవిరోధి రూపాణాం పరిగణనీయతయా సతమపాదాన విరోధ ఇతి భావః । స్వవ్యాపకతాయా స్వసాధారణ్య ఏవ కథం సాధ్యాభావత్వస్య కథితాంతర్భావ ఇత్యాకాంతాయామాహ దీధితౌ (తథాచైతి) పృతియోగ్యుపలంభ పదం సాధ్య భూతా భావ

[మ] తచ్చా భేదఃపి । ధూమవాసయం ధూమాభావవత్తయో పల
భ్యమానత్వాత్, తద్వత్తయానుపలభ్యమానత్వాదిత్యనైకాంతిక
మేవనిషేధసాధనఽపిత్రివిధః; పృతియొగ్యుపలంభాత్, సాధ్యవ్యా
పకాభావైపలంభాత్, సాధ్యవ్యాపక విరుద్ధోపలంభాత్ । యథా
నిరగ్నికొఽయమగ్ని త్వాత్, ధూమాభావశూన్యత్వాత్, ధూమ
వత్త్వాత్ । సవేశ్చాయం విశేషణద్వారాపి ; యథా శృష్టాగరు
ప్రభవ వహ్ని మానయం కటుకాసురభి సాందర ధూమవత్త్వాత్ ।

[దీ] రుక్తసాధ్యవ్యాపకా భావత్వేనా నుగమాన్నాధిక్య మిత్యర్థః ।
పృతియొగ్యుపలంభాత్ - స్వరూపతః సాధ్యవత్త్వగ్రిహవిరోధిత్యా
త్ । తెననిరగ్ని కాన్యత్వాది సంగ్రిహః । “సాధ్య వ్యాపక” త్యత్య
వ్యాపకత్వం భేదాభేద సాధారణం, తెన సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వ
సంగ్రిహః (ధూమవత్త్వాదితి) ధూమాభావస్య వహ్నిభావవ్యా
పకత్వ గ్రహ దశాయా మస్య మధ్యమేంతర్భావై వహ్నిభా
వవ్యాపకవహ్నిసామగ్ర్యభావాభావవ్యాప్యత్వ గ్రహేచ చరమే ।

ఇదంపునరిహవధేయం; కథితరూపాణికింస్వరూపతో జ్ఞాతాన్యవ

[గ] పృతియోగితావచ్ఛేదక తద్వద్వేదత్వ తదత్యంతాభావత్వా ద్యుపగ్రా
హకతయా వ్యాచక్షే (పృతియొగ్యుపలంభాదితి) “స్వరూపత” ఇతి విరో
ధితా విశేష సూచకం, సాధ్యవ్యాపకా భావత్వ వారణాయ । విరోధ
త్వాత్ - విరోధిజ్ఞాన ప్రకారతా వచ్ఛేదకత్వాత్ । (నిరగ్ని కాన్యత్వా
దితి) నిరగ్ని కాన్యత్వత్వా దీత్యర్థః । “సాధ్యవ్యాపక విరుద్ధోపలంభాత్”
ఇత్యనెన సాధ్యాభావ వ్యాపకత్వో పగ్రిహాయాహ (సాధ్య వ్యాపకత్వ
త్వేతి) “ధూమవత్త్వాత్” ఇతి తృతీయోదాహరణస్య సాధ్యవ్యాపకాభా
వతయా మధ్యమేవ్యంతర్భావ సంభవతీతి దశావిశేషే వ్యాపక విరుద్ధా
స్తర్భావం దర్శయతి “ధూమాభావస్య”త్వాదినా । “దశాయా” మిత్య
సంతరమేవకారః పూరణీయః । మధ్యమే - సాధ్య వ్యాపకాభావత్వ జ్ఞాన
విషయతయాదుష్టే । గ్రిహే - గ్రిహదశాయాం । చరమే - సాధ్యవ్యాపక
విరుద్ధత్వ జ్ఞానవిషయతయా దుష్టే, (స్వరూపతో జ్ఞాతాన్యవేతి) ఏవకారో
మధ్యే యోజ్యః । తథాచ గ్రాహ్యభావ వ్యాప్యత్వాదినాఽ జ్ఞాతాన్యపి

[డి] సామానాధి కరణ్య గ్రహ విరోధిని అసామానాధి కరణ్య వ్యా
ప్య త్వేనస్మాదాద్యః, వ్యాపకా భావ వ్యాప్యత్వాదే న్నదసంభ
వాత్ । నద్వితీయః, సాధ్యాభావత్వ సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వయ్యైః
స్వరూపేణైవ జ్ఞాతయ్యై న్నభాత్వాత్ । తథాత్వేపి తత్త్వమిరు
ద్ధమితి చెత్ ? హంతైవ మసామానాధి కరణ్యస్య సమానాధి
కరణ్యపుత్తి తత్తద్ధర్మాణాంచ తథాత్వా దాధిక్యం । నచైతానిధ
ర్మవిభాజకాన్యేవ, సర్వేషామేవసాధ్యాభావవ్యాప్యత్వేనై కవిధత్వా

[గ] విరోధీనీత్యర్థః । “అసామానాధికరణ్యవ్యాప్యత్వేన”తి సావధారణం,
అతా సవత్వమాణ దూషణా సంకతిః । (వ్యాపకాభావ వ్యాప్యత్వాదే
రితి) ఆదినా వ్యాపకవద పుత్తిత్వ పరిగ్రహః । (స్వరూపేణైవ జ్ఞాతయ్యై
రితి) తదభావ వ్యాప్యత్వేనా జ్ఞాతయ్యై రపీత్యర్థః । సాధ్యాభావ సాధ్య
సమానాధికరణ ఇత్యనాహార్య జ్ఞానానుభూత్యా ధర్మితా వచ్చేదకతా
సంబంధేన తత్సామానాధికరణ్య ప్రకారకా నాహార్య బుద్ధౌ తదభావ
త్వాది పర్యాప్త విషయతా సంబంధేన జ్ఞానత్వేన ప్రతిబంధకత్వాదితి
భావః । యథా కథంచిద్విరోధి రూపాణా మేవాయం విభాగ ఇత్యాశంక
తే (తథాత్వేపీతి) స్వరూపతా విరుద్ధత్వేపీత్యర్థః । తత్త్వం - విరుద్ధత్వం
అవిరుద్ధం - అక్షతం । (అసామానాధి కరణ్యస్యైతి) అన్యన్యరూపతేషవసా
మానాధికరణ్యగ్రహవిరోధిత్వాదితిభావః । (సమానాధికరణ్యైతి) అయమశ్వః
సాన్నాపత్వైదిత్యాదౌ సాన్నాత్వాదీనామిత్యర్థః । తేషామప్యశ్వత్వాద్య
సామానాధికరణ్యవ్యాప్యత్వేన విరోధిత్వానితిభావః । “సచాయ” మిత్యాది
గ్రాన్థానసామానాధికరణ్యనిరోధిరూపపరిగణనపరః, కింతువిరుద్ధమేతుప్ర
భేద పరిగణనపరః, ఏవంచ సాధ్యాసామానాధికరణ్య రూపవతాం ధర్మి
ణాం సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వాది నై ప్రాపగ్రహా న్నాధిక్యమితి శంకాం
నిరస్యతి (నచైతానీతి) సర్వేషాం - సాధ్యవ్యాపకా భావాదీనాం । (సాధ్య
భావ వ్యాప్యత్వేనైతి) తథాచ తేషాం పృథగుపాదానా నుపపత్తిరితి భావః ।
ఇదముచలక్షణం, “ఏతదజ్ఞానేపీ” త్యాదిమూలవిరోధాపి దృష్టవ్యః ।

అయంచ బాధాశ్రయా సిద్ధ స్వరూపా సిద్ధా సాధారణ సంకీర్ణః
కవచిత్ । ఇతి తత్త్వచింతామణా విరోధగ్రంథః ।

దితి విరోధోన్నాయక ప్రకారత్వైవిధ్యేన ధర్మణాఽపి త్రైవి
ద్యాభిధానమితి వదంతి (అయంచేత్వాది) బాధస్వరూపా సిద్ధస్య
తర సంకరస్త్వావశ్యకౌఽన్యసంకరస్తు క్వాచిత్కః, జ్ఞానాసంకరా
చ్చ సాధకశ్చం । ఇతి దీధితౌ విరోధ గ్రంథః ।

విభాగం సంగమయతాం కేహంచి స్తతమాహ (విరోధాన్నాయ
కేతి) ఏవంచ మూల సాధ్యాభావ వ్యాప్యత్వాదినా జ్ఞానస్య యద్దూష
కత్వ మభిహితం తదపి విరోధజ్ఞాన ద్వారానతు సాక్షాదితి నవిరోధః,
ఇతి ధ్యాయం । విరోధానుమాపక హేతునా మానంత్యా త్రైవిధ్యాను
వపత్తి స్తదవస్థావైత్య స్వరస సూచనాయ 'వదంతి'తి । మూల (సర్వశ్చ
యం విశేషణ ద్వారాపీతి) ఉక్తనిఖిల ప్రకారో విరుద్ధో విశేషణ నిబంధ
నోపీత్యధః । అత్ర విశేషణ నిబంధనత్వస్య విరోధరూపవిశేషణే సంక
మో బోధ్యః । (కృష్ణాగుర్వితి) అత్ర విశేష్య ధూమత్వావచ్చిన్నస్య సాధ్య
సమానాధికరణత్వాత్, కటుత్వాది విశిష్టస్యైవ విరుద్ధత్వా దితి భావః ।
అత్రేవ ప్రత్యేక విశేషణా వచ్చిన్నస్యైవ విరుద్ధతా బోధ్యా । బాధస్వ
రూపా సిద్ధస్యతర సంకరస్త్వావశ్యకతయా క్వాచిత్కత్వాభిధానం నసం
గచ్ఛత ఇత్యాశంక్య తదుభయా నుమాపకేతర రూపావచ్చిన్న సంకరస్య
క్వాచిత్కత్వం వివక్షితమిత్యాహ దీధితౌ - "బాధత్యా"దినా నను విరో
ధస్థల దోషాంతరస్యా వశ్యకత్వే కిమస్య దోషత్వాభ్యుపగమే నెత్యత
అహ (జ్ఞానాసంకరాచ్చేతి) దోషాంతరా జ్ఞానదశాయాం విరోధజ్ఞాననాప్య
నుమితి ప్రతిబంధాదస్య దోషాంతరత్వ మావశ్యకమితి భావః ॥

ఇతి శ్రీమహా మహేశ్వరసాధ్యాయ గదాధర భట్టాచార్య విరచితే

అనుమాన దీధితి వ్యాఖ్యానె

విరోధ గ్రంథః ।

